

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
Навчально-науковий інститут фінансів, економіки та менеджменту
Кафедра фінансів, банківського бізнесу та оподаткування

Випускна робота бакалавра

**на тему «Фінансове забезпечення функціонування малого бізнесу
в умовах пандемії»**

Виконала: студентка 2-го курсу, групи 201-пЕФ

Спеціальності

072 «Фінанси, банківська справа та
страхування»

першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Кошова В.М.

Керівник: к.е.н., доцент Маслій О.А.

Рецензент: ФОП Бондаренко Є.М.

Засвідчую, що в цій роботі немає запозичень із
праць інших авторів без відповідних посилань

Кошова В.М. _____

Підтверджую достовірність даних,
використаних у роботі

Кошова В.М. _____

Полтава, 2021 року

АНОТАЦІЯ

Кошова В.М. «Фінансове забезпечення функціонування малого бізнесу в умовах пандемії». Рукопис. Випускна робота на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» – Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», Полтава, 2021.

Робота містить 96 сторінок, 10 таблиць, 36 рисунків, список літератури з 75 джерел та 9 додатків.

Ключові слова: фінансове забезпечення, фінансування, малий бізнес, самофінансування, кредит.

Метою випускної роботи є дослідження теоретичних та практичних положень фінансового забезпечення функціонування малого бізнесу в умовах пандемії.

Об'єкт дослідження – процес фінансового забезпечення діяльності малого бізнесу.

Предмет дослідження – сукупність теоретичних і практичних положень щодо фінансування діяльності малого бізнесу в умовах пандемії.

У випускній роботі розглянуто комплекс питань, які пов'язані з дослідженням теоретичних основ фінансового забезпечення функціонування малого бізнесу в умовах пандемії, розглядом проблем функціонування малого бізнесу під час пандемії та міжнародного досвіду фінансового забезпечення функціонування малого бізнесу в умовах розповсюдження Covid-19, проведенням аналізу діяльності та стану малого бізнесу під час пандемії та карантинних обмежень, розглядом запропонованих урядом та організаціями програм підтримки малого бізнесу, дослідженням стану кредитування малого бізнесу в Україні, виявленням напрямів фінансового забезпечення розвитку малого бізнесу в умовах пандемії.

АННОТАЦИЯ

Кошечкина В.Н. «Финансовое обеспечение функционирования малого бизнеса в условиях пандемии». Рукопись. Выпускная работа на соискание первого (бакалаврского) уровня высшего образования по специальности 072 «Финансы, банковское дело и страхование» – Национальный университет «Полтавская политехника имени Юрия Кондратюка», Полтава, 2021.

Работа содержит 96 страниц, 10 таблиц, 36 рисунков, список литературы из 75 источников и 9 приложений.

Ключевые слова: финансовое обеспечение, финансирование, малый бизнес, самофинансирование, кредит.

Целью выпускной работы является исследование теоретических и практических положений финансового обеспечения функционирования малого бизнеса в условиях пандемии.

Объект исследования - процесс финансового обеспечения деятельности малого бизнеса.

Предмет исследования - совокупность теоретических и практических положений по финансированию деятельности малого бизнеса в условиях пандемии.

В выпускной работе рассмотрен комплекс вопросов, связанных с исследованием теоретических основ финансового обеспечения функционирования малого бизнеса в условиях пандемии, рассмотрением проблем функционирования малого бизнеса во время пандемии и международного опыта финансового обеспечения функционирования малого бизнеса в условиях распространения Covid-19, проведением анализа деятельности и состояния малого бизнеса во время пандемии и карантина, рассмотрением предложенных правительством и организациями программ поддержки малого бизнеса, исследованием состояния кредитования малого бизнеса в Украине, выявлением направлений финансового обеспечения развития малого бизнеса в условиях пандемии.

ANNOTATION

Koshova V.M. «Financial support for the operation of small businesses in a pandemic.» Manuscript. Graduation thesis for the first (bachelor's) level of higher education in the specialty 072 «Finance, Banking and Insurance» - National University «Poltava Polytechnic named after Yuri Kondratyuk», Poltava, 2021.

The work contains 96 pages, 10 tables, 36 figures, a list of references from 75 sources and 9 appendices.

Key words: financial support, financing, small business, self-financing, credit.

The purpose of the graduate work is to study the theoretical and practical provisions of financial support for the functioning of small businesses in a pandemic.

The object of the research is the process of financial support of small business activities.

The subject of the research is a set of theoretical and practical provisions on financing small business activities in a pandemic.

Graduation work considers a set of issues related to the study of the theoretical foundations of financial support for the functioning of small businesses in a pandemic, consideration of the problems of the functioning of small businesses during a pandemic and international experience of financial support for the functioning of small businesses in the context of the spread of Covid-19, analysis of the activities and state of small business during a pandemic and quarantine, consideration of programs proposed by the government and organizations to support small businesses, researching the state of lending to small businesses in Ukraine, identifying areas of financial support for the development of small businesses in a pandemic.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ МАЛОГО БІЗНЕСУ.....	6
1.1.Економічна сутність грошових коштів господарюючих суб'єктів.....	6
1.2.Проблеми функціонування малого бізнесу під час пандемії.....	13
1.3.Міжнародний досвід фінансового забезпечення функціонування малого бізнесу в умовах розповсюдження Covid-19.....	18
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ПОКАЗНИКІВ ФУНКЦІОНУВАННЯ МАЛОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ.....	34
2.1.Аналіз діяльності малих підприємств України під час коронакризи.....	34
2.2.Характеристика програм державної підтримки малого бізнесу в Україні в період пандемії.....	46
2.3. Аналіз програм кредитування малого бізнесу в Україні.....	61
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ МАЛОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ.....	72
3.1.Цифрова трансформація малого бізнесу.....	72
3.2.Бюджетування діяльності суб'єктів малого бізнесу як важливий напрям підвищення ефективності діяльності суб'єкта господарювання в умовах пандемії.....	80
ВИСНОВКИ.....	85
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	98
ДОДАТКИ.....	96

				ВР	201-пЕФ	19095
	П. І. Б.	Підпис	Дата	Фінансове забезпечення функціонування малого бізнесу в умовах пандемії		
<i>Розроб.</i>	<i>Кошова В.М.</i>					
<i>Перевір.</i>	<i>Маслій О.А.</i>					
<i>Н. Контр.</i>	<i>Кривенко О.А.</i>					
<i>Затверд.</i>	<i>Птаценко.Л.О</i>					
				Літ.	Арк.	Акрушів
					3	96 арк.
				Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» Кафедра фінансів, банківського бізнесу та оподаткування		

ВСТУП

Малий бізнес – це основа будь-якої країни та надзвичайно важлива складова її соціального та економічного розвитку. Малий бізнес визначає темпи економічного зростання, структуру і якість внутрішнього валового продукту (ВВП). Надзвичайно важливою функцією малого бізнесу в суспільстві є соціальна. Малий бізнес сприяє збільшенню кількості робочих місць, впровадженню нових технологій, створенню конкурентної середовища на ринку.

Окрім того, заснування малого бізнесу є можливим у будь-яких умовах. При цьому ж, він є досить вразливим при кризових умовах. Так, з весни 2020 року малий бізнес працює в умовах високої невизначеності. За цей час економічне середовище зазнало великих змін. Діяльність багатьох малих підприємств потрапила під обмеження, а отже, постає питання фінансування діяльності малих підприємств.

Загалом, питанням розвитку та фінансування приділено багато уваги в економічній літературі М.Д. Біликом, А.М. Поддєрьогіним, С. Онищенко, О.О. Терещенко, Л. Птащенко, Бланком, О. Дем'янчуком, В. Воротіним, З. Варналій, А. Фастовець, Я. Воловець. Але при цьому, питанням фінансового забезпечення та загалом функціонування малого бізнесу в умовах пандемії приділено зовсім мало уваги.

Метою випускної роботи є дослідження теоретичних та практичних положень фінансового забезпечення функціонування малого бізнесу в умовах пандемії.

Завданням роботи є:

- дослідити теоретичні основи фінансового забезпечення функціонування малого бізнесу в умовах пандемії;
- розглянути проблеми функціонування малого бізнесу під час пандемії;
- дослідити міжнародний досвід фінансового забезпечення функціонування малого бізнесу в умовах розповсюдження Covid-19;

– проаналізувати діяльність та стан малого бізнесу під час пандемії та карантинних обмежень;

– розглянути запропоновані урядом та організаціями програми підтримки малого бізнесу;

– дослідити стан кредитування малого бізнесу в Україні;

– розглянути напрями фінансового забезпечення розвитку малого бізнесу в умовах пандемії.

Об'єктом дослідження є процес фінансового забезпечення діяльності малого бізнесу.

Предметом дослідження виступає сукупність теоретичних і практичних положень щодо фінансування діяльності малого бізнесу в умовах пандемії.

Робота має практичне значення, оскільки за результатами проведеного дослідження було сформовано практичні рекомендації та пріоритетні напрями підтримки та розвитку бізнесу в умовах пандемії.

Робота складається зі вступу, 3 розділів та висновків, списку використаних джерел та додатків. В першому розділі розглянуто теоретичні основи фінансового забезпечення функціонування малого бізнесу, основні проблеми, з якими зустрічається бізнес під час коронакризи, а також міжнародний досвід у допомозі малому бізнесу в боротьбі з наслідками карантину. В другому розділі досліджено стан малого бізнесу та програми по допомозі підприємствам. В третьому розділі розглянуто напрями фінансового забезпечення розвитку малого бізнесу в умовах пандемії.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ МАЛОГО БІЗНЕСУ

1.1. Економічна сутність та види фінансового забезпечення функціонування малого бізнесу в кризових умовах

У ринковій економіці найважливішою сферою є малий бізнес, який протистоїть монополіям і служить економічним фактором для втримання від зростання цін та насичення ринку товарами і послугами. Розвиток малого бізнесу є важливим також для сталого розвитку України. Ця частина підприємницької діяльності, яка створює попит на робочу силу, збільшує самозайнятість, створює конкурентне середовище, сприяє розвитку регіонів та насиченню ринку товарами і послугами, є важливою частиною ринкової економіки та може вирішити економічні проблеми країни.

Хоча сфера діяльності малих та середніх підприємств (МСП) обмежена з точки зору їхнього внеску у зайнятість та ВВП, ці компанії є значною частиною світової економіки. Згідно з останніми дослідженнями, малі та середні підприємства забезпечують дві третини світових робочих місць, вносять 35-50% світового ВВП та створюють понад дві третини нових робочих місць.

Розвиток малого бізнесу є однією з умов формування ринкових зв'язків, стабільного та потужного економічного розвитку та багато іншого. Міжнародний досвід свідчить про важливість створення механізму підтримки МСП.

В Господарському кодексі України на законодавчому рівні визначено поняття підприємств малого та середнього бізнесу. Основними критеріями для віднесення підприємства до певної категорії є кількість працюючих та обсяг валового доходу від реалізації продукції за рік (табл. 1).

Таблиця 1.1.

Визначення малого, середнього або великого бізнесу в Україні

Економічна одиниця	Чисельність персоналу	Обсяг валового доходу від реалізації продукції за рік
Мале підприємство	<50	<500 тис. євро
Середнє	50-1000	500 тис.-5млн. євро
Велике	>1000	>5 млн. євро

* Складено за даними Господарського Кодексу [1]

Згідно Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» суб'єктами малого підприємництва можуть вважатися фізичні особи-підприємці та юридичні особи, у яких середня кількість працюючих за звітний період не перевищує 50 осіб, а річний дохід не перевищує суму, еквівалентну 10 млн євро (за середньорічним курсом НБУ).

МСП виконують важливі економічні та соціальні функції(рис.1.1)

Рис. 1.1. Функції малого бізнесу

* Складено автором [2]

Особливістю малих бізнесів є те, що вони можуть створюватися в будь-яких умовах, оскільки не потребують значного фінансування та особливої уваги з боку держави для свого розвитку, але при цьому відіграють важливе соціально-економічне значення у розвитку будь-якої держави. Тобто, саме здатність цього сектора до ринкоутворення висуває завдання його становлення та розвитку до розряду пріоритетних заходів реформування економіки України.

Через наявність факторів, що уповільнюють розвиток малого бізнесу, таких як відсутність законодавства, невизначеність щодо податкового тягара, відсутність державних процедур сприяння розвитку малого бізнесу, обмеженість технічних ресурсів, необхідна фінансова підтримка.

Термін «фінансування» визначається як сукупність заходів, призначених для задоволення потреб компанії у капіталі, включаючи мобілізацію фінансових ресурсів та їх повернення [4].

Фінансове забезпечення розвитку малого бізнесу є необхідною умовою для його діяльності. У широкому розумінні термін «фінансове забезпечення діяльності підприємства» узагальнює комплекс заходів та умов, які сприяють стійкому розвитку компанії, покриваючи витрати, залежно від розміру та фінансового стану виробництва[5].

Таблиця 1.2.

Підходи різних авторів до визначення поняття «фінансове забезпечення діяльності підприємства»

Л. Павлова	Фінансове забезпечення підприємництва – це управління капіталом, діяльність з його залучення, розміщення та використання
В. Федосов	Фінансове забезпечення – це система джерел і форм фінансування розвитку економічної та соціальної сфери
О. Романенко	Фінансове забезпечення – покриття затрат за рахунок фінансових ресурсів, акумульованих суб'єктами господарювання та державою
М. Карасьова	Фінансове забезпечення діяльності підприємств – це забезпеченість фінансовими ресурсами
Л. Зяцьковська	Фінансове забезпечення діяльності підприємств передбачає формування і використання фінансових ресурсів для задоволення потреб суб'єкта господарювання, регламентованих відповідними нормативними актами, що визначають способи їх мобілізації, розподілу і використання на всіх рівнях господарського управління

* Складено автором [2, 5, 6]

Фінансова допомога – це сукупність фондів фінансових ресурсів, які створюються і використовуються для виробництва та продажу продукції, робіт, послуг у різних галузях, а також для фінансування іншої діяльності компанії.

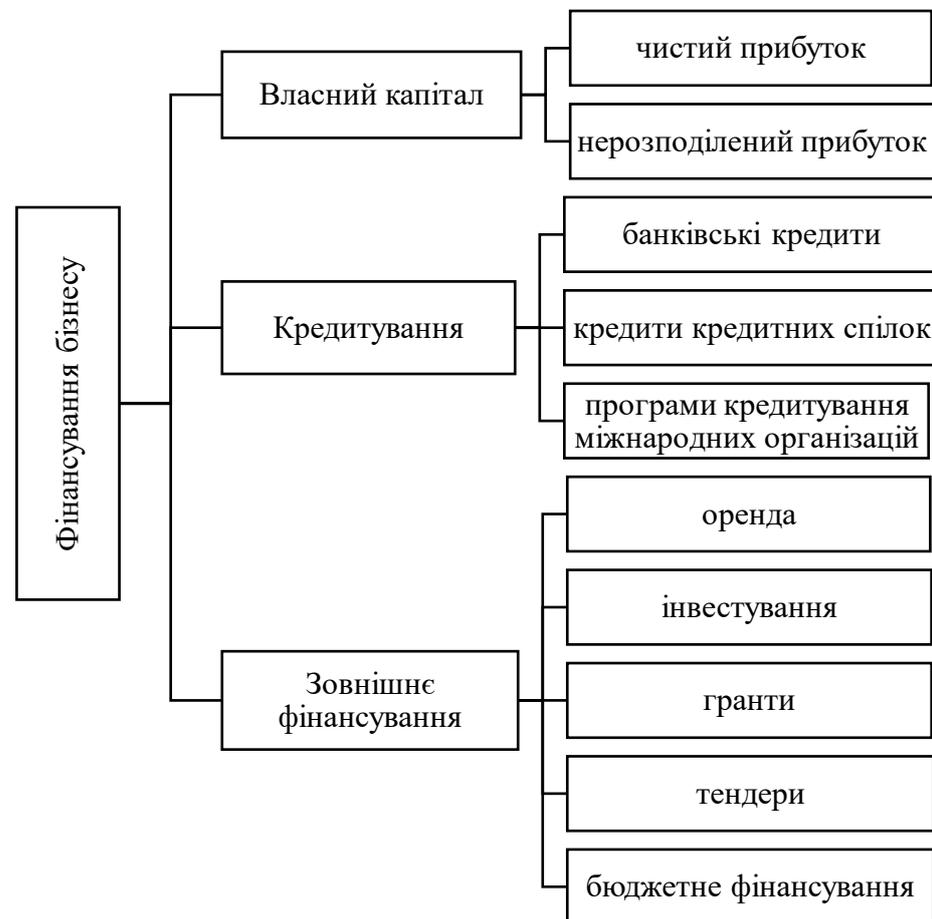

Рис. 1.2. Джерела фінансового забезпечення діяльності малого бізнесу

* Складено автором [6].

Самофінансування – фінансування бізнесу за рахунок власних коштів, які служать результатом основної діяльності підприємства, тобто це чистий і нерозподілений прибуток підприємства. Самофінансування – економічна категорія, що виражає незалежне ведення господарюючого суб'єкта в умовах ризику і обмеженості ресурсів. Самофінансування пов'язано з пошуком і вибором інвестицій, які принесуть дохід компанії. Дане джерело є найбільш пріоритетним, але при цьому в умовах кризи використання даного джерела може

бути ускладненим, оскільки на ринку відбуваються зміни, попит падає і зменшується прибуток підприємства[7].

Кредитування – це сукупність фінансових відносин, що виникають між позикодавцем та позичальником, шляхом передачі позики (майна чи грошей) в розпорядження на умовах повернення, терміновості, платності та цільового використання[8].

Терміновість показує, що позика завжди має межі, з настанням яких позичальник втрачає право продовжувати використовувати надані ресурси і має їх повернути в обумовлений договором термін.

Невиконання цієї умови є достатньою причиною для позикодавця накладати на позичальника фінансові санкції у вигляді збільшення відсотка та в подальшому подання фінансових вимог до суду. Повернення передбачає, що в певний договором строк вся сума кредиту повинна бути повністю повернена. Недотримання цього принципу, виключення поворотного грошового потоку в ситуації кредитного шоку знищує кредитні відносини, перетворюючи категорію кредиту, в категорію фінансів. Відповідно в будь-яких видах і формах кредиту дотримання принципу зворотності обов'язково.

Платність – тобто, за використання тимчасово наданих кредитором коштів має бути сплачена певна сума. Даний принцип діє стимулом для кредитоодержувача максимально ефективно та економно використати наданий кредит.

Забезпеченість кредиту – кредити надаються позичальнику, здатному за рахунок власних або зовнішніх ресурсів сформувати будь-які альтернативні грошові потоки для компенсації втрат при прояві кредитного ризику. Наявність матеріального забезпечення створює реальну можливість повернення кредиту у встановлений термін. В якості забезпечення вчасного повернення позики кредитори за договором приймають заставу, поручительство, гарантію і зобов'язання в інших формах, передбачених законодавством. Також у деяких випадках може бути надано кредит без забезпечення, тоді він називається бланковим.

Принцип цільового характеру кредиту, а саме використання кредитних ресурсів строго на ті цілі, які були озвучені в кредитному запиті, дуже важлива, якщо при оцінці кредитоспроможності позичальника і управлінні поворотними грошовими потоками кредитори орієнтуються на адекватні грошові потоки, які ініціюються самим проектом кредиту. Крім того, в приватних і комерційних кредитах нецільеспрямовану використання позикових коштів негативно сприймається кредиторами.

У даний момент Україна розширює співробітництво з іншими країнами та організаціями і фондами, це дає можливість отримати кредит від міжнародних організацій.

Бюджетне фінансування здійснюється відповідно до встановлених принципами шляхом використання спеціальних форм і методів надання бюджетних коштів; в ході бюджетного фінансування діє державний фінансовий контроль за цільовим, економним і ефективним витрачанням коштів[9].

Донорське фінансування здійснюється на безоплатній основі іноземними державами, урядами іноземних держав, спеціальними міжнародними фондами та організаціями, як правило, у вигляді грантів у рамках міжнародної технічної допомоги. Гранти для бізнесу в основному бувають двох типів: для відкриття бізнесу і для підтримки або модернізації вже існуючого бізнесу[9].

Крім того, гранти можуть бути націлені на якийсь певний вид бізнесу. Наприклад, можна отримати фінансування для розвитку агробізнесу. Наприклад, програма USAID «Конкурентоспроможна економіка України» оголосила грант на розробку онлайн-тренінгів з ощадливого виробництва для меблевого сектору.

Також існують гендерно обумовлені гранти – деякі організації дають кошти спеціально для розвитку бізнесу, яким керують жінки[9]. Так, в 2021 році Гараж 48, Естонська рада у справах біженців та Запорізький благодійний фонд «Єдність» за майбутнє» презентували Програму розширення можливостей жіночого підприємництва. У процесі навчання можна визначитися зі своєю бізнес ідеєю, а за результатами конкурсу проектів 20 найкращих команд отримують цільові гранти в розмірі від 60 000 до 80 000 грн.

У той же час деякі програми допомагають не грошима, а направляють до підприємців бізнес-консультантів, які дають рекомендації щодо поліпшення бізнесу. Прикладом може слугувати програма від USAID «Економічна підтримка Східної України» «Бізнес-консультації щодо ведення та розвитку бізнесу». Проект створено для сприяння економічному відновленню Східної України, стимулювання інвестицій, створення нових робочих місць і розвиток підприємництва в регіоні.

У своїй фінансово-господарській діяльності суб'єкти ринку дуже рідко використовують лише один метод фінансового забезпечення, а в більшості випадків оптимально поєднують різні методи.

Функціями фінансового забезпечення є:

– забезпечувальна – знаходить своє відображення у виборі видів та форм капіталу та встановленні джерел фінансування, тобто покриття повсякденних потреб, і характеризують опосередкований вплив фінансового забезпечення;

– регулятивна функція стосується впливу на процес розширеного відтворення та розвитку суб'єкта господарювання, включає використання конкретних методів фінансового забезпечення та характеризує активний вплив фінансового забезпечення[9].

Отже, малий бізнес відіграє важливу роль в економіці країни. Тож важливим питанням є фінансове забезпечення малого підприємництва, яке незважаючи на свою мобільність та гнучкість в даний момент зазнає негативного впливу епідемії. Фінансове забезпечення ґрунтується на принципах самокупності та самофінансування. Але під час кризи фінансування за рахунок власних ресурсів може бути недостатньо. Виходом в даній ситуації є звернення до зовнішніх джерел.

1.2. Проблеми функціонування малого бізнесу під час пандемії

Коронавірус стрімко поширюється світом, а кількість хворих вже перевищила 160 мільйонів. Щоб не допустити колапсу системи охорони здоров'я, уряди більшості держав, які постраждали від пандемії, запровадили жорсткі карантинні заходи, що, у свою чергу, майже повністю зупинило цілі сектори економіки.

11 березня 2020 року урядом було прийнято постанову про запобігання поширенню на території України коронавірусу, якою було запроваджено карантин з 19 по 3 квітня 2020 року. Ця постанова кардинально змінила умови діяльності малого бізнесу, оскільки нею було заборонено відвідування закладів, проведення масових заходів з великою кількістю учасників. Такі зміни спочатку було сприйнято досить позитивно, як можливість перепочити від шаленого темпу сучасного життя.

Але надалі Кабінетом Міністрів було подовжено карантинні обмеження. При цьому було випробувано різні формати обмежень. Від їх поступового послаблення до посилення, від кольорового зонування територій до карантину вихідного дня[6].

Після перших трьох тижнів жорсткого локдауну більше не йшлося про розширення бізнесу, а натомість про його виживання. Так, згідно з результатами опитування Unlimit Ukraine, 18% респондентів розглядали варіант закриття власного бізнесу, 78% повідомили про втрати до 75% від доходів, і тільки 4% могли заявити про збільшення прибутку[10].

Опинившись в таких критичних умовах, кожен п'ятий представник МСБ мав тоді думку закрити власну справу. Незважаючи на складнощі, підприємці намагалися захистити своїх працівників. Роботодавці неохоче звільнювали працівників.

Рис. 1.3. Виклики, що постали перед бізнесом України в період пандемії

* Складено автором [12]

Заборона та обмеження роботи підприємств громадського харчування, закладів відпочинку та продажу непродовольчих товарів, що не належать до товарів першої необхідності суттєво зменшили доходи орендарів та призвели до неможливості сплачувати орендні платежі.

Більшість орендарів намагались домовитись з орендодавцями різними способами: надання орендних канікул, зниження орендної ставки, зменшення орендних площ, можливість залучення суборендарів. Результати переговорів були різними. Багато кому вдалось досягти згоди та скоротити витрати, інші – почали шукати вихід в законній площині.

Українське законодавство містить норми, що звільняють орендаря від обов'язкової сплати орендних платежів у випадку неможливості використання орендованого майна не з власної вини. Крім того, настання форс-мажорних обставин є підставою для звільнення від відповідальності від невиконання договірних зобов'язань. Це стало шляхом для захисту іншої частини підприємців, які визнавали пандемію Covid-19 форс-мажорними обставинами та відстоювали своє право не сплачувати орендну плату у судах. Відсоток таких сміливців виявився незначним через тривалу та складну процедуру.

Держава зі свого боку пішла на тимчасове звільнення юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців від сплати податку на землю, на нерухоме майно, надала рекомендацію орендодавцям надавати знижки на оренду та запровадження на період карантину заборони на виселення орендарів житла за

несплату комунальних послуг, а також заборону нарахування штрафів і пені за несплату комунальних послуг[10].

Першою хвилею дослідження Ukrainian Business Index в жовтні 2020 року було виявлено, що оплата оренди складає 22% проблемних витрат і є другою статтею після оплати праці. Останньою хвилею виявлено, що відсоток знизився до 16% і займає 3 місце після статті «оплата кредитів» (17%)[12].

За оцінками Міжнародної організації праці кількість людей, які втратять роботу через коронавірус складе від 8,8 до 35 млн людей. Україна не є виключенням. Більшість роботодавців намагались зберегти робочі місця, розраховуючи на підтримку держави в майбутньому. Для цього вони використовували різні інструменти: надання працівникам відпусток без збереження заробітної плати, чи оформлення простою на загальних умовах. Держава, у свою чергу запропонувала своє бачення підтримки підприємців та працівників, шляхом, зокрема, надання можливості запровадження гнучкого режиму робочого часу, дистанційної форми роботи, можливості оголошення простою на весь період карантину. Незважаючи на все це, основною проблемною статтею витрат виявилась саме оплата праці, 35%.

Наразі формат дистанційної роботи можна вважати вже більш менш налагодженим механізмом, який завдяки розробці локальних актів дозволяє роботодавцям оптимізувати робочий процес на власних підприємствах. Додатково державою було запроваджено поняття часткового безробіття на період карантину та запропоновано інструмент отримання допомоги по частковому безробіттю власникам малого та середнього бізнесу, які мають найманих працівників та відповідають визначеним критеріям. Однак формат та обсяг наданої підтримки виявились недостатніми, та призвели до масового скорочення робочих місць та звільнення працівників в Україні. Як наслідок – збільшення кількості осіб, що стали на облік як безробітні у центрах зайнятості та отримують соціальні виплати по безробіттю[10].

Рис. 1.4. Найбільш проблемні статті витрат бізнесу України в 2020 році

* Складено за даними Ukrainian Business Index[12]

Наразі податкове навантаження виступає одним з найбільш серйозних викликів для малого бізнесу. Його зменшення в умовах повного та частково локдауну є найбільш очевидним та дієвим рішенням держави, спрямованим на підтримку бізнесу. Владою України в цьому напрямку було здійснено багато кроків, які проте інколи були несвоєчасними та суперечливими[10].

Для малого бізнесу проблеми, пов'язані з перебоями в діяльності контрагентів і невиконання зобов'язань з їх сторони може бути фатальними, оскільки багато малих бізнесів є вузькоспеціалізованими та локальними, а отже мають не так багато постачальників та контрагентів. Під час першої хвилі дослідження було виявлено, що проблеми з постачанням сировини складають 15%. Останньою ж хвилею було виявлено підвищення впливу даної статті до 18% (рис.1.5) [12].

Через карантинні обмеження багато підприємців відчувають різке зниження попиту. Так, найбільше постраждали сфери туризму та ресторанного бізнесу. Загалом, за даними українських мобільних операторів, відвідування курортів Одещини, Миколаївщини та Херсонщини у червні 2020 року зросло на 30% порівняно з минулим роком. Та незважаючи на це, багато власників малого

бізнесу даних сфер змушені були закритись. Багато людей не впевнені в доцільності витрачання грошей в такий невизначений час[13]. Так, під час першої хвилі дослідження впливу пандемії коронавірусу на малий бізнес, найбільшою проблемою виявилось саме зниження попиту та проблеми із замовленнями.

Оскільки під час карантину люди почали купувати онлайн ті товари, які раніше не купували (мило, продукти харчування, антисептики), можна говорити про зміну поведінки споживачів. Тобто, люди очікують максимально швидкої та зручної доставки та обслуговування. В умовах пандемії величезною перевагою для бізнесу стала наявність доставки продукції.

Багато компаній перевели своїх співробітників на віддалену роботу. Через це може постраждати налагоджена комунікація в компанії. Таким чином, під час роботи у працівників можуть виникати питання до поставленого завдання, може не бути обладнаного місця для ефективної роботи з дому, можуть виникати проблеми з передачею інформації та документів між співробітниками або різними відділами[10].

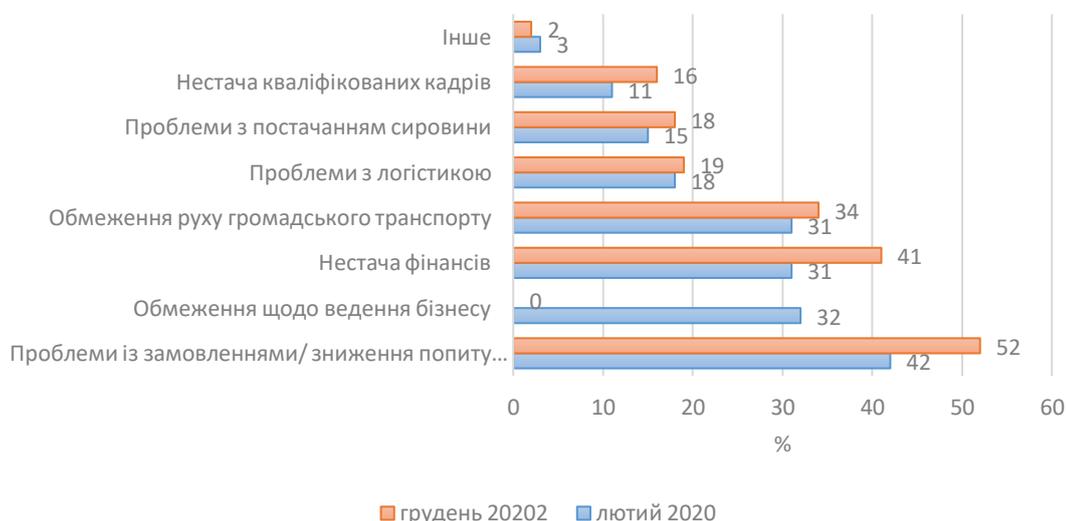

Рис. 1.5. Проблеми функціонування бізнесу під час пандемії коронавірусу на внутрішньому ринку України

* Складено за даними Ukrainian Business Index[12]

Таким чином, поширення Covid-19 створило багато перешкод для розвитку і діяльності малого бізнесу, з якими багато підприємців впоратись не змогли. Наразі держава намагається впровадити різні заходи, з якими не завжди згодні підприємці та населення. Так, за спостереженнями, багато людей дуже негативно ставляться до карантинних обмежень, оскільки це дуже впливає на роботу багатьох. Тому важливо також спиратися на міжнародний досвід боротьби з негативними наслідками пандемії. В майбутньому стоїть важливе завдання щодо відновлення підприємництва та економіки.

1.3. Міжнародний досвід фінансового забезпечення функціонування малого бізнесу

Економічний спад, спричинений пандемією, негативно вплинув на малий бізнес. Велика кількість підприємств по всьому світу зачинились з початку карантинних обмежень через неспроможність витримати обмеження, пов'язані з поширенням хвороби.

При цьому, малі підприємства в даних умовах мають менше доступу до фінансів, ніж великі компанії, особливо під час економічних криз. Тож, зважаючи на важливість розвитку підприємництва, уряди держав вжили різноманітних заходів, щоб допомогти малому бізнесові[13].

У недавньому дослідженні, проведеному в 132 країнах, майже дві третини мікро- та малих фірм повідомили, що криза, спричинена COVID-19, вплинула на їхню роботу, а п'ята частина МСП підтвердила, що вони стикаються з ризиками остаточного закриття протягом трьох місяців. На цьому тлі країни запроваджують заходи, щоб допомогти МСП пережити поточну пандемію[14]. Згідно з інструментом відстеження політики COVID-19, ці політичні заходи можна класифікувати на наступні п'ять основних категорій, які представлені на рисунку 1.3.

Рис. 1.6. Заходи, вжиті країнами щодо допомоги бізнесу під час коронакризи

* Складено автором [13, 14]

З метою надання фінансової допомоги МСП, постраждалим від пандемії, країни оголосили про тимчасове замороження виплат боргу. Наприклад, в Індонезії, як частина пакету стимулів, виданого урядом, виплата основної суми та відсотків відкладається на 6 місяців. Подібним чином комерційні банки Малаві та Ботсвани також оголосили тримісячний мораторій на обслуговування боргу МСП.

Державні гарантії позик можуть стимулювати банки надавати кредити МСП, особливо в нинішніх умовах, коли існує підвищена невизначеність щодо якості кредитування. Наприклад, в Албанії було впроваджено програму гарантування позик, яка надає всім підприємствам, включаючи МСП, 11 мільярдів леків (приблизно 100 мільйонів доларів) як гарантію кредиту для виплат заробітної плати та ще 15 мільярдів леків (приблизно 140 мільйонів доларів) для гарантування позик на оборотний капітал.

Щоб допомогти МСП у ліквідності, декілька країн прийняли заходи щодо зниження процентних ставок за кредитними лініями. Наприклад, в Єгипті

пільгова процентна ставка за кредитами для МСП була знижена з 10 до 8 відсотків.

Податкові пільга у вигляді знижених податкових ставок або затримки подання податків є одним із інструментів полегшення фінансового тягаря МСП. Наприклад, в Есватіні урядові заходи включають відшкодування податків до 90 мільйонів свазілендських лілангені (приблизно 5 мільйонів доларів) для МСП, які виконали податкові зобов'язання, зберегли робочі місця працівників та продовжували платити їм під час пандемії. У Чаді передбачуваний податок для МСП до 2020 року зменшився на 50 відсотків.

Багато країн також підтримали МСП шляхом надання фінансової допомоги найбільш вразливим галузям економіки. У випадку з Вірменією гранти отримували підприємці та фірми, а одноразові перекази надавались фізичним особам, включаючи працівників МСП, які стали безробітними після спалаху COVID-19[14].

із 130 країн

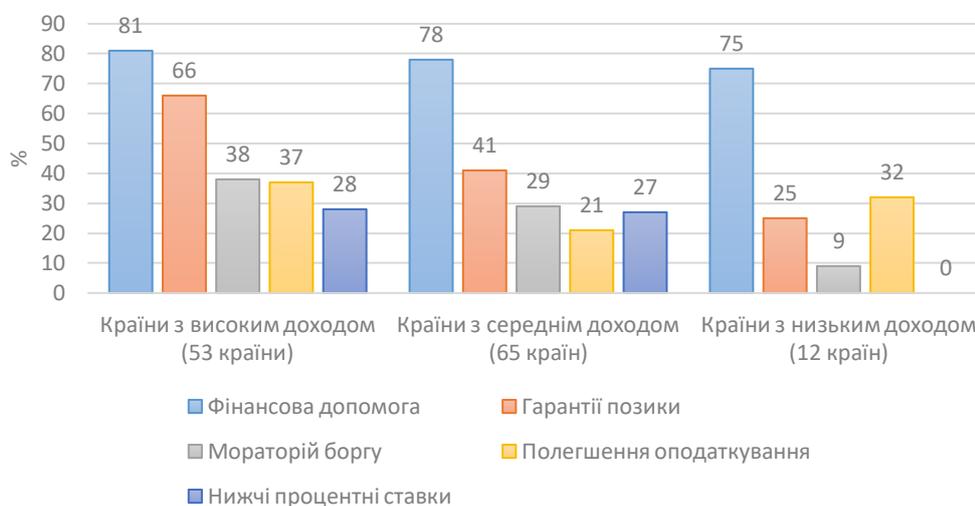

Рис. 1.7. Основні види допомоги країнами малому бізнесу

* Складено за даними Міжнародного Валютного Фонду [13]

На початку епідемії висловлювалися побоювання, що новий вірус може завдати шкоди китайській економіці, зважаючи на досвід 2003 року. Вже за

перший квартал 2020 року ВВП Китаю скоротився на 6,8%, це перше таке падіння за 30 років.

МСП важко протистояти наслідкам пандемії, оскільки вони мають значно менше каналів для отримання грошових ресурсів. При цьому, плани діяльності на випадок непередбачуваних ситуацій виявились недостатньо обґрунтованими. При виникненні труднощів у партнерів, підприємницький ризик МСП значно підвищується. З боку попиту малі та середні підприємства часто працюють у галузях, які найбільше постраждали від епідемії, таких як роздрібна торгівля, побутові послуги та туризм.

Результати опитування, проведеного Китайською асоціацією малих та середніх підприємств, показали, що станом на 14 лютого 2020 року 38,9% компаній повідомили, що їх діяльність тимчасово перебуває в режимі призупинення, 29,43% компаній повідомили, що через епідемію вони отримують збитки, і 18,13% компаній повідомили, що їх діяльність ледь підтримується, близько 30% компаній очікують, що їх доходи скоротяться більш ніж на 50% у річному обчисленні в першій половині року[16].

Зниження ринкового попиту стало основною складністю, з якою стикаються малі і середні підприємства в цілому. 48% МСП відповіли, що стикаються з проблемою зниження попиту. Для порівняння, тільки 21%, 13% і 21% МСП відповіли на питання про високі операційні витрати (важкий тягар для підприємств), труднощі з фінансуванням або жорсткої конкуренції в тій же галузі, відповідно (дод. А) [17].

Ці фактори змусили багато малих та середніх підприємств закритися під час епідемії. Статистика показує, що під час карантину, запровадженої урядами навесні та на початку літа 2020 року, рівень банкрутства МСП подвоївся. Хоча нові компанії можуть заповнити вільні місця, цей процес займе значну кількість часу.

Для підтримки бізнесу в Китаї.

1. Центральний банк розширив можливості перекредитування на 1,8 трлн юанів для підтримки виробників медичних товарів та предметів щоденного

вжитку, мікро-, малих та середніх фірм та сільського господарства за низькими процентними ставками.

2. Центральний банк зменшив відсотки за надлишкові резерви з 72 до 35 базисних пунктів, щоб заохотити банки краще розподіляти кошти та підтримувати реальну економіку, особливо мікро, малі та середні підприємства.

3. Центральний банк знизив коефіцієнт цільових обов'язкових резервів на 50-100 базисних пунктів для великих та середніх банків, які відповідають критеріям всеохоплюючого фінансування на користь мікро- та малим підприємств.

4. Політичні банки збільшили кредитний ресурс на 350 млрд юанів для підтримки МСП із пільговими процентними ставками.

5. Центральний банк запровадив нові інструменти підтримки кредитування МСП, включаючи схему «фінансування для надання позик» з нульовою процентною ставкою (400 млрд. юанів).

6. Уряд також зробив ряд кроків щодо обмеження жорсткості фінансових умов, включаючи заходи щодо пом'якшення фінансового тягаря для надання фінансової допомоги постраждалим домогосподарствам, корпораціям і регіонам, що зазнають труднощі з погашенням кредитів. Основні заходи включають:

- стимулювання кредитування МСП, включаючи беззаставні кредити МСП від місцевих банків і підвищення цільового показника зростання кредитування МСП великими банками з 30 до 40 відсотків;

- відстрочка платежів по кредитах з продовженням терміну до кінця березня 2021 року пом'якшення обмежень на розмір кредиту для онлайн-кредитів та інші заходи кредитної підтримки для мають на це право МСП і домогосподарств;

- терпимість до більш високих непрацюючих кредитів і зниження вимог до покриття непрацюючих кредитів резервами по кредитах постраждалих від епідемії секторів і МСП;

- підтримка випуску облігацій фінансовими установами для фінансування кредитування МСП;

– збільшення фіскального підтримки кредитних гарантій[18].

На початку кризи Covid-19 Японія, здавалося, була однією з країн, які найбільше постраждають від вірусу. Близькість до Китаю – джерела спалаху – в поєднанні з густонаселеними містами та великим населенням, безсумнівно, зробила Японію однією з країн з найвищим ризиком.

На відміну від Китаю, чия економіка до пандемії демонструвала зростання, в Японії все було не так спокійно. ВВП у першому кварталі 2020 року скоротився на 3,4% в річному нарахуванні.

Також через пандемію експорт Японії в квітні скоротився на 22% (найбільше падіння з кризи 2008 року), а імпорт – 7%, постраждала туристична галузь. Рекордне падіння за 10 років пережив прибуток японських компаній. За підсумками першого кварталу цього року він скоротився на 32%[18].

На запитання, чи відбулася зміна продажів порівняно з періодом до розповсюдження інфекції, 68% компаній відповіли, що продажі зменшились. Найбільш поширеною відповіддю було «зменшення приблизно на 30%» (29%) та значне зменшення продажів на 50% і більше (16%). З іншого боку, 23% компаній сказали, що вони не змінилися, а 9% сказали, що збільшилися (дод. Б) [19].

На відміну від багатьох інших країн, в Японії немає спеціального закону, що регламентує питання, пов'язані з неплатоспроможністю. Однак японський уряд, а також певною мірою й приватний сектор зробили інші кроки, спрямовані на пом'якшення завданої пандемією шкоди.

1. Уряд розширив обсяг пільгових кредитів (без відсотків та застави), головним чином, для мікро-, малого та середнього бізнесу, що постраждав від COVID-19. Уряд також розширює доступ до гарантованих позик на тих же умовах від місцевих фінансових установ.

2. Заохочувальні заходи також включали грошові перекази МСП, які отримали збитки, та відстрочення податкових платежів та внесків на соціальне забезпечення.

3. 22 травня центральний банк запровадив новий захід забезпечення фінансування МСП, надаючи кошти під безвідсоткові та незабезпечені позики, надані правомочними контрагентами на основі надзвичайних економічних заходів уряду. Загальний розмір виділеної суми для нового заходу щодо фінансування складає близько 90 трильйонів євро (838 мільярдів доларів США)[18].

Крім того, у рамках спеціальної програми підтримки бізнесу японський уряд виділятиме адресну фінансову допомогу для підприємств малого та середнього бізнесу. Цією програмою передбачається виділення щонайбільше 2 мільйонів ієн (16 051 євро) для підприємств малого та середнього бізнесу, а також максимум 1 мільйон ієн для самозайнятих, доходи яких внаслідок коронавірусної кризи скоротилися більш ніж на 50 відсотків.

Згідно з японським законодавством, компанія, що звільняє чи відправляє у безстрокову відпустку працівників у зв'язку з тимчасовим припиненням економічної діяльності, з «причини, що пов'язана з працедавцем», зобов'язана відшкодувати працівникам за час вимушеного простою. Нині діє програма під назвою «Дотації на підтримку зайнятості». У рамках цієї програми компанії отримують дотації на відповідні виплати своїм працівникам за час простою[21].

Корея вперше повідомила про підтвержені випадки COVID-19 у січні 2020 року. Влада швидко впровадила комплексну стратегію боротьби з вірусом, засновану на широкомасштабному тестуванні, агресивному відстеженні контактів та оперативній ізоляції та лікуванні випадків. Поряд із добровільним соціальним дистанціюванням, цей підхід уповільнював зараження, дозволяв більшості підприємств залишатися відкритими та влітку призводив до нових випадків близько нуля[21].

Згідно з даними дослідження KOSBI, 39,7% в 2020 році МСП передбачали погіршення ділового середовища у 2021 році порівняно з 2020 роком, і лише 7,6% відповіли, що воно покращиться. 52,7% МСП відповіли, змін не буде(дод. В).

Частка респондентів, які передбачають погіршення бізнес-середовища у 2021 р. порівняно з 2020 р., була найвищою серед компаній із 5-9 працівниками.

Епідемія коронавірусу, епіцентром якої став Китай, привела до розриву ланцюжків постачання, в результаті чого деякі південнокорейські компанії були змушені зупинити виробництво. Цей фактор, а також різке скорочення споживчих витрат, ймовірно, обмежить економічне зростання в країні.

Згідно з опитуванням управлінців малого та середнього бізнесу, 70,3% корейських малих та середніх підприємств зазнають збитку через поширення Covid-19, а 42,1% відповіли, що не можуть витримати тиску, пов'язаного з поширенням вірусу більше 3 місяців, і заходи уряду щодо підтримки мають бути терміновими(дод. В) [21].

Для покращення ситуації в Південній Кореї.

1. Щоб збільшити доступне фінансування для малого та середнього бізнесу, центральний банк збільшив граничний показник Банківської програми посередницького кредитування на загальну суму 10 трлн. вон і знизив процентну ставку до 0,25 відсотка (з 0,5-0,75 відсотка).

2. 24 березня 2020 р. було запущено план фінансової стабілізації на 100 трлн. вон. Основними елементами є:

– розширене кредитування як державними, так і комерційними банками для МСП, дрібних комерсантів, середніх фірм та великих компаній (останні для кожного випадку), включаючи екстрене кредитування, часткові та повні гарантії та забезпечення застави зобов'язання.

3. 22 квітня 2020 року були оголошені додаткові заходи на загальну суму 25 трильйонів вон, направлені головним чином на створення спеціального механізму придбання корпоративних облігацій та комерційних паперів (10 трильйонів вон) та додаткових коштів для кредитування МСП (10 трильйонів вон).

4. 22 вересня 2020 року Національні збори прийняли 4-й додатковий бюджет на 7,8 трлн. вон, в рамках якого додатково буде витрачено на підтримку малого бізнесу та МСП(3,9 трлн.).

5. 25 березня 2021 року Національні збори затвердили додатковий бюджет на 14,9 трлн. вон. Заходи включають допомогу для постраждалих власників малого бізнесу та робітників, підтримку зайнятості, розповсюдження вакцин, фінансову підтримку малого бізнесу та підтримку домогосподарств з низьким рівнем доходу[18].

У ЄС мільйони малих та середніх підприємств є основою європейської економіки, представляючи 99% підприємств ЄС. Вони генерують більше половини ВВП Європейського Союзу і до кризи працювали близько 100 мільйонів робітників. ЄС зобов'язаний допомогти їм пережити кризу COVID-19.

В Німеччині перший підтверджений випадок захворювання на COVID-19 було зареєстровано 27 січня 2020 року. Уряд відповів цілим рядом заходів щодо стримування поширення вірусу через закриття кордонів, закриття шкіл та несуттєвих підприємств, вимоги щодо соціального дистанціювання, застосування маски та заборона публічних зібрань. Після стабільного зниження кількості хворих з початку квітня кількість захворівших знову зростає, і щоденні випадки нових випадків поступово зростають з кінця липня і зараз перевищують попередній пік. Рівень смертності, хоча і зростає, на сьогодні залишається низьким порівняно з іншими країнами.

Відповідно до опитування, проведеного Торгово-промисловою палатою (ІНК) Середній Нижній Рейн у грудні та січні, на початку року більшість малих підприємств та самозайнятих людей повідомили про погану ділову ситуацію (40 відсотків). Лише чверть оцінила власну ситуацію як добру, третина – як задовільну.

Загалом, протягом 2020 року 34% компаній заявили про 100% зменшення продажів. В 2021 році ця кількість зменшилась до 6,9%. При цьому спостерігається підвищення частки компаній, які планують отримати зменшення обсягів продажів на 0-25% (дод. Г) [23].

З березня 2020 року на сьогодні до економічної допомоги під час коронакризи було виділено близько 100 мільярдів євро.

1. Негайна допомога для малих підприємств: Програма має обсяг до 50 млрд. Євро і призначена для малих підприємств, що мають до 10 працівників. Програма забезпечить:

– одноразові виплати до 9000 євро протягом 3 місяців для підприємств, що мають максимум 5 працівників (еквіваленти на повний робочий день),

– одноразові виплати до 15 000 євро протягом 3 місяців для підприємств, що мають максимум 10 працівників (еквіваленти на повний робочий день).

2. Нова спеціальна програма «KfW-Corona-Hilfe» до 2020 року була розпочата 23 березня 2020 року і може допомогти малому, середньому та великому бізнесу. Програма пропонує нижчі процентні ставки та спрощену оцінку ризиків для позик до 10 мільйонів євро. Спеціальна програма KfW включає суттєві гарантії позик із гарантією до 100 відсотків у рамках програми швидкого кредитування для МСП.

Уряд також вдавався до зменшення ПДВ, розширення кредитних гарантій для експортерів та банків, що фінансують експорт. Нові хвилі захворювання та пов'язані з цим обмеження підштовхнули уряд прийняти додаткові заходи для підтримки постраждалого бізнесу, зокрема компенсацію доходів за листопад-грудень 2020 року (до 75%)[18].

В Італії досить швидко відбулось розповсюдження Covid-19. Перший випадок був підтверджений 31 січня 2020 року, та вже з середини березня Італія займала 3 місце по світу за темпами поширення вірусу, а з кінця березня посіла 2 місце.

У звіті Обсерваторії малого італійського бізнесу зазначається, що 42% малих підприємств у промисловості, 36% у торгівлі, 75% у будівництві та 48% у сферах послуг довелося закрити в період карантину, запровадженого законом навесні минулого року. Хтось встиг запровадити нові послуги, такі як доставка додому, але не без труднощів. Лише меншість заявляє, що вони не зазнали негативного впливу на бізнес: 16% у промисловості та торгівлі, 5% у будівництві та 13% у сфері послуг. Хоча наслідки пандемії включають негативний вплив на заплановані інвестиції, збільшення запиту на фінансування в 2020 році

(головним чином для відновлення ліквідності та оплати постачальників), падіння обороту, відсутність суто консервативних стратегій або планів на наступні місяці (дод. Д) .

Зокрема, 60% малого бізнесу зафіксували падіння доходів у межах від 10% до 30%. Як наслідок, кожній третій компанії стає важко навіть збирати платежі, а також оплачувати персонал, управляти поставками та розраховуватися з рахунками-фактурами. Лише незначна меншість намагатиметься подолати кризу, інвестуючи та просячи нових коштів для виходу подолання кризи. З цієї точки зору, найбільш оптимістичними компаніями з точки зору збільшення майбутніх інвестицій є ті, що працюють у галузях торгівлі та послуг, зокрема приватні підприємці (дод. Е) [24].

За даними Istat, більше половини компаній (з 37,8% найманих працівників) передбачають недостатню ліквідність для покриття витрат, з якими доведеться стикатися до кінця 2020 року. 38% повідомляють про операційні ризики, а 42,8% просять підтримати ліквідність[24].

Для допомоги МСП було вжито такі заходи.

1. Італія повідомила Європейську комісію в рамках тимчасових обмежень про державні гарантії для підтримки боргового мораторію для МСП, який включає відстрочку виплат за овердрафтом, банківським авансами, кредитами, іпотекою та лізинговими операціями.

2. Гарантія охоплює чітко визначений набір фінансових ризиків і обмежена в часі:

– схема діяла до 30 вересня 2020 року, а гарантія поширюється на 18 місяців після закінчення мораторію.

– гарантія покриває платіжні зобов'язання, що підпадають під дію мораторію,

– ризик, який бере на себе держава, обмежується 33 відсотками, і, у будь-якому випадку, перед тим, як звернутися до державної гарантії, фінансові посередники повинні самі докласти зусиль для відновлення.

3. 15 травня 2020 року уряд прийняв додатковий пакет фіскальних заходів на суму 55 млрд. євро, який включав гранти для МСП та відстрочку податків (16 млрд. євро).

4. 20 травня 2020 року для сприяння використанню кредитних вимог як застави та стимулювання кредитування малих та середніх підприємств Банк Італії розширив додаткові рамки кредитних вимог, включивши позики, забезпечені державою, пов'язаною з COVID-19 секторні гарантії.

5. 8 серпня 2020 року уряд прийняв третій пакет підтримки. Ключовими заходами є продовження мораторію на погашення боргу МСП та час погашення податкових зобов'язань.

6. 27 жовтня 2020 р. Уряд прийняв пакет у розмірі 5,4 млрд. євро. Заходи включають гранти 460 тис. євро для МСП та самозайнятих, а також подальшу підтримку доходів сімей. Уряд також розширив пільги щодо соціальних внесків для постраждалих підприємств.

7. 19 березня та 15 квітня 2021 року уряд затвердив додаткові пакети підтримки на суму близько 72 млрд. євро, спрямованих на розширення підтримки бізнесу та працівників, які постраждали від пандемії, а також стимулювання економіки. Ключові заходи включають компенсацію бізнесу та самозайнятим (пропорційно втраті обороту до 2020 року), а також продовження заборони на звільнення[18].

Перший випадок зараження Covid-19 в Іспанії був виявлений 25 лютого 2020 року. Під час першої хвилі надзвичайний стан був введений з 14 березня по 21 червня 2020 року. З 30 березня по 9 квітня 2020 року всі несуттєві заходи були припинені. Тимчасові обмеження діяли з 15 по 24 травня 2020 року на в'їзді через порти та аеропорти з країн Шенгенської зони, в'їзд дозволявся лише громадянам Іспанії, жителям, прикордонним працівникам та медичним працівникам. Поширення вірусу та необхідні заходи із стримування призвели до значного падіння активності в першій половині 2020 року.

Друге видання ECOVID-IE підрахувало, що з 1873 564 компаній у країні 86,6% зазначили, що вони постраждали від пандемії. Порівняно з першим

виданням, в якому 93,2% компаній повідомили, що відчули вплив епідемії, спостерігається зниження майже на 7 процентних пунктів.

Зниження доходу є основним типом впливу, про яке повідомили 79,2% компаній. В першому виданні про даний тип впливу повідомили 85,1% компаній.

Падіння попиту – це другий вплив, про який повідомляють компанії; спостерігається зменшення компаній з падінням попиту, оскільки у другому виданні зазначено 51,2% компаній, що зазнали такого впливу, тоді як для першого видання про даний ефект повідомили 67,6% компаній, зменшення на 16,4 відсоткових пунктів(дод. Ж).

Брак дефіцитних матеріалів та/або продуктів посідає третє місце за значимістю в обох виданнях, зменшившись майже на 9 відсоткових пункти[26].

Влада країни порекомендувала роботодавцям по можливості перевести співробітників на дистанційний режим роботи, але якщо такої опції немає, то іспанцям дозволено відвідувати робочі місця. Окрім того, для покращення ситуації було запроваджено.

1. Уряд надає до 100 млрд. євро гарантій позики, в тому числі для покриття позик самозайнятим та МСП на суму до 80%.

2. Додаткові гарантії позики для МСП та самозайнятих через Compañía Española de Reafianzamiento (1 млрд. євро).

3. Малий та середній бізнес, а також самозайняті особи, отримали податкову відстрочку терміном до 6 місяців, продовження термінів подання податкових декларацій;

4. Гнучкість для розрахунку податку на прибуток та сплати ПДВ для МСП та самозайнятих на основі фактичного прибутку в 2020 році (близько 100 млн. євро)[18].

COVID-19 у Великобританії почав поширюватися в січні 2020 року, де перший випадок був виявлений 31 січня у двох членів сім'ї китайських громадян, які проживають в Йорку, після чого почалася епідемія з швидким збільшенням числа випадків в березні. 23 березня уряд здійснив низку заходів, включаючи

обмеження на поїздки, заходи щодо соціального обмеження, закриття бізнесів, пов'язаних зі сферою розваг, готелів, магазинів та посилення тестування.

В 2020 році 37,5% МСП заявили, що їх головним викликом було отримання доходів. Але деталізуючи по галузям, опитуванням Ніскох виявлено, що 42% галузі охорони здоров'я в основному турбувались про психічне здоров'я працівників. Тим часом 45% компаній бухгалтерського, банківського та фінансового сектору сприймали як основну складність утримання персоналу. Індустрія гостинності та подій зазнала впливу через те, що часто вони взагалі не могли працювати, тому головною проблемою цих підприємств у 2020 році був ризик закриття.

При цьому, 37% компаній заявили, що основним викликом на 2021 рік для них є отримання прибутку. 31% , що основним викликом є психічне здоров'я та добробут працівників та 28% – збереження клієнтів(дод. II) [27].

На відміну від інших країн, які сфокусувалися на податкових відстрочках для бізнесу, уряд Великобританії вирішив ввести «податкові канікули». Компанії у сферах роздрібної торгівлі та гостинності, вартістю менше 51 тис. фунтів, не сплачуватимуть податок на нерухомість протягом року. Окрім того, схема позикових операцій з переривання коронавірусу надає державні позики на суму до 5 мільйонів фунтів стерлінгів малому та середньому бізнесу з оборотом до 45 мільйонів фунтів стерлінгів. Уряд гарантуватиме позики до 80% для підвищення довіри кредиторів до фінансування МСП[28].

Схема позикових платежів надає 100-відсоткову державну гарантію. Підприємства можуть позичати від 2 000 до 50 000 фунтів стерлінгів на строк до 6 років. Уряд виплачуватиме відсотки протягом перших 12 місяців, і протягом перших 12 місяців погашення кредиту не здійснюватиметься. Схема була доступна до 4 листопада 2020 року.

Також для вдосконалення трансмісійної та грошово-кредитної політики 11 березня центральний банк запустив нову схему строкового фінансування (TFSME) із спеціальними стимулами для банків розширювати кредитування МСП. Протягом 12 місяців TFSME запропонує чотирирічне фінансування

щонайменше 10% акцій учасників, що надають кредити в реальній економіці за процентними ставками за банківською ставкою або дуже близькою до неї. Додаткове фінансування буде доступне для банків, які збільшують кредитування, особливо малим та середнім підприємствам.

Covid-19 суттєво вплинув на Францію. Перший підтверджений випадок захворювання на COVID-19 був зареєстрований 24 січня 2020 року. Уряд запровадив низку заходів стримування пандемії з середини березня 2020 року, коли було запроваджено перший загальнодержавний карантин, щоб зменшити поширення COVID-19[18].

Вже за останні два місяці 2020 року дві третини компаній (65%) зазнали падіння товарообігу порівняно з аналогічним періодом 2019 року.

На 2021 рік прогноз неоднозначний, але не катастрофічний. У той час як 52% респондентів очікують падіння обороту в найближчі місяці, 48% передбачають підтримку або навіть збільшення. Так само, хоча 25% планують скоротити кількість робочих місць, 66% планують підтримувати їх стабільними, а 9% планують їх збільшити(дод. К)[29].

Загалом, обсяг державних коштів, мобілізованих між початком кризи та кінцем березня 2021 року для фінансування чотирьох основних механізмів підтримки економіки(часткова діяльність, фонди солідарності, позики, гарантовані державою (PGE), та відстрочки) склав 206 млрд євро. Ці заходи допомоги становлять еквівалент 9% ВВП, що укладає Францію в середньому серед європейських країн. Також запроваджено.

1. Наступні надзвичайні заходи запровадили Banque Publique d'Investissement (BPI) для малого бізнесу:

- рівень гарантії підвищений до 90%:
 - на 3-7 років позики, надані приватними банками;
 - для овердрафтів, затверджених банком компанії на термін від 12 до 18 місяців;
 - гарантія Bpifrance доступна для середніх компаній.

– незабезпечені 3-5-річні позики від 10 000 до 5 мільйонів євро для МСП.

Ці позики включатимуть пільговий період для повернення;

– призупинення виплати строків погашення за позиками станом на 16 березня.

2. Створено фонд солідарності у розмірі 1 млрд. євро для мікробізнесу, МСП та незалежних працівників, оборот яких становить менше 1 млн. Євро і які зазнали 70-процентного зниження обороту між березнем 2019 року та березнем 2020 року.

– починаючи з 1 квітня, суб'єкти, що відповідають вимогам, можуть запитувати щомісячну грант у розмірі 1500 євро.

– станом на 15 квітня, за певних умов, юридичні особи можуть вимагати додаткової виплати від 2000 до 5000 євро.

3. Протягом березня-листопада 2020 року влада запровадила чотири поправки до бюджетного законодавства, збільшивши антикризовий пакет до 180 млрд євро. Серед іншого він передбачав пряму фінансову підтримку, а також відстрочення орендної плати та комунальних платежів для постраждалих мікропідприємств та незалежних працівників. Уряд також дозволив відстрочення платежів із соціального страхування, розширив підтримку бізнесу наданням гарантій для банківських позик, а також виділив додаткові асигнування на інвестиції в акціонерний капітал або націоналізацію компаній, що перебувають у скрутному становищі[18].

Отже, Covid-19 вплинув на підприємства всього світу. Дослідження заходів, що впроваджені в різних країнах світу є досить важливим аспектом при розробці заходів в Україні, оскільки є багато країн, які мають більше досвіду в боротьбі з епідеміями. Цей досвід може стати гарною базою для протидії негативним наслідкам поширення коронавірусної хвороби на малий бізнес і економіку в цілому.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ПОКАЗНИКІВ ФУНКЦІОНУВАННЯ МАЛОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ

2.1. Аналіз діяльності малих підприємств України під час коронакризи

Малий бізнес є основою більшості економік і відіграє важливу роль у економічному розвитку країн та створенні робочих місць. Вони представляють 95% усіх підприємств у світі, створюють 60% робочих місць і близько 50% ВВП у розвинених країнах (рис.2.1) [30].

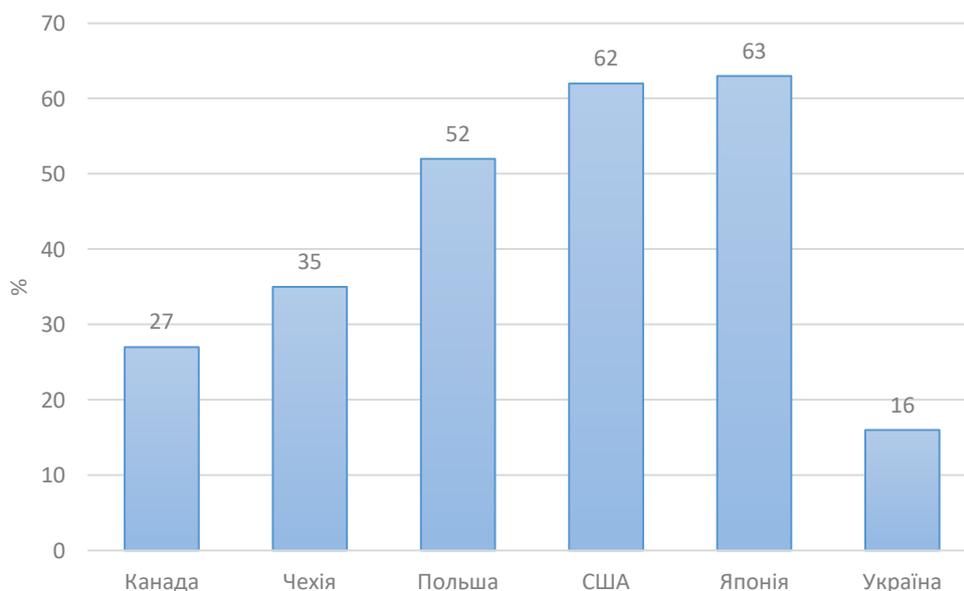

Рис. 2.1. Внесок малого бізнесу у формування ВВП країн світу, %

* Складено за даними Світового банку, МРЕТС [31]

За даними рисунку 2.1. можна зробити висновок, що МСБ в Україні займає тільки 16% в частці ВВП, тоді як в розвинених країнах майже вдвічі більше. Оскільки малий бізнес є підґрунтям для розвитку та становлення держави, необхідно сприяти його розвитку, впроваджуючи заходи підтримки, особливо під час кризових явищ.

Таблиця 2.1

Динаміка основних показників суб'єктів малого підприємництва в
Україні на початок 2017-2020 років

Показники	31.12.2017	31.12.2018	31.12.2019	31.12.2020
Частка малого підприємництва у структурі підприємництва, %	95,5	95,4	95,2	95,2
Кількість суб'єктів малого підприємництва, тис. од.	322,920	339,374	362,328	355,7
В т.ч. суб'єктів мікропідприємництва, тис. од.	278,102	292,772	313,380	307,9
Чисельність зайнятих у малому підприємстві, тис. осіб	1658,9	1641,0	1746,6	1687,5

* Складено на основі даних Державної служби статистики [32]

Згідно таблиці 2.1. можна зробити висновок, що протягом 2017-2019 років в Україні відбувалось збільшення кількості малих підприємств. При цьому, в 2020 році відбулось зменшення кількості суб'єктів малого підприємництва. Так, в 2020 році зменшення відбулось на 6,628 тис. од. Також тенденцію до зниження має і кількість осіб, зайнятих у малому підприємстві. Так, протягом 2020 року зменшення відбулось на 59,1 тис. осіб (рис. 2.2). Основною причиною такої зміни є криза, спричинена розповсюдженням гострої респіраторної вірусної інфекції Covid-19. Така тенденція може негативно вплинути на стан країни в цілому. Отже, держава має впровадити заходи підтримки малого бізнесу.

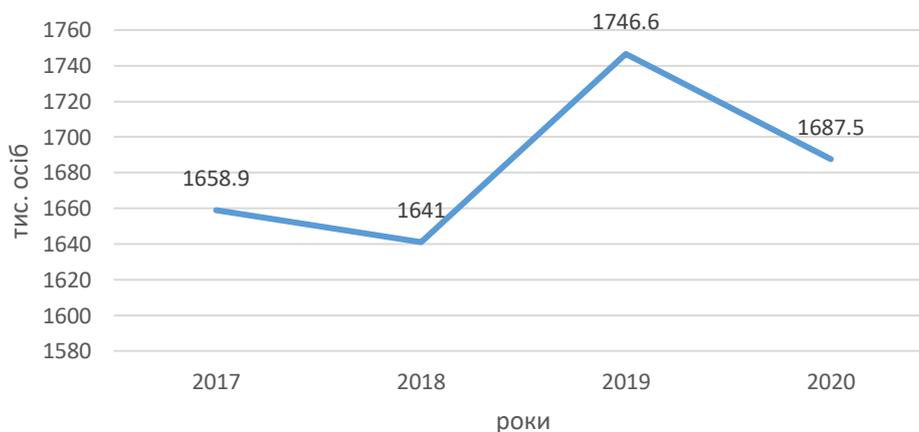

Рис. 2.2. Кількість зайнятих працівників на малих підприємствах України протягом 2017-2020 років

* Складено на основі даних Державної служби статистики [32]

Відповідно до даних Опендатабот, на початок 2021 року в Україні було 1911406 активних ФОП.

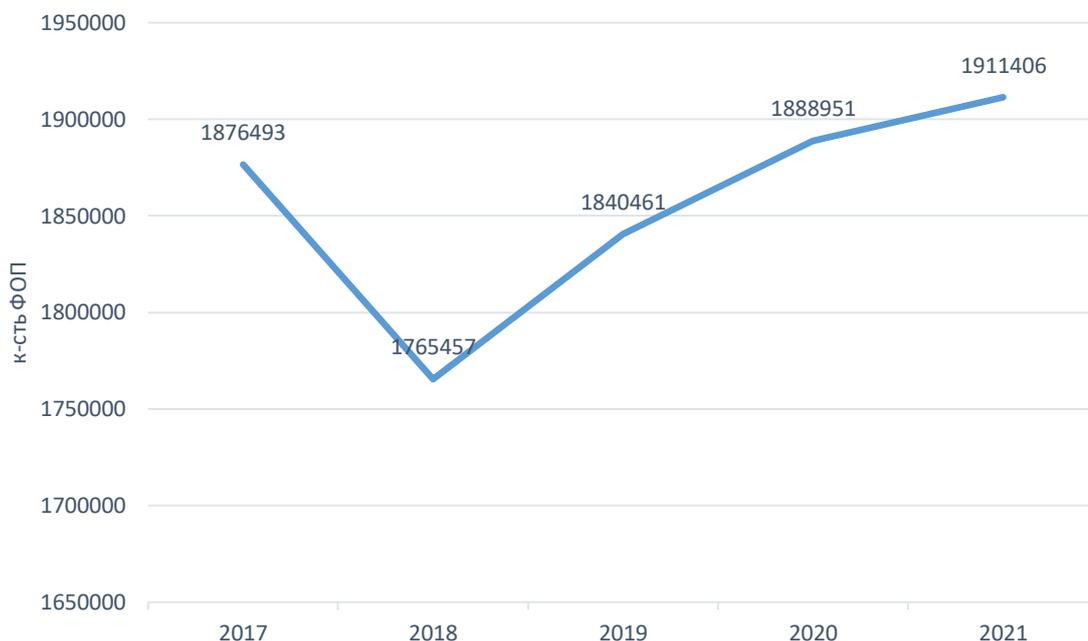

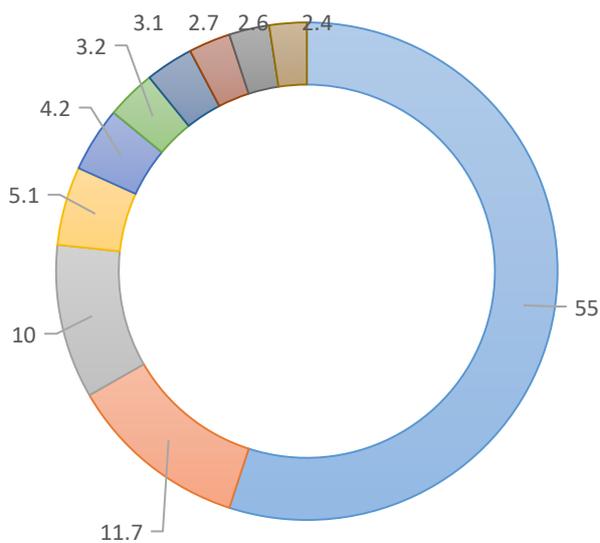
Рис. 2.3. Динаміка активних ФОП в Україні протягом 2017-2021 років

* Складено за даними Опендатабот [33]

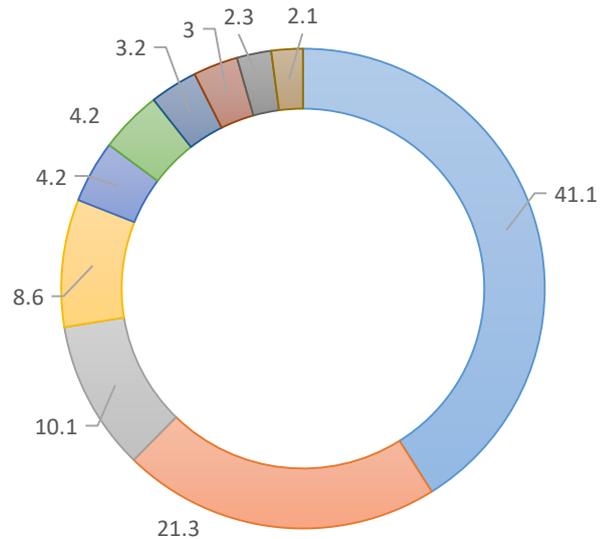
Відповідно до рисунку 2.3, можна зробити висновок, що, незважаючи на невизначеність на ринку, з 2018 року спостерігається зростання кількості активних ФОП, що беззаперечно є позитивною тенденцією.

Відповідно до даних Опендатабот, за рік пандемії найбільше збільшилась кількість ФОП в сферах ІТ (55%), надання інформаційних послуг (11,7%) та надання індивідуальних послуг (10%). Так, в сфері ІТ було відкрито 30 025 ФОП, в сфері надання інформаційних послуг – 6 388 ФОП, у сфері надання інших індивідуальних послуг – 5 438 ФОП. Також зросли ФОП, пов'язані з кур'єрською діяльністю – на 2 760 ФОП (рис. 2.4).

При цьому, основними напрямками діяльності ФОП, що найбільше закривались протягом даного періоду є складське господарство та допоміжна діяльність у сфері транспорту (41.1%), оптова торгівля (21.3%), діяльність у сфері радіомовлення та телевізійного мовлення (10.1%) (рис. 2.5).

- Комп'ютерне програмування, консультування та пов'язана з ними діяльність
- Надання інформаційних послуг
- Надання інших індивідуальних послуг
- Поштова та кур'єрська діяльність
- Охорона здоров'я
- Діяльність головних управлінь (хед-офісів); консультування з питань керування
- Надання соціальної допомоги без забезпечення проживання
- Освіта
- Рекламна діяльність і дослідження кон'юнктури ринку
- Діяльність у сферах права та бухгалтерського обліку

- Складське господарство та допоміжна діяльність у сфері транспорту
- Оптова торгівля, крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами
- Діяльність у сфері радіомовлення та телевізійного мовлення
- Авіаційний транспорт
- Тимчасове розміщування
- Діяльність у сфері спорту, організування відпочинку та розваг
- Водний транспорт
- Оброблення деревини та виготовлення виробів з деревини та корка, крім меблів; виготовлення виробів із соломки та рослинних
- Діяльність із забезпечення стравами та напоями
- Виробництво одягу

Рис.2.4. Сфери, в яких збільшилась кількість ФОП за рік пандемії в Україні, %

* Складено за даними Опендатабот [33]

Рис.2.5. Сфери, в яких зменшилась кількість ФОП за рік пандемії в Україні, %

* Складено за даними Опендатабот [33]

Загалом, за перші 4 місяці 2021 року було відкрито на 3,1% більше, ніж закрито (89537 та 86797 відповідно). При цьому за перші 2 місяці кількість закритих бізнесів переважала відкриті. В цілому, така статистика спостерігається з 2017 року. Винятком став тільки 2020 рік, коли кількість закритих бізнесів перевищила відкриті в жовтні (рис.2.6).

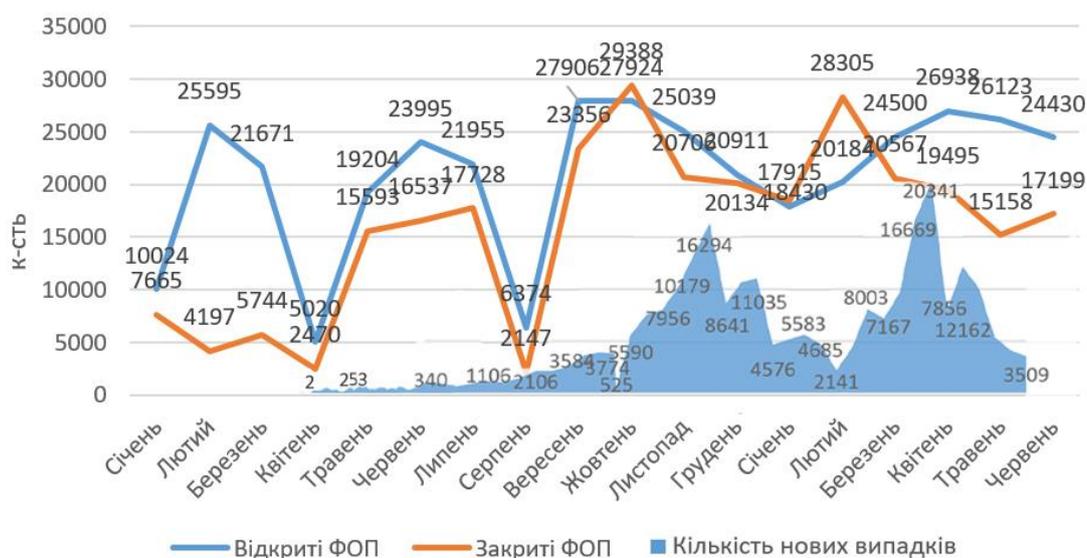

Рис. 2.6. Динаміка відкриття, закриття ФОП та кількості нових випадків захворювань на Covid-19 в Україні протягом січня 2020 року – червня 2021 року
* Складено за даними Опендатабот [33]

За даними рисунку 2.6 можна зробити висновок, що найменша кількість реєстрацій ФОП була у квітні 2020 року – на початку карантину зареєструвалось лише 5020 підприємців. При цьому кількість закритих все одно була меншою і становила 2470 ФОП. Рекордним місяцем по відкриттю бізнесів став жовтень, під час якого було зареєстровано 27924 підприємців. Жовтень також став місяцем, в якому більше всього підприємців закрили свою діяльність і ця кількість перевищила кількість відкритих ФОП, 29388 особи. При цьому, в жовтні 2020 року можна спостерігати швидке зростання кількості випадків захворювання на Covid-19.

В лютому спостерігалась найбільша різниця між закритими та відкритими ФОП. При цьому за 2 наступні місяці відбулось велике зменшення кількості

zareєстрованих підприємців. На це вплинуло те, що саме в березні було zareєстровано перший випадок коронавірусної хвороби в Україні і вже з 12 березня було впроваджено карантин.

В 2019 році відповідно до дослідження, проведеного Європейською Бізнес Асоціацією, Індекс настроїв малого бізнесу зріс до 3,07 балів. Але в 2020 році спостерігається його зниження до 2,38 (рис.2.7). Окрім настроїв бізнесу, погіршились і очікування майбутніх змін.

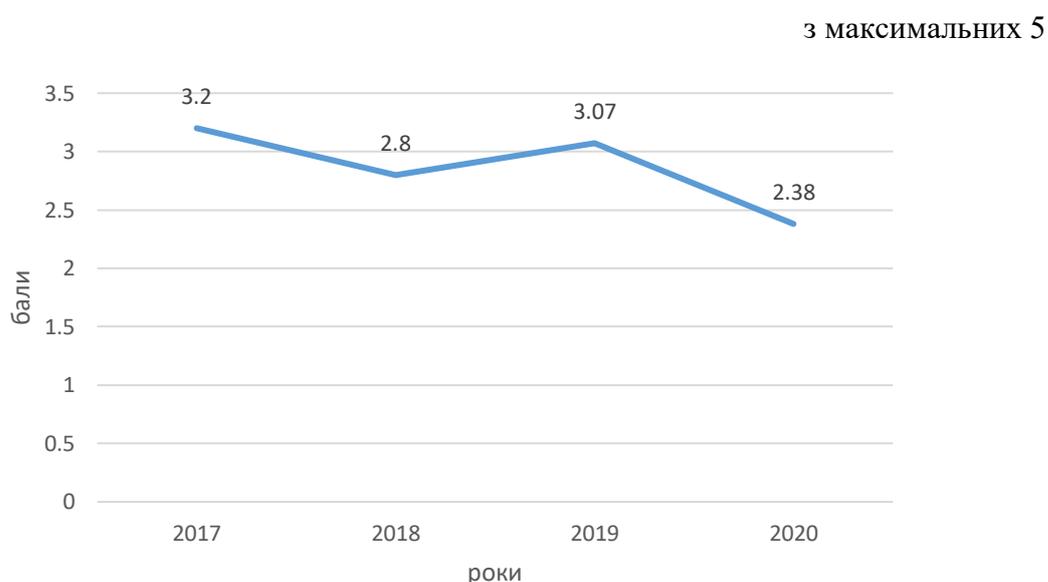

Рис. 2.7. Динаміка індексу настроїв малого бізнесу України

* Складено за даними Європейської Бізнес Асоціації [10]

Дослідження показало, що 44% втратили до 50% доходу в 2020 році, 7% планують закрити бізнес, і лише 14% не мають змін у роботі або навіть збільшення доходів. У той же час більше половини компаній (60%) розглядають можливість переходу на повну або часткову віддалену.

Рис. 2.8. Вплив карантину на малі підприємства України, %

* Складено за даними Європейської Бізнес Асоціації [11]

18,5% респондентів заявили, що спалах коронавірусу та обмеження діяльності були однією з найбільших проблем у 2020 році. За останній рік відбулось погіршення фінансової ситуації майже 45% українських компаній. Порівняно з 2020 роком кількість задоволених поточною ситуацією компанії значно зменшилась з 42% до 23,71%. Частка незадоволених станом компанії також зросла (57,98%) порівняно з попереднім роком (29,2%).

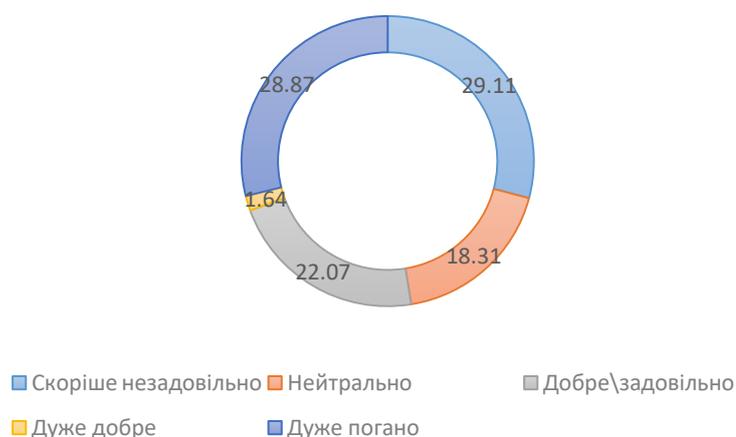

Рис. 2.9. Задоволеність малих підприємств України поточним станом компанії, %

* Складено за даними Європейської Бізнес Асоціації [11]

Загалом за результатами квітневого опитування Unlimit Ukraine, 48% респондентів заявили, що запобігатимуть скороченню чисельності, а 26% не мають наміру змінювати розмір заробітної плати. У той же час 31% компаній заявили, що якщо не буде послаблень, їм доведеться скоротити штат, а 41% - заробітну плату.

При цьому, під час травневого опитування було виявлено, що кількість компаній, в яких зберегли робочі місця та заробітну плату незмінними, складає 59%. Тобто, таких компаній виявилось на 11 в.п. більше, ніж під час квітневого опитування. Також, компаній, які були вимушені зменшити заробітну плату склали лише 29%. Тобто, таких компаній виявилось майже в половину менше, ніж під час опитування в квітні.

Проте прогнози щодо компаній, які були вимушені зменшити кількість робочих місць, були виконані (33%). Також була невелика кількість підприємств, які планували збільшити штат – 6%. Отже, багато хто планував відновити свою діяльність вже в травні-червні. 60% респондентів повідомили, що працюють в режимі віддаленої роботи, що допомагає зберегти мобільність.

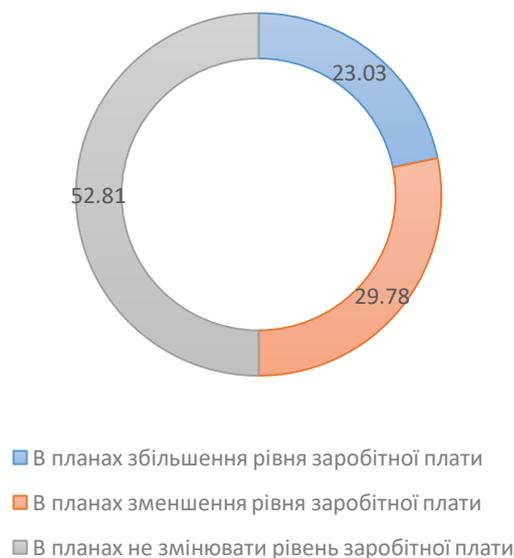

Рис. 2.10. Плани малого бізнесу України щодо заробітної плати найманих працівників, %

* Складено за даними Європейської Бізнес Асоціації [11]

З рисунку 2.10 можна зробити висновок, що в 2021 році 23,03% підприємців планують збільшувати заробітну плату, тоді як в минулому році було 44%. Так само, 29,8% підприємців збираються зменшити заробітну плату, порівняно з 27% в минулому році. Більше половини підприємців не збираються змінювати рівень заробітної плати. 18,28% збираються збільшувати свій штат.

Згідно з дослідженням Інституту економічних досліджень та політичних консультацій, близько 49% опитаних малих підприємств повідомили про погіршення свого фінансового стану, 50% заявили, що COVID-19 не впливає на результати їх діяльності, а інші заявляють, що пандемія мала позитивний вплив (рис.2.11).

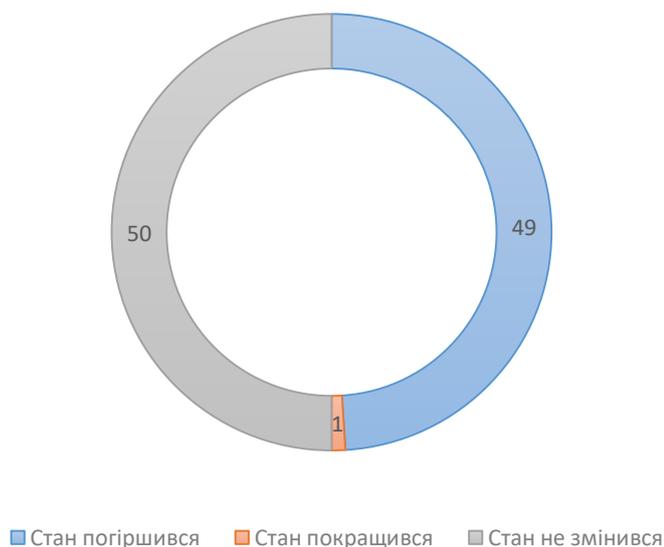

Рис. 2.11. Вплив карантину на малі підприємства України, %

* Складено за результатами опитування Інституту економічних досліджень та політичних консультацій [34]

Відповідно до результатів дослідження Infosapiens, основною перешкодою для підприємств став чинник «високе податкове навантаження». 46% малих підприємств відзначили цей фактор як найбільш значимий. Також до найбільш вагомих чинників для малого бізнесу стала корупція (37%) та карантин (32%). Через карантинні обмеження також постраждала і купівельна спроможність

споживачів, що призвело до низького попиту для малого бізнесу. Даний фактор відмітили 30% підприємств (рис.2.12).

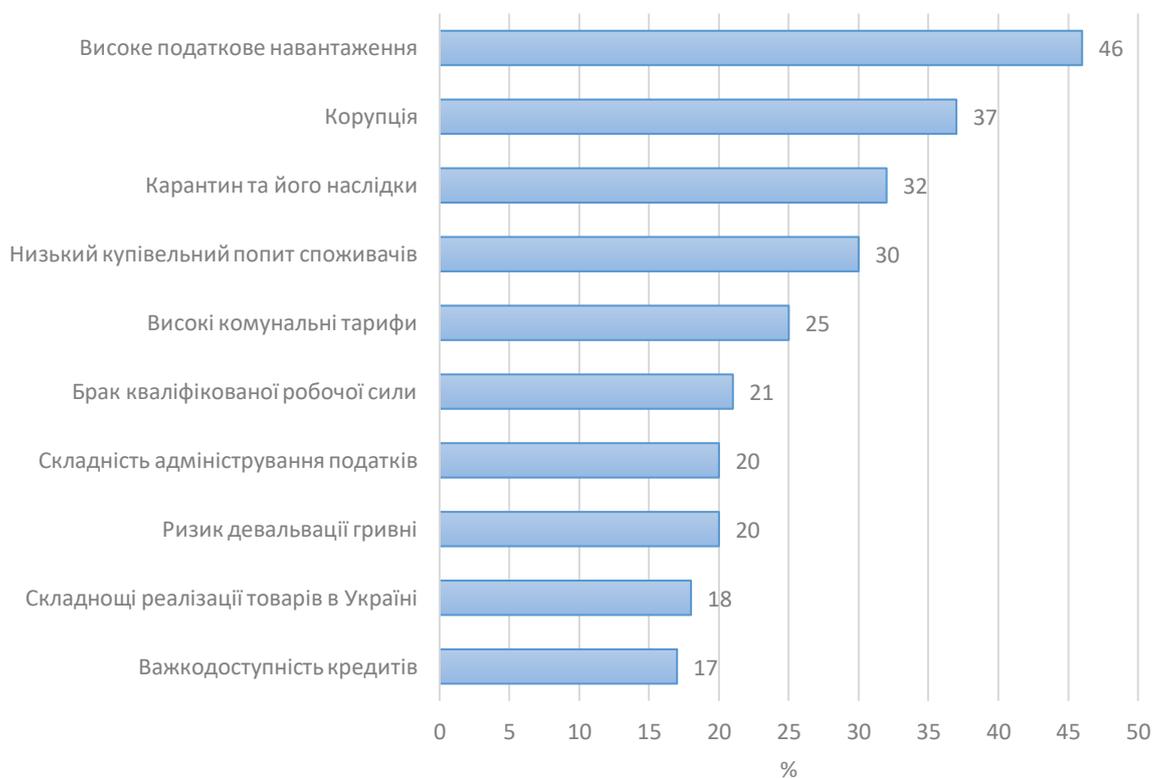

Рис. 2.12. Основні перешкоди для малих підприємств України під час карантину

* Складено за даними Infosapiens [35]

Щодо такої проблеми, як доступ до фінансових ресурсів, то лише 17% підприємців обрали чинник «Відсутність доступу до кредитних та фінансових ресурсів». Відповідно до дослідження, 40% малих підприємств та 56% середніх підприємств стверджують, що їм потрібен доступ до фінансових та кредитних ресурсів (рис.2.13). Згідно наданих відповідей, спостерігається також залежність: чим менше бізнес, тим менше він потребує залучення фінансових ресурсів.

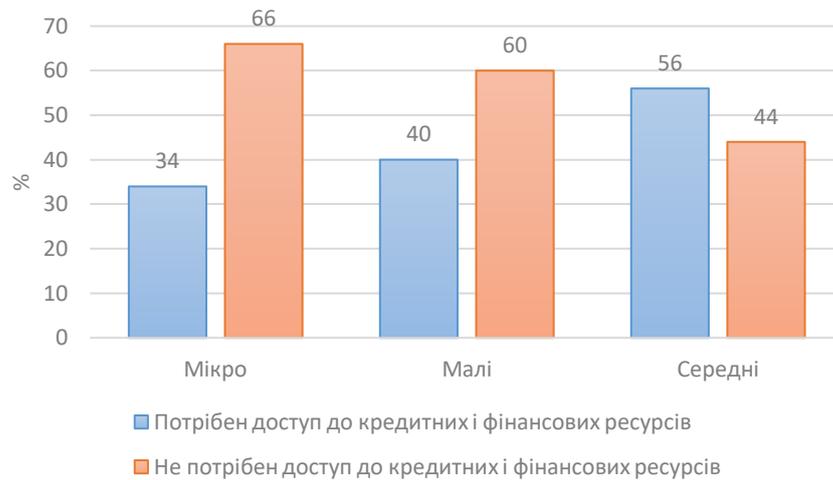

Рис. 2.13. Забезпеченість малого бізнесу України кредитними і фінансовими ресурсами, %

* Складено за даними Infosapiens [35]

Відповідно, основною проблемою для отримання додаткових коштів для малого бізнесу є висока кредитна ставка (58%) та складність відкриття кредиту (18%). При цьому у 15% складнощів у даному питанні не виникає (рис. 2.14).

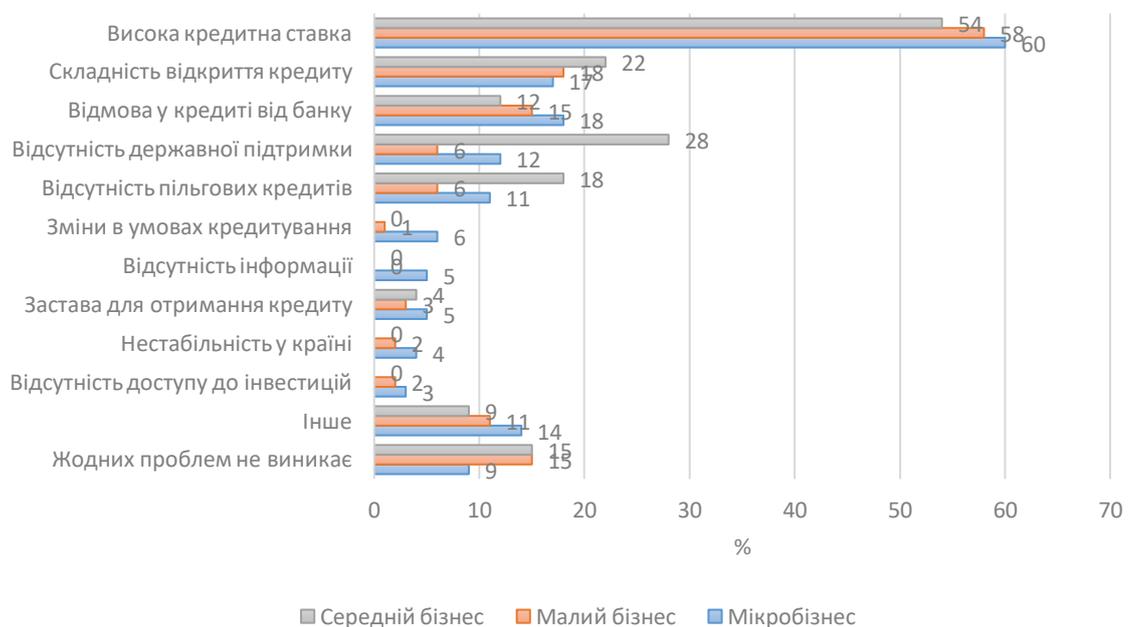

Рис. 2.14. Основні перешкоди для отримання малим бізнесом України кредитів, %

* Складено за даними Infosapiens [35]

Та незважаючи на багато факторів, що стримують розвиток підприємництва, відповідно до рейтингу Doing Business в 2020 році Україна посіла 64 місце. Загалом, протягом останніх 9 років в Україні спостерігається тенденція до спрощення ведення бізнесу. Так, з 2012 року, коли Україна посідала 152 місце, Україна піднялась на 88 місць в рейтингу до 64 (рис.2.15).

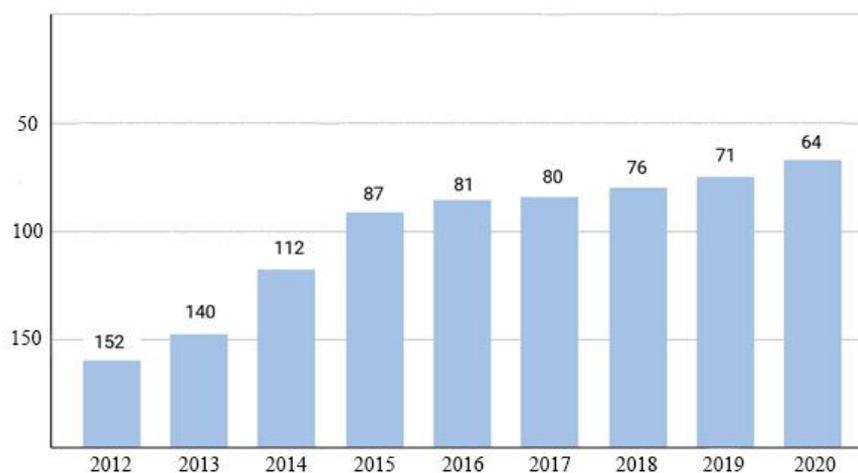

Рис. 2.15. Місце України у рейтингу Doing Business протягом 2012-2020 років

* Складено за даними Міжнародного банку реконструкції та розвитку [36]

На підвищення України в рейтингу Doing Business 2020 вплинуло спрощення оформлення дозволів на будівництво, а також зменшення витратності отримання даних дозволів. Також було впроваджено механізм компенсації відключень електропостачання та спрощення його отримання шляхом впорядкування видачі технічних умов та впровадження геоінформаційної системи. Отримання інформації по кредитуванню стало легшим завдяки впровадженню державного реєстру кредитів, а також посилено захист міноритарних інвесторів, шляхом підвищення вимог до розкриття інформації про операції із зацікавленими особами. Окрім цього, було спрощено вимоги сертифікації відповідності для автозапчастин задля зменшення часу на імпорт (табл.2.2) [37].

Таблиця 2.2.

Позиція України за компонентами в рейтингу Doing Business

	DB 2020 Рейтинг	DB 2020 Оцінка	DB 2019 Оцінка	Зміна в оцінці (в.п.)
Глобальний рейтинг	64	70.2	69.1	1.1
Реєстрація підприємств	61	91.1	91.1	..
Отримання дозволів на будівництво	20	81.1	77.2	3.9
Підключення до системи електропостачання	128	62.5	59.2	3.3
Реєстрація власності	61	71.3	70.0	1.3
Отримання кредитів	37	75.0	75.0	..
Захист міноритарних інвесторів	45	68.0	66.0	2
Оподаткування	65	78.1	79.4	1.3
Міжнародна торгівля	74	80.1	77.6	2.5
Забезпечення виконання контрактів	63	63.6	63.6	..
Врегулювання питань щодо неплатоспроможності	146	31.4	31.7	0.3

* Складено за даними Міжнародного банку реконструкції та розвитку [36]

При цьому, на 2021 рік рейтинг Doing Business не було опубліковано через технічні причини, але на початку року Міністерством економіки було повідомлено, що протягом 2020 року заплановані заходи для полегшення ведення бізнесу були виконані лише на 38%. Тим не менш, в Міністерстві фінансів запевняють, що в 2021 році Україна зможе піднятися на 10-20 пунктів у рейтингу і потрапити у топ-50 країн за легкістю ведення бізнесу[37].

Отже, саме малий бізнес зараз найбільше постраждав від поширення Covid-19 і багато підприємств потребують підтримки з боку держави та більших компаній. Малий бізнес – це основа розвитку країни, яка закладає фундамент для покращення рівня життя населення та зменшення безробіття.

2.2. Характеристика програм державної підтримки малого бізнесу

На даний момент в світі склалась важка ситуація у зв'язку з поширенням Covid-19, яка заважає сталому розвитку малого бізнесу. Тому на даному етапі дуже важлива підтримка МСП з боку держави і організацій. Саме тому було

запроваджено різні програми підтримки малого бізнесу. Так, з боку держави було вжито багато заходів щодо спрощення ведення справи для підприємств (рис.2.16).

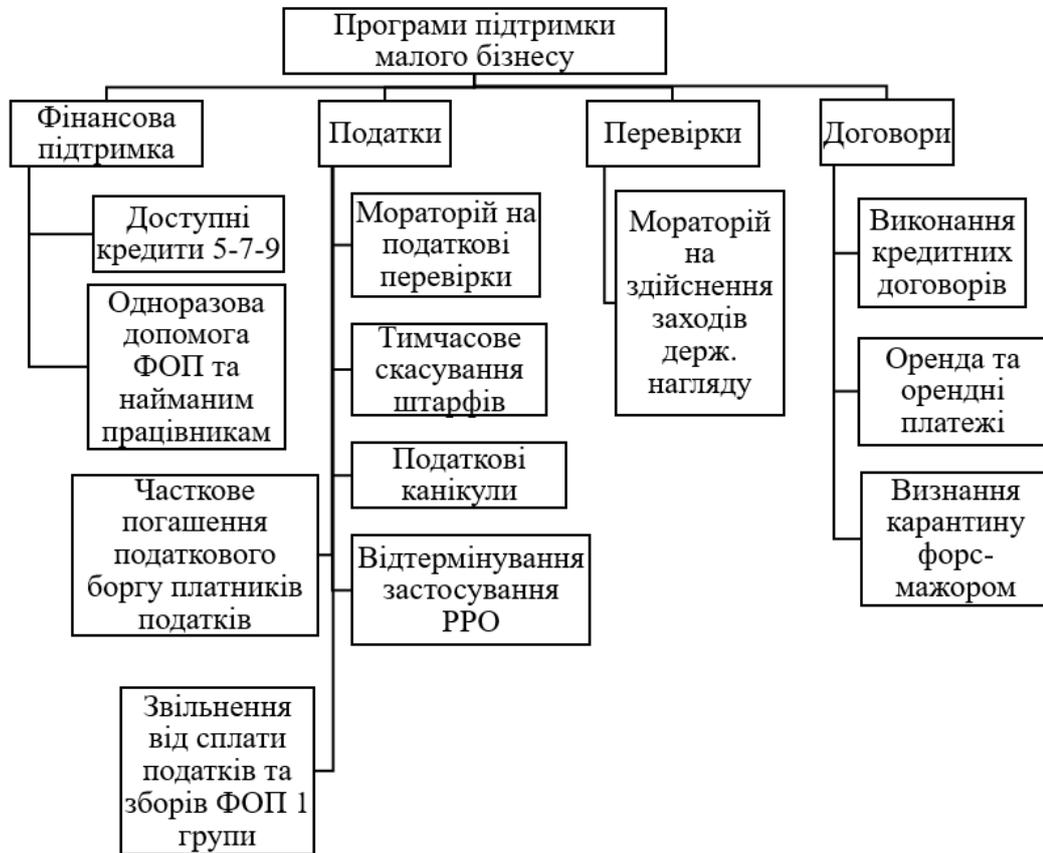

Рис. 2.16. Основні заходи держави для підтримки малого бізнесу України

* Складено на основі порталу для підприємців [39]

Так, основним видом фінансової підтримки стало виділення антикризового пакету. На 2021 рік було забюджетовано 1,4 млрд. грн. для виплати одноразової допомоги ФОП та найманим працівникам. 9 квітня закон про допомогу вступив в силу, за яким підприємці та працівники, які припинили свою діяльність через введення червоної карантинної зони, мають можливість отримати фінансову допомогу в розмірі 8000 грн[40].

Працівники або ФОП мають право на отримання виплати у випадку якщо:

– основний КВЕД на останній день попереднього місяця належить до тих, до яких застосовуються обмеження «червоної» зони;

– установа, у якій робітник, нарахувала за нього ЄСВ за всі місяці відповідного кварталу;

– середня заробітна плата найманого працівника не перевищує 30 тис. грн на місяць;

– найманий працівник не працює за сумісництвом.

Щодо податків, то на період карантину було впроваджено податкові канікули. Надається звільнення від нарахування та сплати плати за землю, що використовується в господарській діяльності, податку на нерухомість за житлові приміщення в березні. Також не будуть обкладатися податком на доходи фізичних осіб і податком на прибуток підприємств доходи, що були отримані відповідно до закону про соціальну підтримку застрахованих осіб і суб'єктів господарювання на час карантину. Платники єдиного податку І групи звільняються від сплати цього податку за грудень 2020 року та січень-травень 2021 року[41].

Окрім того, були введені обмеження щодо більшості штрафів за порушення податкового законодавства. Тимчасово на час дії карантинних обмежень штрафні санкції не застосовуються за такі порушення:

– невчасна сплата єдиного внеску;

– неповна сплата або несвоєчасна сплата суми єдиного внеску одночасно з видачою сум виплат, на які нараховується єдиний внесок (авансових платежів);

– несвоєчасне подання звітності до податкових органів[42].

Також пропонується автоматичне списання боргу на суму, що не перевищує 180 неоподатковуваних мінімумів (3060 грн). Таке списання можливе за умови своєчасної сплати поточних платежів. Якщо борг менше 3060 грн, заходи по стягненню боргу вживатися не будуть. Водночас якщо борг буде сплачений за основним платежем протягом 6 місяців після вступу закону в дію, всі нараховані штрафи та пені будуть списані.

Також надається відстрочка для сплати боргу фізичних осіб-підприємців, якщо сума заборгованості становить не більше 6800 грн і виникла до 1 грудня 2020 року[43].

Для платників єдиного податку II - IV груп, які є фізичними особами-підприємцями надано дозвіл не використовувати реєстратори розрахункових операцій/програмні реєстратори розрахункових операцій (РРО/ПРРО) за умови якщо обсяг річного доходу не перевищує 220 розмірів мінімальної зарплати, встановленої законом на 1 січня податкового (звітного) року (п. 61 підрозд. 10 розд. XX ПКУ зі змінами, внесеними Законом № 1017). Таким чином, граничний обсяг доходу, який не вимагає застосування РРО/ПРРО в 2021 році, складає 1320000 грн[44].

Також запроваджено мораторій на проведення документальних та фактичних перевірок (виключенням є перевірки щодо відшкодування ПДВ). Водночас під призупинення перевірок не підпадають:

- проведення документальних перевірок правильності нарахування та сплати єдиного внеску;

- документальні позапланові перевірки лише тих платників податків, які задекларували про відшкодування їм з державного бюджету ПДВ у сумі більше 100 тис. грн, а саме перевірок у частині законності ними такого декларування[44].

Згідно постанови КМУ № 89 від 03.02.2021 року, Урядом дозволені такі податкові перевірки:

- тимчасово зупинені документальні й фактичні перевірки, які були розпочаті до 18 березня 2020 і не були завершені;

- планові податкові перевірки (документальні перевірки, право на проведення яких надається з дотриманням вимог пункту 77.4 статті 77 ПКУ);

- позапланові податкові перевірки за фактом взаємин з ризиковими контрагентами;

- документальні позапланові перевірки платників податків, отримана податкова інформація яких свідчить про порушення валютного законодавства в частині дотримання граничних термінів надходження товарів за імпортними операціями і/або валютної виручки за експортними операціями;

– документальні позапланові перевірки з підстав, визначених підпунктами 78.1.12, 78.1.14, 78.1.15, 78.1.16 пункту 78.1 статті 78 ПКУ[45].

Також на презентації річного звіту податкової було повідомлено, що Державна податкова служба не буде в 2021 році проводити планові перевірки серед ФОПів, малих і середніх підприємств. В 2021 році всього планують провести 5000 перевірок. 95% з них будуть стосуватися великих підприємств.

3 лютого 2021 року Кабмін частково скасував мораторій на податкові перевірки бізнесу. В силі залишився мораторій на документальні перевірки ФОП.

Водночас під припинення не підпадають:

- перевірки суб'єктів господарювання з високим ступенем ризику;
- перевірки дотримання вимог стосовно державних регульованих цін;
- перевірки санітарного та епідемічного благополуччя населення (перевірки Держпродспоживслужби та Держпраці). Аналогічним чином під мораторій не підпадає притягнення до адміністративної відповідальності Національною поліцією за порушення норм карантину[47].

Загалом, урядом пророблена досить велика робота щодо програм підтримки бізнесу. Задоволеність даними заходами компаніями в цілому залежить від їх розміру. Так, малі підприємства найбільше оцінили відсутність перевірок (59%), а також зняття обмеження терміну відпустки за власний рахунок (50%). Окрім того, підприємці відзначають значний вплив відміни штрафів за порушення податкового законодавства (47%) та інформаційну підтримку бізнесу (40%) (рис. 2.17) [35].

Рис. 2.17. Найбільш відчутні заходи держави для малого бізнесу України

* Складено за даними Infosapiens [35]

Інші заходи уряду оцінюються підприємцями в меншій мірі. Багато хто критично ставиться до даних програм, бо далеко не всі змогли скористатися ними через складність процесу. Щоб скористатися даними заходами треба допомога юриста, а для багатьох малих бізнесів це неможливо. Інші можуть навіть нести загрозу для суспільного добробуту якщо ними скористається несумлінний бізнес. Особливо це стоється перевірок, пов'язаних з порушенням процесів, які впливають на життєдіяльність суспільства.

Також респонденти досить високо оцінили інформаційну підтримку бізнесу. 82% малих підприємств не відчуває брак інформації. При цьому, якщо говорити про малий бізнес, то частка тих, хто потребує більше інформації складає 30% (рис. 2.18). Отже, можна зробити висновок, що чим більше підприємство, тим обізнанішим є керівник. Також у більших підприємств є більше можливостей отримати консультації чи професійну допомогу.

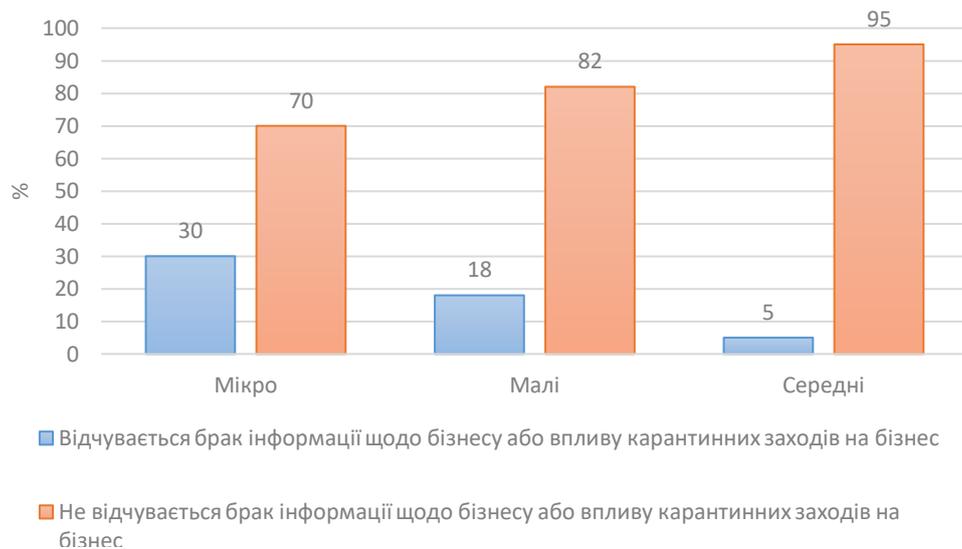

Рис. 2.18. Доступ малого бізнесу до інформації щодо заходів підтримки та коронавірусу в Україні

* Складено за даними Infosapiens [35]

Окрім зазначених державних програм підтримки, малі підприємства мають можливість скористатись програмами, які фінансуються за рахунок державного та місцевих бюджетів. Загалом, зараз на порталі для підприємців запропоновано 17 бюджетні програми з різними видами допомоги. До запропонованих видів допомоги відносяться:

- компенсація – 8;
- матеріальна допомога – 1;
- навчання – 2;
- гранти – 6.

Окрім даних програм, які фінансуються за рахунок державного та місцевих бюджетів, на порталі для підприємців пропонуються ще 22 проекти, які запущені іншими компаніями:

- навчання – 7;
- гранти – 6;
- пошук партнерів – 2;
- консультації – 7[39].

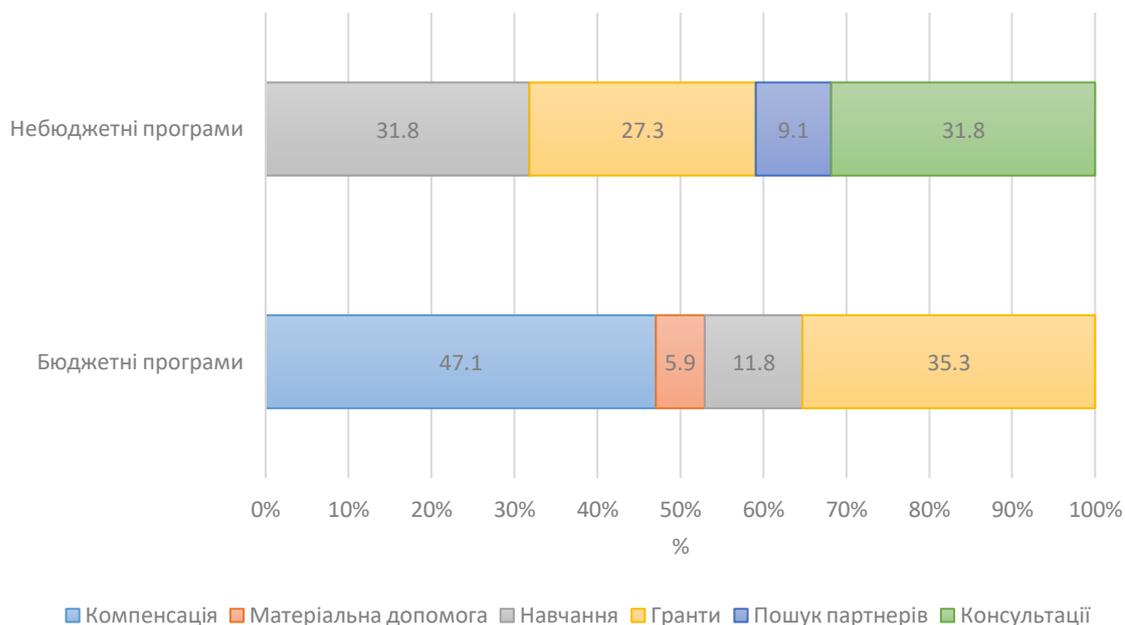

Рис. 2.19. Програми підтримки малого бізнесу в Україні, %

* Складено за даними Порталу для підприємців [39]

Для допомоги малому бізнесу запропоновано 6 грантів, які фінансуються за рахунок бюджетних коштів.

Таблиця 2.3.

Гранти для малого бізнесу, що фінансуються за рахунок бюджетних коштів

Програма	Схема підтримки
1	2
Державна підтримка розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції	Фінансову підтримку в розмірі до 50 млн. грн. можуть отримати суб'єкти господарювання, а також фізичні особи, які провадять діяльність у сфері тваринництва та бджільництва.
Часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва	Часткова компенсація надається підприємцям, які працюють у сфері постачання сільськогосподарських товарів, на техніку та обладнання, ступінь локалізації виробництва яких перевищує 60 відсотків.
Право роботодавця на допомогу по частковому безробіттю	Допомога надається МСБ і встановлюється в розмірі 2/3 тарифної ставки окладу за кожен годину втраченого робочого часу.

Продовження табл. 2.3

Компенсування витрат роботодавця у разі працевлаштування безробітного на створене ним нове робоче місце	Компенсація виплачується роботодавцям, які працевлаштовують безробітних осіб з числа соціально вразливих категорій громадян. Розмір виплати розраховується виходячи з даних Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування про суму єдиного внеску, сплаченого роботодавцем за працівника.
Як започаткувати власний бізнес за сприяння Державної служби зайнятості	Програма призначена для зареєстрованих безробітних, які не можуть бути працевлаштовані протягом 1 місяця і пропонує одноразову допомогу по безробіттю, а також консультації та профорієнтаційні послуги.
Український фонд стартапів	Програма пропонує компаніям на ранній стадії розвитку грант в розмірі від \$25 000 до \$75 000.

* Складено за даними Порталу для підприємців [39]

Безпосередньо на допомогу малому бізнесу, що постраждав від поширення Covid-19 було запропоновано грант Право роботодавця на допомогу по частковому безробіттю.

Грант передбачає виділення коштів на допомогу по частковому безробіттю під час карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України для запобігання поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 в Україні.

Допомога по частковому безробіттю пропонується малому та середньому бізнесу, які:

- зупинили або ж скоротили діяльність через карантин;
- сплачували ЄСВ упродовж 6 місяців, які передують даті зупинення чи скорочення діяльності, за найманих працівників і не припинили трудових відносин з ними на момент звернення до Центру зайнятості[39].

Окрім того, ще 6 грантів, фінансування яких здійснюється іншими фондами. Безпосередньо задля допомоги малому бізнесу, що постраждав від поширення Covid-19, виділено 2 гранти:

– Програма надання фінансової допомоги для збереження існуючих робочих місць через підтримку функціонування бізнесу в умовах епідеміологічної ситуації, пов’язаної з розповсюдженням коронавірусу COVID-19 та введенням карантинних заходів[49];

– Фонд швидкого реагування на Коронавірус. Чорноморський траст регіонального співробітництва (Coronavirus Fast Response Fund. Black Sea Trust for Regional Cooperation)[50].

Данська Рада у справах Біженців – Данська Група з розмінування (DRC-DDG) за фінансової підтримки Швейцарської агенції розвитку та співробітництва (SDC) і уряду Великої Британії пропонує фінансову допомогу для підтримки МСП Донеччини та Луганщини з метою збереження існуючих робочих місць під час карантинних обмежень за рахунок надання можливості безперебійного функціонування бізнесу.

В рамках програми пропонується фінансова підтримка бізнесам до 5000 доларів США. Остаточна сума гранту залежить від кількості робочих місць, що будуть збережені і потреб компаній.

Загалом, протягом 2020 року було витрачено 7643\$ на підтримку мікро-, малих та середніх підприємств з Донецької області[499].

Чорноморським трастом регіонального співробітництва (the Black Sea Trust for Regional Cooperation – BST) було створено Фонд швидкого реагування на Коронавірус у відповідь на спалах пандемії.

Основною метою програми є мобілізація громадських ініціатив у Чорноморському регіоні з метою послаблення негативних наслідків кризи, яка була спричинена пандемією, та її негативному впливу на суспільство, демократію, верховенство права й доступ до вільних ЗМІ.

Особлива увага приділяється проектам, пов’язаними з такими темами як:

– оперативна допомога особам, які непропорційно уражені коронавірусом і знаходяться у групі ризику для запобігання подальшого поширення вірусу;

– ефективне державне управління та звітність суб'єктів господарювання державного сектору економіки;

- протидія фейковим новинам, особливо тих, що стосуються Covid-19;
- пристосування до нових умов.

Пропозиції повинні становити менше 25 000 доларів[50].

Для покращення фінансового стану малого бізнесу, розширення знань та вмінь по управлінню бізнесом для підприємців та отримання інформації та порад щодо започаткування і ведення бізнесу для охочих створити власну справу запропоновано 2 програми по навчанню.

Таблиця 2.4.

Програми навчання для малого бізнесу під час коронакризи в Україні

Програма	Заявники
Підприємців Дніпропетровщини безкоштовно навчатимуть розвивати бізнес в кризу «Інтернатура бізнесу 2.0»	Програма створена для підтримки власників бізнесів, а також осіб, які хочуть відкрити власну справу в Дніпропетровській області.
Субпроект «Нові можливості адаптації внутрішньо переміщених осіб та ветеранів АТО у громаду м. Миколаєва»	Програма пропонує внутрішньо переміщеним особам, ветерани АТО/ООС, або членам такої родини тренінги з основ відкриття і ведення бізнесу.

* Складено за даними Порталу для підприємців [39]

Департаментом економічного розвитку Дніпропетровської облдержадміністрації за фінансування обласного бюджету була розроблена та реалізована програма «Інтернатура бізнесу 2.0». Виконавцем програми є Громадська школа бізнесу. Мета проекту – розвиток учасників програми під час кризи та надання інформації про швидкі та правильні практичні рішення в веденні бізнесу.

Програма розроблена для власників та менеджерів бізнесу, людей, які хочуть відкрити власний бізнес у Дніпропетровській області. Участь у програмі безкоштовна.

Інтернатура бізнесу – це перший системний успішний проект, реалізований Громадською школою бізнесу для навчання власників бізнесу та менеджерів, а також новачків у системі державно-приватного партнерства.

Проект сприяв розвитку понад 486 підприємців у 2018-2020 роках: 254 з них відкрили власний бізнес, а решта вийшли на новий рівень розвитку бізнесу.

Програма призначена для розвитку малих та мікропідприємств в Україні[51].

Програма «Нові можливості адаптації внутрішньо переміщених осіб та ветеранів АТО у громаду м. Миколаєва» пропонує для внутрішньо переміщених осіб, ветеранів АТО/ООС або членів такої родини можливість безкоштовно отримати знання щодо:

- пошуку роботи з гідними умовами;
- відкриття власної прибуткової справи.

В рамках програми для тих, хто бажає знайти роботу, було створено тренінги від професійних рекрутерів, які навчають стратегіям пошуку роботи, допомагають знайти корисні контакти.

Також створено тренінги для тих, хто бажає займатись бізнесом. На даних тренінгах розповідаються основи ведення власної справи, бізнес-планування, складання звітності та оподаткування. Тренінги ведуться успішними підприємцями з великим досвідом ведення бізнесу.

Фінансування проекту здійснюється за рахунок гранту, наданому Міжнародним банком реконструкції та розвитку. Загальний бюджет представленого субпроекту складає 322 288,01 дол. США. При цьому, 85% фінансується за рахунок Гранту та 15% за рахунок міської ради на умовах співфінансування.

За час дії програми було зроблено багато заходів, які мають важливе соціальне значення. Так, було засновано комунальну організацію задля створення умов для надання допомоги для ВПО, учасників АТО та їх сімей. На базі центру надаються послуги та консультації для надання бажаним можливості створення власного бізнесу та влаштування на роботу. Окрім того, було надано медичне устаткування для мініінвазивних хірургічних втручань Міській лікарні швидкої медичної допомоги на суму 1,9 млн. грн.

Окрім навчання за рахунок бюджетних коштів є досить багато програм, що фінансуються організаціями. Ці проекти створені для можливості отримання

малим бізнесом консультацій, які дають змогу подолати наслідки кризи і продовжити розвивати бізнес за складних умов[52].

Таблиця 2.5.

Консультації для малого бізнесу України по подоланню наслідків поширення пандемії Covid-19

Програма	Особливості підтримки малого бізнесу
Бізнес-консультації щодо ведення та розвитку бізнесу	Програма реалізується в межах проекту USAID та пропонує бізнес-консультації щодо ведення та розвитку бізнесу з метою подолання наслідків збройного конфлікту та пандемії COVID-19. Послуги в рамках проекту фінансуються за рахунок USAID.
Консультації зі стратегії та маркетингу для малого та середнього бізнесу	Програма спрямована на допомогу МСП в пошуку проблемних зон компанії та визначення можливостей її розвитку.
COVID-19 Бізнес-клініки відкриті для підприємців	Програма пропонує бізнес-консультації з питань стратегії, інновацій, діджиталізації та маркетингу. Також учасники отримують ваучер на 30000 грн для поглибленого консультування.
Ініціатива «VTrade Фрукти і Ягоди». Програма USAID «Конкурентоспроможна економіка України» та Асоціація «Ягідництво України»	В рамках програми відбувається моніторинг поточної ситуації, що склалася у секторі, проведення консультацій, дослідження ринку для забезпечення компаній актуальними даними про світові зміни і тенденції на ключових ринках, просування та популяризація українських ягід, фруктів та овочів на внутрішньому та світовому ринках за допомогою інноваційних онлайн платформ та віртуальних інструментів, сприяння формуванню прямих онлайн-зв'язків між гравцями ринку та проведенню B2B зустрічей з потенційними вітчизняними та міжнародними клієнтами задля забезпечення безперебійних продажів.

* Складено за даними Порталу для підприємців [39]

Задля зменшення тиску на малий бізнес також започатковано програми компенсації. Серед представлених програм є проекти, що спрямовані на відшкодування відсоткової ставки за кредитами та частини вартості придбаних основних засобів.

Більшість програм є локальними і діють на відповідній території України. Так, підприємці тільки Житомирської області можуть брати участь у конкурсах бізнес проектів, програмі міської ради щодо відшкодування відсотків за

кредитами для суб'єктів МСП, програмі часткового відшкодування відсоткових ставок за кредитами для суб'єктів МСП.

Таблиця 2.6.

Систематизація програм компенсації малому бізнесу України наслідків пандемії

Програма	Схема підтримки
Конкурс бізнес-проектів для підприємців Житомирської області	Часткове відшкодування вартості придбаних основних засобів у рамках Програми економічного і соціального розвитку Житомирської області на 2021 рік пропонується .
Конкурс інвестиційних проектів для представників малого бізнесу на відшкодування відсоткової ставки за кредитом	Програма пропонує відшкодування частини відсоткової ставки за позику, яка складає 1,5 облікової ставки НБУ на дату підписання Генерального договору з кредитно-фінансовою установою. Суб'єкти малого підприємництва мають можливість отримати кредит на суму не більше як 2 млн гривень на будь-який термін, але відсотки відшкодовуватимуться за період не більше ніж 3 років.
Програма Житомирської міської ради щодо відшкодування відсотків за кредитами для суб'єктів МСП	В рамках програми пропонується відшкодування сплачених відсотків за користування кредитами на поповнення обігових коштів, реалізацію заходів з розширення та відновлення виробничих потужностей.
Часткове відшкодування відсоткових ставок за кредитами для суб'єктів МСП в Житомирській області	Часткове відшкодування відсоткових ставок за позиками, наданими банківськими на реалізацію бізнес-проектів малого та середнього бізнесу.
Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів	Компенсація надається позичальникам за нараховані і сплачені у відсотки за користування у розмірі 1,5 облікової ставки НБУ, що діє на дату нарахування відсотків, але не вище розмірів, передбачених кредитними договорами, зменшених на 5 відсоткових пунктів.
Відшкодування частини відсотків за кредитами для малого бізнесу у Львівській області	Програма пропонує відшкодування відсотків за кредитами, сума якого не перевищує 3 млн. грн і який взятий на термін не більше 3 років.
Часткове відшкодування відсоткових ставок за кредитами банків для суб'єктів малого і середнього підприємництва	Для підприємців Тернопільської області пропонується часткове відшкодування відсотків за кредитами у гривні на придбання та модернізацію устаткування або приміщень.

* Складено за даними Порталу для підприємців [39]

Окрім фінансової та інформаційної підтримки є програми, пов'язані з обміном підприємницьким досвідом. До таких програм відносяться Erasmus for

Young Entrepreneurs та Програма Федерального міністерства економіки та енергетики Німеччини для менеджерів «Fit for Partnership with Germany».

Erasmus for Young Entrepreneurs – це програма, створена для обміну підприємницьким досвідом у Європі. В рамках програми підприємець, який нещодавно відкрив власний бізнес, їде в іншу країну для отримання нових знань та навичок від досвідченого підприємця. Під час програми обміну, тривалістю 1-6 місяці, підприємці співпрацюють, допомагаючи один одному у веденні та розвитку бізнесу.

Erasmus for Young Entrepreneurs для молодих підприємців допомагає підприємцям, що прагнуть до розвитку, надати навички, необхідні для створення і успішного ведення малого бізнесу в Європі. Підприємці обмінюються знаннями і ідеями з досвідченим підприємцем.

Програма є корисною для обох сторін. Підприємці-початківці мають можливість попрацювати із досвідченими підприємцями, поділитись новими ідеями, почути іншу точку зору, отримати нові навички і знання про бізнес, ринок і культуру інших країн.

Приймаючий підприємець може скористатися новими ідеями, запропонованими мотивованим новим підприємцем, у власному бізнесі. Це справді взаємовигідна співпраця, завдяки якій обидва підприємці можуть відкрити нові європейські ринки або ділових партнерів, різні способи ведення бізнесу.

Програма обміну фінансується Європейською. У кожній країні, яка бере участь в програмі, створено локальні контактні. Їх діяльність координується на європейському рівні Офісом підтримки Програми.

Протягом роботи даної програми було залучено 45 країн та проведено 10026 обмінів[53].

В рамках двостороннього співробітництва між Урядом України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України та Німецьким товариством міжнародного співробітництва за дорученням Федерального міністерства

економіки та енергетики Німеччини було засновано Програму для керівників «Fit for Partnership with Germany» (Готові до співпраці з Німеччиною).

Програма діє для підприємств з 21 країни. При цьому, уряд Німеччини планує розширювати співпрацю в рамках даної Програми і з іншими країнами світу задля підвищення можливості співпраці підприємств по всьому світу.

В рамках даної програми підприємці мають можливість підвищувати свій професійний рівень, а також отримувати нові знання, навички та контакти для збільшення ділових партнерів з різних куточків світу.

Вже на середину 2020 року більше 15000 керівників прийняли участь в Програмі. Випускники програми мають можливість утворювати асоціації випускників з метою обміну досвідом.

Програма фінансується Німеччиною та включає харчування, проживання, страхування та подорожі по Німеччині в рамках програми проекту [54].

Отже, для малого бізнесу, який дуже постраждав в 2020-2021 роках, є дуже важливою підтримка з боку держави та організацій. Хоча не всі заходи оцінюються бізнесом на високому рівні, але їх впровадження і в майбутньому розвиток є основою для того, щоб відновити гарний стан малого бізнесу.

2.3. Аналіз програм кредитування малого бізнесу в Україні

Самофінансування є найбільш пріоритетним джерелом фінансового забезпечення функціонування підприємства. В даний час поширення гострої респіраторної інфекції негативно вплинуло на МСП. З рисунку 3.1 можна зробити висновок, що протягом 2017-2019 років відбувалось збільшення загального фінансового результату до оподаткування малих підприємств. При цьому, в 2020 році відбулось різке зниження результату і загальний збиток склав 11847,4 тис. грн. Але водночас у загальній кількості малих підприємств кількість суб'єктів господарювання, що отримали прибуток порівняно з 2018 роком

зменшується (рис.2.20). Тобто, кількість підприємств, яким необхідно шукати додаткові джерела фінансування, збільшується.

Рис. 2.20. Динаміка фінансового результату до оподаткування малих суб'єктів підприємництва України протягом 2017-2020 років

* Складено за даними Державної служби статистики України [32]

Також про погіршення економічного середовища свідчать обсяги надходжень єдиного податку.

Загалом, протягом 2018 року до місцевих бюджетів надходження єдиного податку склали 29 487,7 млн. грн. Порівняно з 2017 роком, надходження зросли на 26,5% або на 6 186,2 млн. грн. Надходження єдиного податку за 2019 рік склали 35 192,0 млн грн. Тобто, відбулось збільшення надходжень на 19,3 %, або на 5 704,3 млн. грн. В 2020 році фактичні надходження єдиного податку склали 37 954,3 млн грн., тобто відбувся приріст на 2 762,3 млн. грн. або на 7,8% (рис.2.21).

Тобто, можна зробити висновок, що протягом останніх декількох років відбувалось зростання надходжень від цього податку в середньому на 25%. В 2020 році приріст зменшився, що свідчить про погіршення стану суб'єктів господарювання.

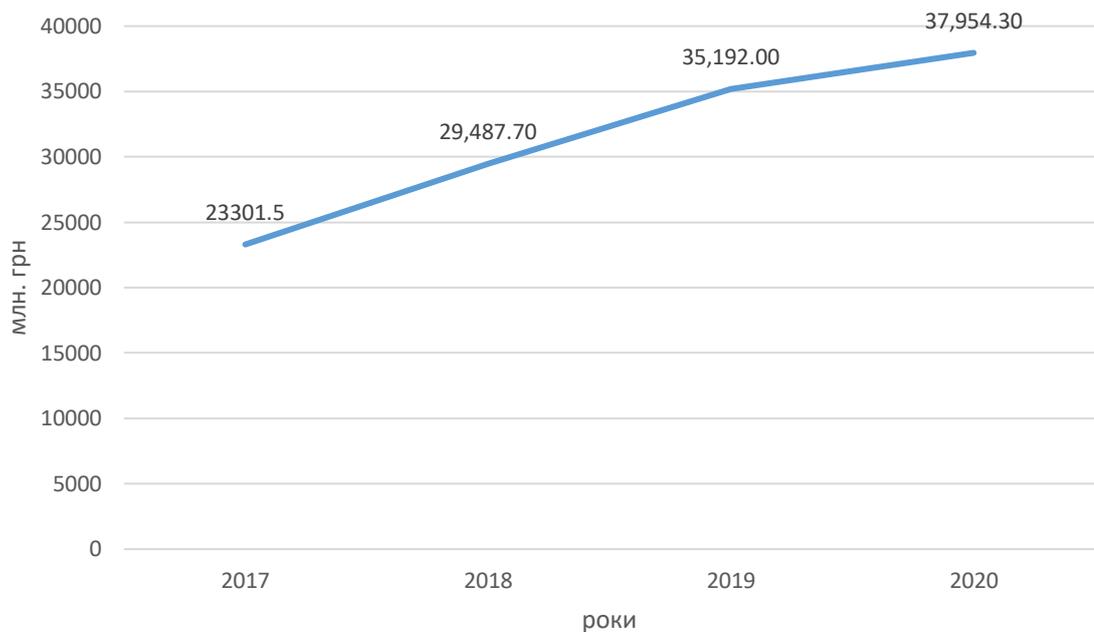

Рис. 2.21. Обсяги надходжень єдиного податку до місцевих бюджетів України

* Складено за даними Державної казначейської служби України [55]

Часто підприємці в пошуках додаткових фінансових ресурсів вдаються до отримання позики. Багатьом сферам підприємництва досить важко протистояти карантину та обмеженням, а отже питання залучення додаткового фінансування є особливо актуальним.

Банківська позика є найпопулярнішим варіантом залучення ресурсів та інвестицій. Звичайно, є багато переваг, до яких відносяться можливість залучення великих сум, прогнозованість погашення боргу та процентних ставок, можливість обрання банку з найкращими умовами кредитування. Однак цей вид позики має і недоліки. У даний момент відбувається ускладнення умов отримання кредиту, особливо це стосується позик малому та середньому бізнесу. Через це мікропідприємства та стартапи рідше отримують позитивну відповідь від банку.

Для отримання позики позичальник повинен мати гарну кредитну історію, усі необхідні документи та звітність, а також здебільшого необхідно надати заставу, якої зазвичай в МСБ немає.

Як правило, комерційні банки надають позики на поповнення оборотних коштів у формі овердрафту або кредитних ліній. Зазвичай, програми банківського кредитування для малого та середнього бізнесу розраховані на період від 1 до 3 років. При цьому, якщо сума кредиту становить від 1 до 10 мільйонів гривень, термін, на який надається позика може бути збільшений[56].

Таблиця 2.7.

Середньозважені відсоткові ставки по кредитам для малого бізнесу в Україні протягом січня-березня 2021 року

Період		% ставка
січень	Усього	11,5
	У т.ч. національна валюта	11,5
	У т.ч. іноземна валюта	-
лютий	Усього	17,3
	У т.ч. національна валюта	17,3
	У т.ч. іноземна валюта	-
березень	Усього	14,9
	У т.ч. національна валюта	16,3
	У т.ч. іноземна валюта	5,6

* Складено за даними НБУ [57]

Гарною та досить поширеною альтернативою банкам є кредитні спілки. Для отримання позики від такої організації, треба стати її членом, сплативши членський внесок. Однак відсоткові ставки в кредитних спілках є вищими, ніж у банківських установах, і становлять зазвичай 30-50% річних. До того ж термін позики не довгий - один рік. До того ж, кредитні спілки не позичають великі суми, вони допомагають швидко отримати кошти для врегулювання поточних труднощів, поповнення оборотних коштів тощо. Тому кредитні спілки не слід розглядати як можливість середньо- або довгострокового фінансування.

Найкращі умови по отриманню кредитних коштів пропонують міжнародні фінансові організації. До таких організацій належать Європейський інвестиційний банк, Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), Європейський інвестиційний фонд, WNISEF, Німецько-український фонд та інші. Відсоткові ставки в фінансових організація зазвичай нижчі, ніж у банках,

але водночас кредит можуть отримати тільки компанії з гарною кредитною історією та хорошими фінансовими результатами. Окрім того, компанія має відповідати вимогам конкретної програми по кредитуванню. Насамперед міжнародні організації надають фінансування виробничим підприємствам, проектам у сфері енергетики, агробізнесу та стартапам. Зазвичай термін кредитування складає 3-5 років. При цьому, ставки по кредитуванню визначаються банками-партнерами, через які організації виділяють позики.

Банки часто віддають перевагу кредитуванню великого бізнесу або фізичних осіб, оскільки малий бізнес є досить ризикованою діяльністю через велику конкуренцію. Але оскільки великий бізнес активно зростає і ця сфера є висококонкурентною, а НБУ має намір ввести додаткові регуляторні вимоги до капіталу щодо кредитування фізичних осіб, то кредитування малого бізнесу здається досить перспективним напрямком[56].

Наразі пропонується декілька бюджетних програм по кредитуванню малого бізнесу.

Таблиця 2.8.

Бюджетні програми по кредитуванню малого бізнесу України

Програма	Умови програми
1	2
Програма кредитування з покриттям державними гарантіями на портфельній основі	Програма пропонує МСП отримання кредиту, за яким державною гарантією забезпечується до 70% зобов'язань.
Програма часткового відшкодування процентних ставок за кредитами для суб'єктів малого і середнього підприємництва м. Києва. Фонд розвитку підприємництва	У співпраці з Фондом розвитку підприємництва Київська міська рада пропонує МСП компенсацію відсоткової ставки за кредитом та фінансування на реалізацію своїх інвестиційних проектів
Державна програма Доступні кредити 5-7-9 % (кредит на оборотний капітал)	В рамках програми надається кредит на строк до 3 років з процентною ставкою 0% на період дії карантину та 90 днів, після – 3% річних, на: <ul style="list-style-type: none"> - фінансування оборотного капіталу суб'єкта підприємництва; - часткову кредитну гарантію– 80% від розміру кредиту; - відстрочку платежу щодо повернення тіла (або його частини) та % за кредитом – до 12 місяців, але не більше ніж до 31.12.2021 р.

Продовження табл. 2.8.

1	2
Державна програма Доступні кредити 5-7-9 % (рефінансування кредиту)	1. Рефінансування інвестиційного кредиту на строк до 5 років з процентною ставкою 5%, 7% або 9% в залежності від доходу від діяльності. 2. Рефінансування інвестиційного кредиту на строк до 5 років з процентною ставкою 0% (пільговий кредит протягом дії карантину та 90 днів, після цього – 3% річних) 3. Пільговий кредит на строк до 5 років з процентною ставкою 0% (до 31 березня 2021, а після цієї дати – 3% річних) на рефінансування заборгованості суб'єкта підприємництва за кредитом (кредитами), наданим (наданими) банком (банками) України
Державна програма Доступні кредити 5-7-9 % (інвестиційні кредити)	1. Кредит на строк до 5 років з процентною ставкою 5%, 7% або 9% в залежності від річного доходу від діяльності. 2. Кредит на строк до 5 років (скористатися можливо під час дії карантину та 90 днів після) з процентною ставкою 0% на період дії карантину та 90 днів, після завершення – 3% річних. 3. Часткову кредитну гарантію: – 50% від розміру кредиту для діючого бізнесу – 80% для новоствореного бізнесу та виробництво лікарських засобів та/або медичних виробів та/або медичного обладнання 4. Відстрочку платежу щодо повернення тіла (або його частини) та % за кредитом до 12 місяців, але не більше ніж до 31/12/2021 р.

* Складено за даними Порталу для підприємців [39]

Станом на 14 червня, впродовж дії програми «Доступні кредити 5-7-9 %» було отримано 18 141 кредитів на загальну суму в 47,5 млрд грн.

– 18 758 млрд грн були видані в якості рефінансування попередньо отриманих кредитів;

– 6 041 млрд грн підприємці отримали на інвестиційні цілі;

– 22,724 млрд грн у якості антикризових кредитів.

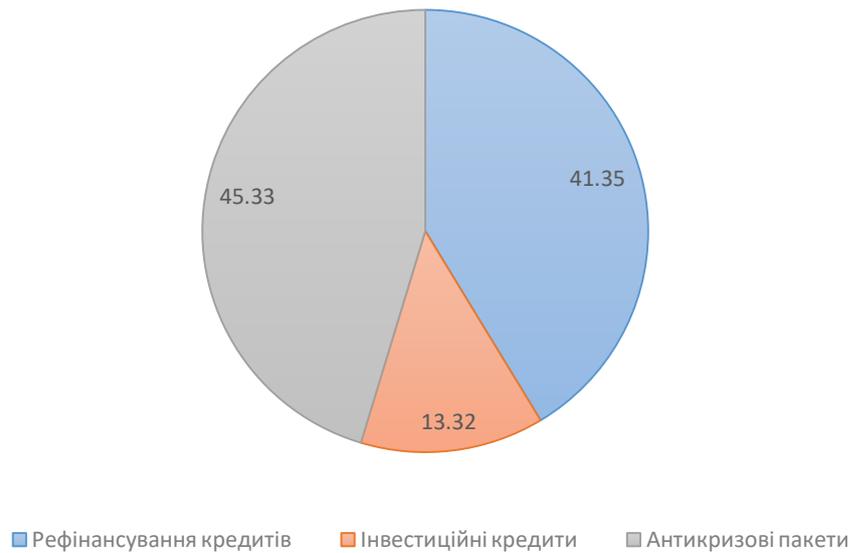

Рис. 2.22. Структура портфелю кредитів за напрямками кредитування за Програмою «Доступні кредити 5-7-9%», %

* Складено за даними Офісу розвитку малого та середнього підприємництва/SME.DO [58]

Основними причинами відмов ММП в участі у Державній програмі «Доступні кредити 5-7-9%» є:

- необґрунтованість бізнес-плану;
- недостатня кредитоспроможність;
- незадовільна ділова репутація;
- збиткова діяльність;
- перевищення обсягу виручки;
- перевищення допустимої кількості працівників;
- недостатня частка власного внеску;
- перевищення ліміту державної допомоги.

Найбільшим попитом користуються середньострокові кредити (рис.2.23).

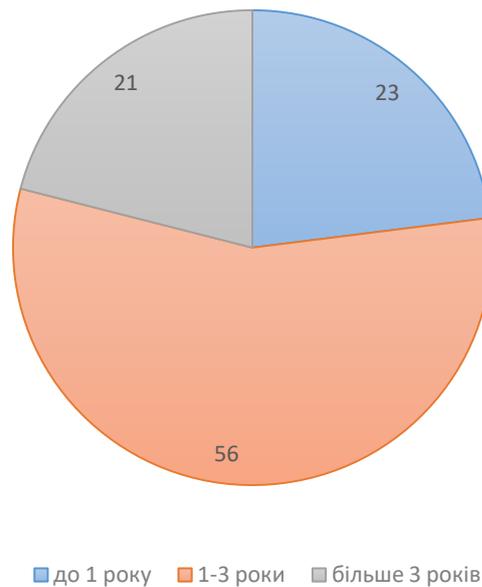

Рис. 2.23. Структура портфелю кредитів за строком кредитування за Програмою «Доступні кредити 5-7-9%», %

* Складено за даними Офісу розвитку малого та середнього підприємництва/SME.DO[58]

Програма допомогла багатьом підприємцям, але при цьому відповідно до опитування InfoSapiens тільки 10% респондентів оцінили як таку, що допомагає бізнесу під час карантинних обмежень [35].

Для полегшення отримання додаткових ресурсів малим бізнесом також Нацбанк переглянув окремі вимоги до визначення банками розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями.

Таким чином, Національним банком України було розширено коло позичальників, оцінка кредитного ризику яких може бути оцінена за спрощеною системою, тобто на основі стану обслуговування боргу. Спрощена процедура буде використана для оцінки позик, що не перевищують 0,1% основного капіталу банку. Також наразі банки мають право здійснювати визначення категорії боржників, що належать до групи спільно підконтрольних юридичних осіб, враховуючи клас групи, визначеної на основі кредитного рейтингу материнської компанії за міжнародною шкалою.

Крім того, Національний банк зменшив суму нижньої межі ймовірності дефолту при розрахунку кредитного ризику для боржників-юридичних осіб на груповій основі, до 0,005, що відповідає нижній межі діапазону, затвердженого для оцінки на індивідуальній основі. Дані вимоги діють з 1 березня 2021 року.

Щоб заохотити банки кредитувати малий бізнес, також було запроваджено схему гарантування кредитів на портфельній основі - до 70% за окрему позику та до 50% за портфелем. Так, банки можуть можливість передати частину ризику уряду. Це має усунути головну перешкоду для надання позик малому бізнесу, якою зазвичай є відсутність необхідного забезпечення[59].

Загалом, протягом березня 2020 – березня 2021 року малими підприємствами було отримано позики на суму 16759 млн. грн. Також можна зробити висновок, що протягом 2020 року спостерігалась тенденція до зменшення отримання кредитів малим бізнесом. Так, найменша кількість виданих позик була в липні, 865 млн. грн. Вже з наступного місяця відбувалось поступове збільшення даного показника, але до кінця року він так і не досяг позначки березня 2020 року. Вже тільки в березні 2021 року сума виданих кредитів наблизилась до минулорічної суми. Це могло бути спровоковано поширенням Covid-19, який примусив багато підприємств значно скоротити свою діяльність, або взагалі закритись.

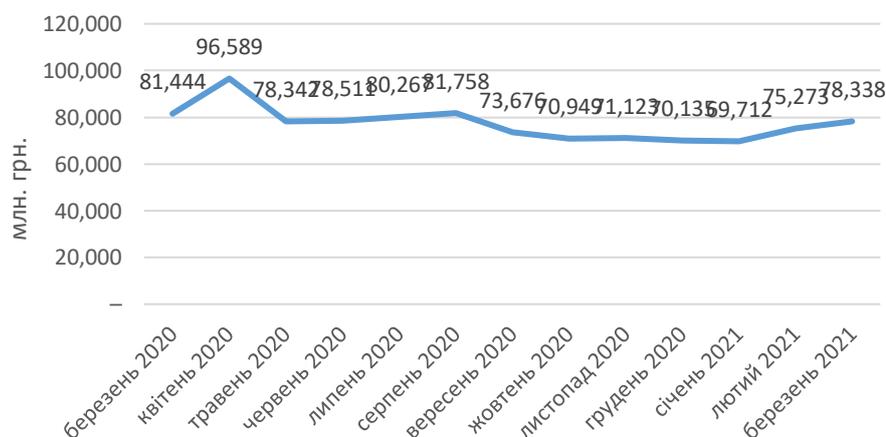

Рис. 2.24. Обсяг наданих кредитів малому бізнесу банками в Україні протягом 2020-2021 років.

* Складено за даними НБУ [57]

На основі даних звіту НБУ можна зробити висновок, що протягом 2020 року банки почали активніше кредитувати малий бізнес, незважаючи на великі втрати від карантинних обмежень. Так, на основі рис. Можна зробити висновок, що найбільш активно банками кредитується саме бізнес в сфері сільського господарства та оптової торгівлі. Звертаючись до рис. , можна зробити висновок, що це саме ті сфери, які найбільше протягом останнього року мали тенденцію до закриття. Загалом, на приріст кредитування МСП значно вплинула програма «Доступні кредити 5-7-9%», найактивнішу участь в якій беруть сільськогосподарські підприємства.

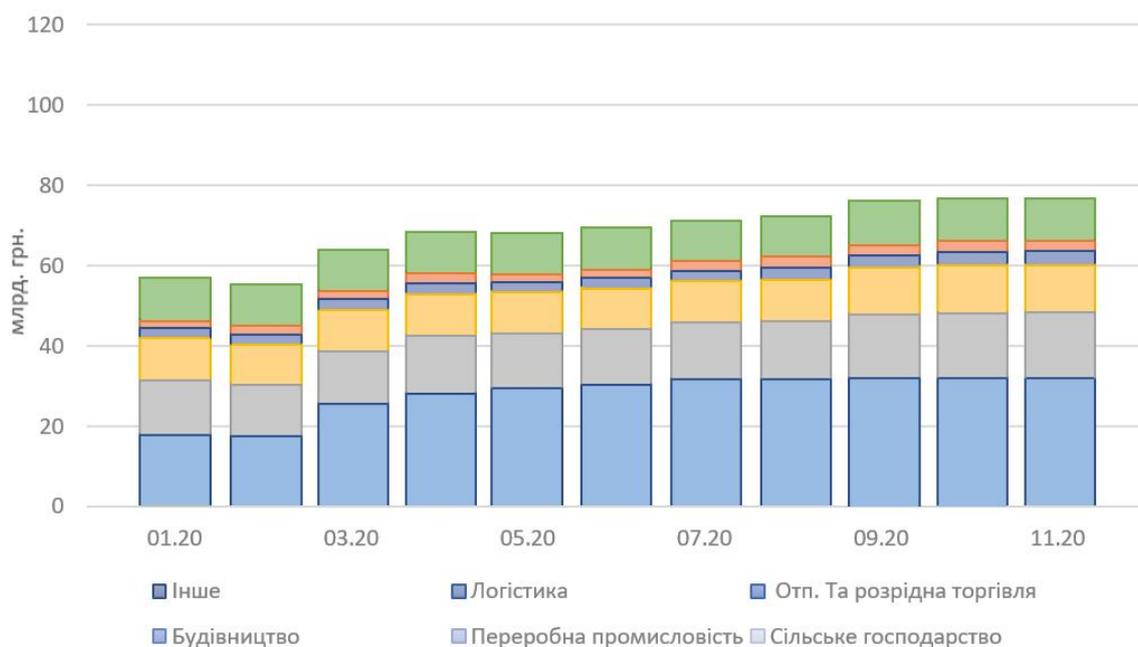

Рис. 2.25. Структура кредитування малого бізнесу за сферами діяльності в Україні

* Складено за даними НБУ [57]

Тож 2020 рік став новим випробуванням для малого бізнесу через поширення гострої респіраторної хвороби COVID-19, яка також змусила компанії звертатися до банків за кредитами на капітал. Як результат, українські малі та середні підприємства не отримують необхідного фінансування, що обмежує можливості розвитку. Так, в 2020 році фінансовий результат до

оподаткування малих підприємств склав -11847,4 тис. грн. Основну частку в підприємствах, що отримали збиток займають мікропідприємства. Водночас, середніми підприємствами було отримано прибуток у розмірі 85656,2 тис грн. Про погіршення стану свідчить також у зменшення обсягу надходжень єдиного податку.

Урядом було запропоновано ряд заходів для покращення стану малого бізнесу, серед яких фінансова допомога, мораторії на перевірки, податкові канікули та інші. Та, за даними опитувань, не всі впровадження були дієвими.

Окрім того, було запропоновано багато програм в різноманітних напрямках, спрямованих на допомогу МСП. Ці програми покликані надати консультаційні послуги для керівників бізнесів, можливості отримання знань від більш досвідчених підприємців, надання можливості розвитку бізнесу за рахунок грантів та інших заходів. Незважаючи на все різноманіття програм, вони підходять не для всіх бізнесів, оскільки більшість програм пропонуються для бізнесів конкретних сфер. Це означає, що за таких обставин позика - найкращий спосіб задовольнити тимчасові потреби бізнесу в грошових потоках.

Банки неохоче видавали позики МСП через високі ризики, та НБУ розробив ряд заходів для полегшення цієї процедури для МСП. Наразі спостерігається тенденція до збільшення кредитування банками малого бізнесу, що говорить про підвищення доступу малого бізнесу до фінансування за рахунок позикових коштів. На зростання кредитування вплинула також Державна програма «Доступне кредитування 5-7-9%». Основною сферою, що найактивніше кредитується є сільське господарство.

Отже, незважаючи на нестабільну та досить мінливу ситуацію як в країні, так і загалом в світі, держава робить кроки для покращення умов функціонування та розвитку малого бізнесу в країні.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ МАЛОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ

3.1. Цифрова трансформація малого бізнесу як напрям його розвитку в період кризи

В 2020 році основною проблемою, що постала перед економікою стало поширення епідемії Covid-19. Так, за 2020 рік спостерігалось спостерігалось сповільнення темпів економічного зростання, що відображається у збільшенні ВВП на 5,5%, проти 19,3% та 11,7% у 2018 та 2019 роках відповідно[60].

Наразі багатьом компаніям довелось зупинити свою діяльність, при цьому, найсуттєвіше постраждали сфери, пов'язані з наданням послуг та туризмом. Але при цьому слід зауважити, що основним продуктом експорту України є сільське господарство, яке зазнало найменшого впливу пандемії, тому в даному контексті Україна має переважно порівняно з деякими іншими країнами[61].

Як показав досвід, багато підприємств не готові до кризи, ризик виникнення якої завжди існує. Уряд розробив низку заходів для підтримки малого та середнього бізнесу й для посткризового відновлення їх необхідно продовжити після карантину ще на деякий час, оскільки МСП зазнали чималого збитку за час карантинних заходів. Окрім того, дуже важливо налагодити зв'язок між МСП та державою, оскільки тільки за умов державно-приватного партнерства можливе економічне зростання в сучасних умовах[62].

Ефективний фінансовий менеджмент на рівні кожного МСП відіграє вирішальну роль, що проявилось в 2020 році під час карантинних обмежень. В кризовий період підприємці вдавались до різних засобів: скорочення штату, зменшення заробітної плати, відпустка для працівників.

Загалом, для повного відновлення малому та середньому бізнесу знадобиться багато часу і зусиль. Вже зараз для запобігання кризового стану на

підприємстві необхідно працювати над підвищенням ефективності роботи шляхом впровадження нових технологій та організаційних змін[62].

Але кризові явища несуть в собі не тільки негативні аспекти. Це може дати поштовх до розвитку підприємства та підготувати його до виходу на новий рівень. Так, «постпандемічний світ» може стати стимулом до впровадження інноваційних процесів для забезпечення подальшого економічного зростання (рис.3.1)[61].

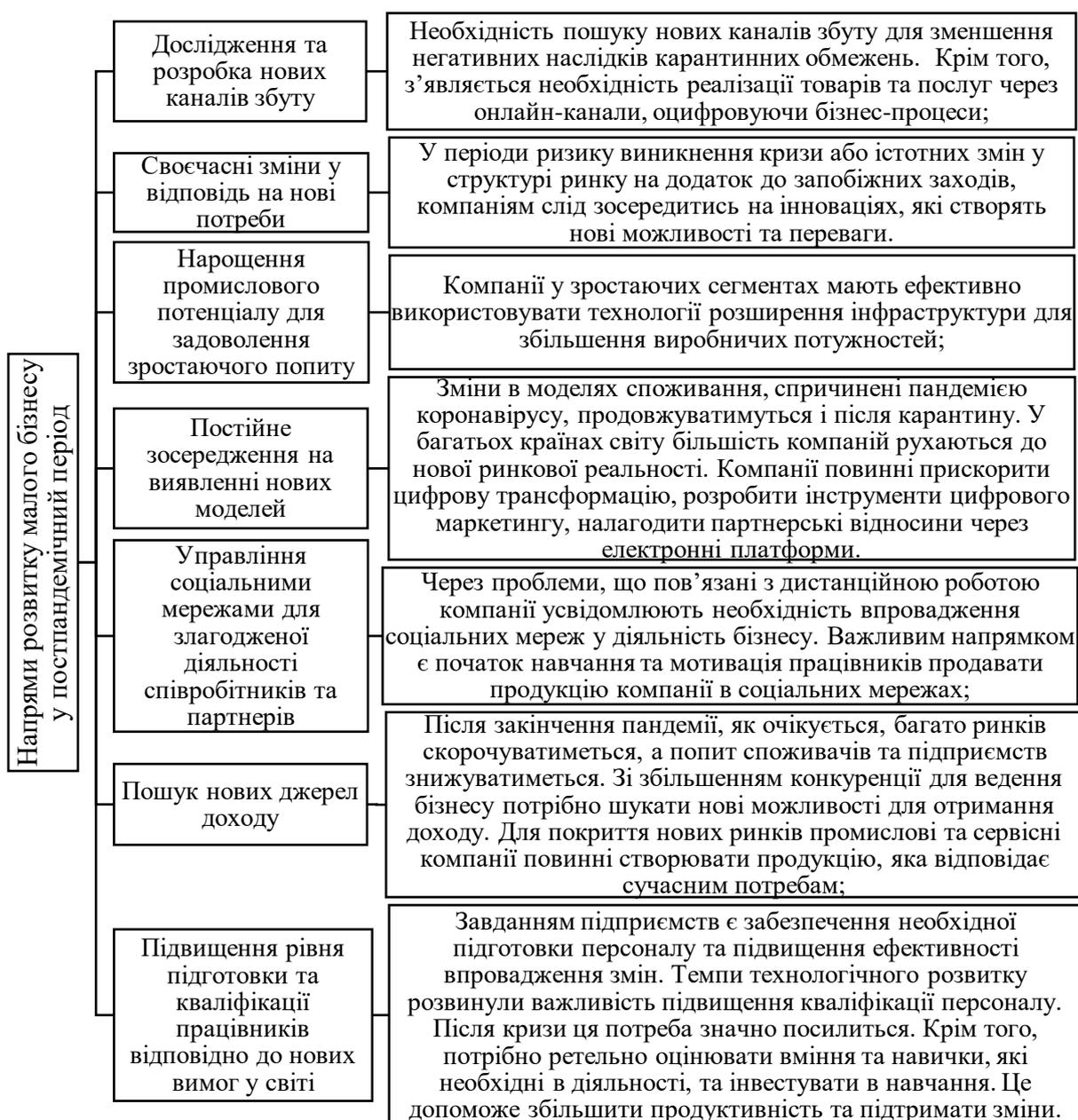

Рис. 3.1. Напрями розвитку малого бізнесу в постпандемічний період

* Складено автором [61]

Кожна економічна криза відкриває нові можливості та є поштовхом для прискореного розвитку. Компанії, які мають власні розробки і дослідження відіграють важливу роль у сталому відновленні бізнесу. Проведення власних досліджень на початку кризи може збільшити витрати, які допоможуть краще подолати наслідки кризи, виходячи на інші ринки з новими продуктами. Розширення бази технологічних знань компанії, пошук нових економічних рішень під час економічного спаду за допомогою інновацій є важливим напрямком розвитку малого бізнесу, оскільки кумулятивний або тривалий характер змін, як правило, більш виражений під час кризи. Але, як правило, компанії, які займаються інноваційною діяльністю, є більшими, тоді як малі компанії схильні до пошуку нових рішень під час економічного спаду.

У період пандемії багато компаній впровадили значну кількість змін за досить короткий термін, які в нормальних обставинах зайняли б більше часу. Були досягнуті істотні зміни в робочих процесах, структурі продажів, асортименті товарів, групах споживачів та іншому. Актуальним питанням є чи зможуть ці зміни закріпитись на підприємствах після пандемії. Це стосується, зокрема, розробки нових продуктів або модулів, які були впроваджені в компаніях. Після кризи будуть перевірені інші процеси, такі як зміна корпоративної культури або реорганізація робочого часу та його структури, котрі мають багато наслідків для визнання виконаної роботи та оцінки результативності роботи. Оскільки цей процес вже розпочато компаніями, що стимулюють зміни, що екзогенна фаза впровадження та адаптації в останні роки призведе до змін, які призведуть до прийняття і, таким чином, до довших досліджень.

Перехід на онлайн режим роботи, стрімкий ріст продажів з використанням Інтернету, зміна звичок та поведінки споживачів сприяли цифровій трансформації діяльності бізнесу[65].

Цифрова трансформація – це впровадження сучасних технологій у бізнес-процеси підприємства. Цей підхід має на увазі не тільки установку сучасного обладнання або програмного забезпечення, але і фундаментальні зміни в

підходах до управління, корпоративної культури, зовнішніх комунікаціях. У результаті підвищуються продуктивність кожного співробітника і рівень задоволеності клієнтів, а компанія здобуває репутацію прогресивної і сучасної організації[64].

Оцифрування загалом змінює підхід до управління компанією, оскільки у цифровому бізнесі важливими стають лише результативні показники, а не виконання завдань. Це допомагає зв'язати процеси та зрозуміти, що безпосередньо впливає на результат. Діджиталізоване підприємство – інформаційна панель, де можна вирішити, який розрахунок потрібно скорегувати, щоб підвищити прибуток. Коли важливі розрахунки записуються в одному місці і регулярно контролюються, можливо побачити загальну картину, зрозуміти, як зміна одного впливає на інше.

Окрім того, оцифрування дозволяє виявити проблеми з самого початку. Регулярно вимірюючи показники, можна побачити негативні тенденції заздалегідь[65].

Діджиталізація процесів актуальна не тільки на рівні окремих підприємств: цілі галузі вибирають для себе цей шлях розвитку як єдину можливість відповідати стрімко мінливих умов навколишнього світу. На даний момент Європа використовує 12% свого цифрового потенціалу, коли ж США 18%. При цьому даний показник в Україні становить менше 1%[66].

EDIN, постачальник послуг електронного документообігу, зазначає, що сьогодні оцифрування стала важливим інструментом комунікації, розвитку проектів та суспільного добробуту. Тепер користувач може ознайомитись з компанією та її діяльністю за допомогою соціальних мереж за лічені хвилини. Наразі у бізнес-середовищі відбулося багато змін, що вимагають змін у бізнес-моделях. У першу чергу дані зміни викликала зміна поведінки споживачів та їх вимог: зараз важливим є можливість отримання послуги дистанційно, доставка стала великою перевагою[66].

Згідно з результатами проведеного дослідження компанії EVO, протягом 2020 року на інтернет-покупки українцями було витрачено 107 млрд. грн. Сума

порівняно з 2019 роком зросла на 41%. Водночас на 20-45% знизилась відвідуваність торгових центрів. Дана статистика свідчить про зміну поведінки споживачів, до якої необхідно адаптуватися шляхом переходу до онлайн[67].

Також зміни торкнулись системи управління. Введення нових технологій призвело до необхідності автоматизації управління технологіями та процесами та створило велику потребу в аналізі бізнесу для створення гнучких систем управління[66].

По суті, пандемія коронавірусу розділила суб'єктів малого бізнесу на два типи – ті, які можуть організувати віддалену роботу, та які працюють виключно офлайн. Таким чином, компанії, які в змозі ефективно перейти на віддалений режим, так чи інакше зберегли свою ефективність. З іншого боку, практично всі офлайн бізнеси – ресторани, магазини та інші, суттєво постраждали від карантину. Очевидно, що представникам ресторанного бізнесу досить складно перейти в онлайн-формат, але карантин став приводом для розвитку формату доставки і запровадження діджиталізації. Сьогодні багато компаній змінюють або вдосконалюють свою бізнес-модель у напрямі зменшення залежності від офлайну. Наприклад, під час карантину заклади харчування почали активно приймати замовлення на своїх сайтах[68].

Пандемія – гарний час для впровадження можливості інтернет-оплати своєї продукції через сайт. При цьому ріст електронної комерції провокує і необхідність просування в інтернеті.

Але в даний час більше не можна покладатись на сформовані раніше уявлення про клієнтів, і навіть в маркетингу потрібно змінювати свою стратегію. В 2021 році для бізнесу є важливим розвиток бренду в інтернеті. Оскільки соціальні мережі набувають все більшої популярності, то очевидно, вони є найбільш доцільними платформами для розміщення реклами. Основною перевагою є можливість отримання статистики переглядів та реакцій. Також зі зростанням популярності таких платформ як TikTok, поширення набувають саме короткі та інформативні відеоролики, які було б зручно дивитись в будь-якому місці. Окрім того, дуже важлива співпраця з інфлюенсерами. Наразі навіть

великі компанії починають співпрацювати з мікро-блогерами. Така тенденція спостерігається не тільки через менші витрати на рекламу, але й через більшу довіру споживачів до малих блогерів.

Поширення набувають також чат-боти, які не тільки можуть відповідати на питання та допомагати споживачам, але й розвивати діалог та взаємодіяти з клієнтами[63]. Прикладом як можна використати чат-бот в роботі бізнесу є сервіс Coinпурау, який автоматизує процеси взаємодії з клієнтами. Так, в багатьох закладах можна розрахуватися за допомогою месенджера соціальної мережі Фейсбук, що сприяє зростанню виручки від реалізації бізнесу, отримання ним прибутків як ключового джерела фінансування в сучасних умовах[69].

Окрім того, багато людей продовжать уникати великого скупчення людей, тому гарним напрямом розвитку бізнесу може стати впровадження вендінгових апаратів, можливості самообслуговування, фудтраків та інших заходів, які допоможуть мінімізувати людську взаємодію.

Карантин дав поштовх до діджиталізації підприємств, що продемонструє переваги онлайн діяльності, яка не зупиниться після закінчення пандемії.

Світовий Давоський економічний форум в аналітичних матеріалах визначає перелік цифрових технологій, які доцільно використовувати бізнесу: хмарні та мобільні технології, блокчейн, технології віртуалізації, ідентифікації, штучного інтелекту, біометричні технології, технології доповненої реальності, аддитивні (3D-друк) тощо. Вони дозволяють перевести бізнес-процеси на новий рівень, прискорити економічне зростання компаній і забезпечення його джерелами самофінансування.

Більшість підприємств певною мірою вже діджиталізовані, зважаючи на наявність у більшості компаній групових чатів в Telegram та Viber. Але при цьому для розвитку бізнесу за допомогою цифрових технологій необхідне впровадження CRM та Task-трекінгу.

CRM – система для ведення всіх комунікацій з клієнтами в цифровому форматі. Ведення карток клієнтів, замовлень і іншого – все це має бути в цифровому форматі. Таким чином компанія може оперативніше приймати

рішення, проводити аналіз клієнтського портфеля, а також вашої продуктової лінійки. Task-трекінг системи – це важливий інструмент для планування і управління командами в цифровому форматі. Цей інструмент дає можливість формулювати завдання, ставити терміни, і проводити обговорення в онлайн-режимі за допомогою подібних систем. Це дуже зручно для прискорення і цифровізації бізнесу.

Труднощі, які можуть виникати у компаній, можна поділити на дві групи: правильний підбір інструментів та опір колективу інноваціям.

По-перше, треба визначитися, який кінцевий продукт необхідно отримати і, виходячи з цього, почати підбір інструментів. Це і CRM, і Task-трекінг та інші інструменти для комунікації. Треба чітко визначити, з якими інструментами треба буде працювати, після чого вибрати софт.

По-друге, введення змін є досить важким процесом, а якщо мова йде про те, щоб повністю змінити модель комунікації і перейти в цифровий формат, то в колективі буде багато співробітників, які будуть проти переходу в цифровий формат. Знайдуться сотні аргументів, але, по суті, причин декілька – це звичайне неприйняття всього нового, а також необхідність освоювати нові інструменти.

Цифровізацію не можна назвати універсальним інструментом розвитку компанії, оскільки розвиток організації – це набагато ширше поняття. Розвиток має включати у першу чергу команду і людей, якщо команда буде налаштована розвиватися – то вона буде освоювати і працювати з більш широким набором інструментів. А діджиталізація, це один з інструментів, який прискорює комунікацію і прийняття рішень. Більшість бізнесів в тому чи іншому форматі можуть використовувати подібні інструменти для свого розвитку. Простий приклад, для роботи з клієнтами і клієнтською базою наявність CRM або Task-трекінгу – це вже великий крок вперед[68].

Перехід на віддалену роботу вже давно почали впроваджувати різні підприємства. Але карантин пришвидшив дане явище. Для багатьох підприємств постало питання проведення зборів і організації роботи. Таким чином, 2020 рік став досить успішним для сервісу відеоконференцій Zoom. Окрім того, для

злагодженої роботи важливі способи швидкої передачі інформації та документів. Так, дуже важливими стали месенджери та хмарні технології, де з документом можуть працювати багато співробітників одночасно. Тобто, для бізнесу дуже важливо мати зручні інструменти для роботи під час віддаленої роботи[10].

Для впровадження діджиталізації в компаніях необхідно запровадити заходи у декількох напрямках: розробка технічних та фінансових вимог до інформаційно-комунікаційних технологій та методів їх реалізації; фінансова підтримка та ресурси для інновацій; розширення клієнтської бази; розвиток доступу до міжнародних інформаційних ресурсів; навчання персоналу[66].

Щоб досягти успіху в нових умовах загального оцифрування, компанія повинна розробляти нові продукти за допомогою цифрових каналів компанії. Іншими словами, цифровізація має на меті забезпечити новий вид інновацій та творчості у певній галузі, а не просто вдосконалити чи підтримати традиційні методи.

Компанія, яка вміє ефективно використовувати цифрові технології, має більше можливостей та ресурсів для зростання, модернізації та збільшення конкурентних переваг.

Отже, підвищення усвідомлення підприємств необхідності оцифрувати бізнес-процеси має каскадний або мультиплікативний ефект та стимулює розвиток бізнесу, промисловості та економіки в цілому.

Діджиталізація стосується не лише оновлення комп'ютерів, програм та цифрових технологій і комунікацій, а й нових процесів, інструментів, моделей та інновацій, що стали можливими в компаніях. Оцифрування також привертає увагу інвесторів, компаній світового рівня.

Впровадження цифрових технологій сприятиме розвитку бізнесу нового типу, розвитку нової якості фінансових відносин та відкриттю інтелектуального та творчого потенціалу всіх працівників. Це також є важливим для підвищення конкурентоспроможності компанії. Оцифрування допомагає створити нові привабливі, добре оплачувані та високотехнологічні робочі місця, а також збільшити державні доходи та вигоди майже у всіх секторах економіки[70].

Діджиталізація – важливий аспект для розвитку підприємства та його фінансового забезпечення. Підприємство має можливість підвищити дохід за рахунок збільшення ринків присутності, залучення нових клієнтів, і, відповідно, зростання обсягів продажів, а також можливість зекономити кошти за рахунок скорочення витрат часу на ведення справи та швидкої реакції на зміни на ринку та адаптації до них.

Збільшення кількості покупок в інтернеті вказує на важливість омніканальності компанії, що допоможе підвищити обсяги продажів та прибутку.

Світовий досвід використання систем електронної комерції свідчить про те, що економія від використання схем B2B може досягати 15 % в процесі закупівель і 22 % – у процесі збуту завдяки оптимізації логістики, закупівель, зменшення посередницької маржі та встановленню оптимальної ціни[71].

Такі зміни допоможуть підприємствам підвищити ефективність роботи та можливості фінансування діяльності за рахунок власних коштів.

3.2. Бюджетування діяльності суб'єктів малого бізнесу для підвищення ефективності їхньої діяльності в умовах пандемії

Часто малі підприємці недооцінюють планування бюджету. Однак досвід зарубіжних країн та малих підприємств України свідчить про важливість бюджетування діяльності підприємницьких структур[72].

Зазвичай основною причиною банкрутства малого бізнесу є нездатність керівника правильно спланувати діяльність підприємства.

Наразі криза, яку спричинив Covid-19, стала поштовхом до більш відповідального ставлення підприємців до планування діяльності малого бізнесу, оскільки все більше підприємців усвідомлюють важливість прийняття рішень не тільки зважаючи на минулі події, а й з можливістю передбачення

проблем у майбутньому задля їх швидкого та простого вирішення. Доцільним рішенням в даному випадку є впровадження бюджетування[73].

Бюджетування – це технологія ведення бізнесу, яка передбачає складання бюджету відповідно до цілей діяльності підприємства для забезпечення оптимальної структури та співвідношення доходів і витрат, активів та зобов'язань компанії та її підрозділів, враховуючи вплив середовища[72].

Наразі упровадження бюджетування є необхідністю, яка надає конкурентоспроможності підприємству та допомагає підвищити ефективність діяльності суб'єкту господарювання.

Основним завданням бюджетування є розроблення основного (генерального) бюджету, структурними компонентами якого є операційний і фінансовий бюджети (рис. 3.2). Особливістю системи бюджетування на таких підприємствах є те, що існує можливість її спрощення, оскільки у системі оперативного обліку на підприємстві функціональний бюджет складається у формі документів бухгалтерського обліку (калькуляції, кошториси, розрахунки потреб у ресурсах тощо)[72].

Рис. 3.2. Система бюджетів малого бізнесу

* Складено автором [72]

Впровадження бюджетування має ґрунтуватися на певних принципах. Відповідно, О. О. Терещенко пропонує наступні принципи побудови та функціонування бюджетування[74]:

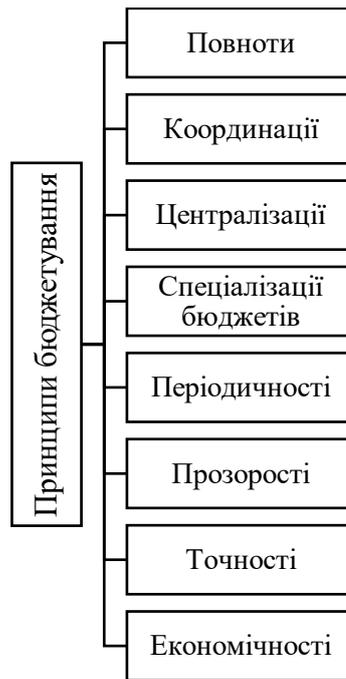

Рис. 3.3. Принципи бюджетування

* Складено автором [74]

Використання наведених принципів бюджетування в процесі господарювання дасть змогу сформувати систему, яка допоможе підвищити ефективність роботи підприємства та полегшить роботу керівника.

Бюджетування приносить ефект тільки при умові його використання на основі науково обґрунтованих принципах. Правильне дотримання принципів створює основу для результативної та правильної роботи підприємства. Загалом, впровадження цих принципів забезпечить якісну систему бюджетування, яке допоможе узгодити всі напрямки діяльності підприємства, його підрозділів та працівників, допоможе сформувати ефективну структуру та розмежувати функції керівників різних рівнів, швидко прогнозувати достатність коштів у суб'єкта господарювання коштами та підвищить легкість керування та планування ресурсів підприємства та ефективності їх використання[73].

Незважаючи на численні переваги, багато підприємців відмовляються від впровадження бюджетування через недостатність ресурсів, невідповідність працівників, впевненість в його непотрібності на малих підприємствах або недостатня проінформованість керівника про переваги.

Незважаючи на всі переваги, на деяких підприємствах дійсно впровадження бюджетування є недоцільним. Так, можна говорити про недоцільність та неефективність складання великої кількості бюджетів для бізнесів, які здійснюють невелику кількість господарських операцій. Оскільки для багатьох малих підприємств зазвичай є характерним ведення бізнесу без структури, де основні функції виконує керівник, система бюджетів може негативно вплинути на прийняття рішень менеджером через те, що займає велику кількість часу. Крім того, наразі за досить нестабільної ситуації з цінами, які досить часто змінюються, керівникові малого підприємства зручніше скласти план на короткострокову перспективу. Отже, можна виділити етапи впровадження системи бюджетування на малих підприємствах (рис. 3.4) [73].

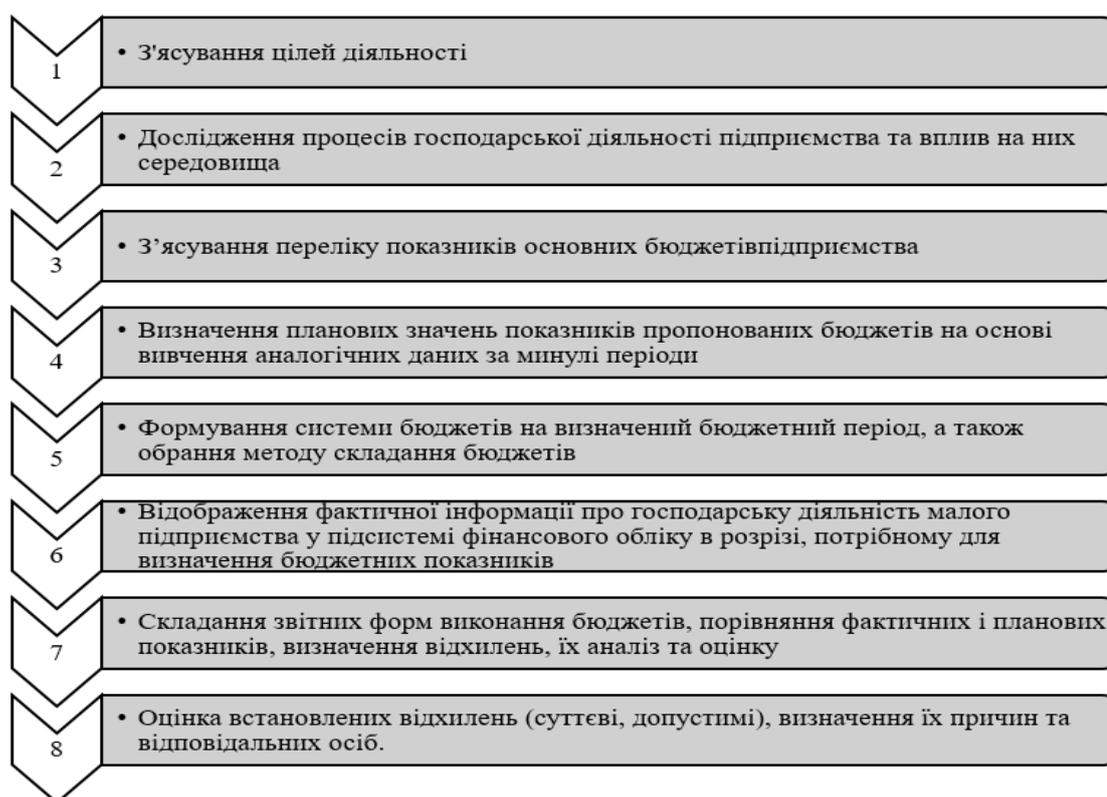

Рис. 3.4. Етапи бюджетування на малому підприємстві

* Складено автором [73]

Тобто, бюджетування за правильного застосування позитивно впливає на ефективність підприємницької діяльності. При цьому, при започаткуванні системи бюджетування на підприємстві необхідно враховувати особливості

суб'єкта господарювання. В першу чергу мають розроблятися бюджети, які сформулюють основу фінансового плану діяльності підприємства та забезпечуватимуть оптимізацію витрат та допоможуть в складанні реалістичних планів діяльності підприємства та планових показників балансу[75].

Загалом, карантинні обмеження істотно вплинули на діяльність МСП. Наразі підприємствам необхідно швидко реагувати та пристосовуватись до змін, які відбуваються на ринку. Основним методом адаптації до ситуації, що склалася в світі через поширення коронавірусу може бути цифрова трансформація підприємства задля розширення ринків, залучення нових клієнтів, а також економії за рахунок оптимізації процесів діяльності. Важливим аспектом, на який необхідно звернути увагу компаніям є зміна поведінки споживачів. В умовах сьогодення у сфері комунікації із споживачами, реалізація омніканального підходу є досить важливим фактором. CRM та CDP-системи можуть допомогти зберегти клієнтів та допомогти підвищити лояльність клієнтів до бренду.

У сфері внутрішньої комунікації та організації роботи важливим є впровадження Task-трекінгу, що допоможе ефективно співпрацювати робітникам, організувати роботу та визначати пріоритети завдань. Важливою складовою є також планування діяльності підприємства. Впровадження бюджетування може вирішити багато проблем, пов'язаними з перебоями постачання та виготовленням продукції та допомогти у прийнятті рішень і моніторингом за їх результатами.

ВИСНОВКИ

Малий бізнес відіграє важливу роль в економіці будь-якої країни, створюючи 70% всіх робочих місць та значну частку світового ВВП. В Україні мале підприємництво створює 16% ВВП. Даний показник свідчить про необхідність розвитку підприємництва в країні та підтримці бізнесу з боку держави.

Малий бізнес є основою економіки країни та виконує багато функцій, включаючи створення конкуренції, інноваційність та вирішення проблем зайнятості. Окрім того, малий бізнес є гнучкою структурою, яка може створюватись навіть в кризових умовах. При цьому, за виникнення непередбачуваних ситуацій на макrorівні найбільше зазвичай страждає саме малий бізнес, оскільки через локальність та відносно малу кількість зв'язків може втратити основне джерело фінансування – прибуток. Тож, велике значення має фінансове забезпечення функціонування малого бізнесу. Пріоритетним для бізнесу будь-якого розміру є самофінансування, але в умовах кризи воно може бути недоступним. Тоді підприємство має шукати інші джерела: кредити, гранти, тендери. Отже, в 2020 році, у зв'язку з поширенням Covid-19, багато підприємств зіткнулися з проблемами, пов'язаними з оплатою праці, сплатою податків, сплатою оренди, зниженням попиту. Найбільше постраждали бізнеси, пов'язані зі сферою розваг, туризму та готельного бізнесу.

Для виходу бізнесу з кризового стану необхідна державна підтримка. В Україні було розроблено багато заходів, але при цьому є необхідним врахування досвіду інших країн. Так, основними заходами, які були вжиті країнами під час Covid-19 стали мораторій боргу, позикові гарантії, зниження процентних ставок, податкові пільги та фінансова допомога.

Незважаючи на нестабільність економічного середовища, відповідно до даних Опендатабот, можна спостерігати збільшення кількості відкритих ФОП.

Загалом, за перші 4 місяці 2021 року було відкрито на 3,1% більше, ніж закрито (89537 та 86797 відповідно). При цьому, дослідження Європейської Бізнес Асоціації свідчать про погіршення настроїв малого бізнесу. Так наразі індекс становить 2,38 балів, коли ж в 2019 році він становив 3,07. Дослідження показало, що 44% втратили до 50% доходу в 2020 році, 7% планують закрити бізнес, і лише 14% не мають змін у роботі або навіть збільшення доходів. У той же час більше половини компаній (60%) розглядають можливість переходу на повну або часткову віддалену.

Окрім того, за дослідженням Infosapiens 40% малих підприємств потребують додаткового фінансування. При цьому 58% респондентів заявили про неможливість отримання кредитних коштів через занадто велику відсоткову ставку. За даними НБУ, протягом перших трьох місяців 2021 року середня відсоткова ставка коливалась в межах 11,5-17,3%. При цьому також велику роль грає незацікавленість банків у видачі кредитів малому бізнесу через високий рівень ризику.

Задля полегшення виходу малого бізнесу з кризи, державою було запроваджено заходи в сфері податків, фінансування, перевірок та договорів. Так, на період карантину було впроваджено карантинні канікули, звільнення першої групи платників єдиного податку від сплати податків та зборів, відтерміновано застосування РРО/ПРРО, запропонована одноразова допомога ФОП та найманим працівникам, впроваджено мораторій на перевірки та визнано карантин форс-мажором, що дозволило підприємцям отримати відстрочення або зменшення орендних платежів та заборонено збільшувати проценти за користування кредитами.

Загалом, малим бізнесом найбільше було оцінено відсутність перевірок (59%) та можливість отримання довших відпусток за свій рахунок (50%). При цьому, більшість респондентів не задоволені вжитими заходами. Окрім даних заходів було запропоновано багато різноманітних проектів, які включають різні види допомоги та фінансуються за рахунок бюджетних і небюджетних коштів.

Але, звичайно, найпопулярнішим джерелом фінансування є банківський кредит, хоча, зазвичай, найвигідніші умови пропонують фінансові організації.

Задля полегшення отримання кредитів малим бізнесом, НБУ було переглянуто окремі вимоги до визначення банками розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями, а також впровадження програми «Доступні кредити 5-7-9%». Станом на 14 червня, впродовж дії програми було отримано 18141 кредитів на загальну суму в 47,5 млрд грн. Незважаючи на це, більшість підприємців не оцінюють програму як таку, що може допомогти під час коронакризи. При цьому, протягом березня 2020 – березня 2021 року малими підприємствами було отримано позики на суму 16759 млн. грн. Оскільки поширення Covid-19 багато підприємств змусив закритись або значно скоротити свою діяльність, в 2020 році відбулось зменшення кількості виданих кредитів, але до березня 2021 року сума наблизилась до минулорічної.

Таким, чином багато підприємств не змогли встояти перед ударом пандемії через значну зміну в економічному середовищі. Поширення коронавірусу дало великий поштовх до зміни підходу багатьох підприємців до ведення бізнесу. Основним напрямком змін має стати оцифрування бізнесу та запровадження системи бюджетування.

Діджиталізація надасть можливість бізнесу отримати переваги у сферах комунікації компанії зі споживачами, партнерами та внутрішньої комунікації. Оцифрування вимагає конкретних заходів у сфері впровадження нових каналів інформаційно-комунікаційних потоків, розробці нових технічних та фінансових вимог до інформаційно-комунікаційних технологій, а також механізму їх реалізації, навчання персоналу, розвитку сучасних інформаційних служб зв'язку для пришвидшення швидкого доступу до національних та глобальних інформаційних ресурсів, розширення бази клієнтів і забезпечення внутрішньої інформаційної підтримки клієнтів і працівників. Бюджетування, в свою чергу, допоможе приймати обгрунтовані рішення на основі сформованої інформаційної бази для керування підприємством, зміцнити фінансову дисципліну та підвищити ефективність використання ресурсів підприємства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

2. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від №4618-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text>

3. Мірошник Р. О., Прокоп'єва У.О. Розвиток малого і середнього бізнесу в Україні: проблеми і перспективи. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Львів, 2020, Т. 4, № 1. С. 63–71.

4. Стецевич А.І. Методичні підходи до фінансування суб'єктів малого і середнього бізнесу. *Економіка та управління підприємствами*. Львів, 2020. Вип. 59-2. С. 40–46.

5. Хамаїлі Акрам. Основні засади фінансового забезпечення стадій життєвого циклу підприємств малого та середнього бізнесу. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Кривий Ріг, 2020. Том 31 (70), № 2. С. 54–59.

6. Стойко О. Я., Дема Д. І. Фінанси: начальний посібник / ред. О.Я Стойка. Київ: Алерта, 2017. 432 с.

7. Васьківська К. В., Децик О. І., Прокопишак О. Б. Фінансове забезпечення інвестиційної діяльності суб'єктів підприємництва: теоретичний аспект. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. Львів, 2015. Вип. 3(125). С. 47–51.

8. Щетинін А. І. Гроші та кредит: навчальний посібник / ред. А.І. Щетиніна. Дніпро: Університет митної справи та фінансів, 2019. 163 с. (Серія «Бізнес. Економіка. Фінанси»).

9. Стефанишин О.Б. Теоретичні основи визначення сутнісних характеристик, функцій та складових фінансового забезпечення суб'єктів господарювання. *Глобальні та національні проблеми економіки*. Миколаїв, 2016. Вип. 10. С. 40–43.

10. Як будувати бізнес онлайн. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course.v1:Prometheus+CXID101+2021_T1/course/ (дата звернення: 01.04.2021).

11. Індекс настроїв малого бізнесу за 2020 рік. UnlimitUkraine.

12. Ukrainian Business Index

13. Почути український бізнес в умовах пандемії. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/blog/2020/get-ukrainian-business-heard-during-the-covid-crisis.html> (дата звернення: 04.05.2021).

14. Як країни допомагають малому бізнесу пережити COVID-19. URL: <https://blogs.imf.org/2021/03/09/how-countries-are-helping-small-businesses-survive-covid-19/> (дата звернення: 04.05.2021).

15. Опитування фінансового доступу. Тенденції та події, 2020

16. Нова епідемія коронкової пневмонії, Звіт про оцінку впливу на китайські підприємства, Представництво Програми розвитку ООН в Китаї. Квітень 2020

17. Вплив епідемії нової гострої респіраторної вірусної інфекції на малі та мікропідприємства // Південно-Західний університет фінансів та економіки Китаю, 2020.

18. Policy Responses to COVID19. URL: <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/Policy-Responses-to-COVID-19#G> (дата звернення: 09.05.2021).

19. Падіння ВВП і безробіття: як пандемія вплинула на найсильніші економіки світу URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/06/02/stattja/svit/padinnya-vvp-bezrobittya-yak-pandemiya-vplynula-najsyl'nishi-ekonomiky-svitu> (дата звернення: 06.05.2021).

20. Вплив Covid-19 на МСП. URL: https://www3.nhk.or.jp/news/special/coronavirus/economic/indicators/detail/detail_14.html (дата звернення: 21.06.2021).

21. Як світові гіганти рятують бізнес від банкрутства через коронавірус. URL: <https://p.dw.com/p/3gRYr> (дата звернення: 07.05.2021).

22. Фокус на малий та середній бізнес 2021: Перспективи управління малим та середнім бізнесом та відповідальність за політичні завдання. KOSBI.

23. Політичні заходи забезпечують економічну безпеку лише кожному восьмому самозайнятому підприємству. URL: https://www.lexware.de/presse/pressemitteilung/lexware_corona-umfrage_2021/ (дата звернення: 09.05.2021).

24. Малий бізнес та пандемія, секрет боротьби з Covid - це цифровізація. URL: https://www.repubblica.it/dossier/economia/i-gioielli-del-made-in-italy/2020/12/21/news/piccole_impresa_e_pandemia_il_segreto_per_battere_il_covid_e_la_digitalizzazione.278427453/?awc=15069_1620567894_d62495b4a4bb6155066ee5d5b522da5f&source=AWI_DISPLAY (дата звернення: 09.05.2021).

25. Ситуація та перспективи компаній під час поширення Covid-19, 2020

26. Опитування про економічний вплив, спричинений COVID-19 у компаніях URL: <https://www.inegi.org.mx/programas/ecovidie/> (дата звернення: 09.05.2021).

27. Демістифіковане опитування бізнесу Hiscox - виклики для малих та середніх підприємств Великобританії в 2020 році та пізніше. URL: <https://www.hiscox.co.uk/business-blog/demystified-survey-uk-sme-challenges-2020-and-beyond> (дата звернення: 10.05.2021).

28. Які заходи вживають країни Європи, що найбільше постраждали від коронавірусу? URL: <https://ces.org.ua/how-european-countries-fight-coronavirus/> (дата звернення: 09.05.2021).

29. Опитування: Covid-19. Огляд та прогноз на 2021 рік МСП. URL: https://www.cpme.fr/sites/default/files/202101/Enqu%C3%AAtes%20CPME_Covid-19Bilan%26Perspectives_Janvier%202021.pdf

30. Проблеми малого та середнього бізнесу: погляд експерта. URL: <https://appu.org.ua/main.news/predstavniki.vseukra%d1%97nsko%d1%97.gromadskod%d1%97-rganizaczi%> (дата звернення: 05.05.2021).

31. Офіційний сайт Світового банку. URL: <https://www.worldbank.org/>

32. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

33. Опендатабот. URL: <https://opendatabot.ua/>

34. Щоквартальна оцінка ділового клімату (4 квартал, 2020). Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. URL: <http://www.ier.com.ua>

35. Звіт про дослідження мікро-, малого і середнього підприємництва. Infosapiens.

36. Офіційний сайт Міжнародного банку реконструкції та розвитку DoingBusiness. URL: <https://www.doingbusiness.org/en/data/exploreeconomies/ukraine>

37. Doing Business-2020. За рахунок чого Україна піднялась в рейтингу на 64 місце. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2019/10/24/652929/>

38. Виконання у 2020 році плану дій щодо підвищення позиції України в рейтингу світового банку “Ведення бізнесу” (“Doing Business”). URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=05376d6c-3772-4027-ac6f-73e33e2905a8&title=DoingBusiness2019&isSpecial=true> (дата звернення: 01.06.2021).

39. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. Портал для підприємців. URL: <https://sme.gov.ua/>

40. Пенсійний фонд України продовжує фінансування допомоги застрахованим особам в розмірі 8 000 гривень. URL: <https://www.pfu.gov.ua/2140829-pensijnyj-fond-ukrayiny-prodovzhuye-finansuvannya-dopomogy-zastrahovanim-osobam-v-rozmiri-8-000-gryven-6/> (дата звернення: 13.05.2021).

41. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 30.04.2020 р. № 540-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540->

20?fbclid=IwAR3KZ08DTBrdP9MZRK-nk-
jCCdWzStFI5onUKSIkWA0z49huWnjCYjIStFA#Text

42. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо додаткової підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 13.03.2020 р. № 591-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1072-20#Text>

43. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо соціальної підтримки платників податків на період здійснення обмежувальних протиепідемічних заходів, запроваджених з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : Закон України від від 04.12.2020 № 1072-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1072-20#Text>

44. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо лібералізації застосування реєстраторів розрахункових операцій платниками єдиного податку та скасування механізму компенсації покупцям (споживачам) за скаргами щодо порушення встановленого порядку проведення розрахункових операцій частини суми застосованих штрафних санкцій: Закон України від 01.12.2020 р. № 1017-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-20#Text>

45. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо додаткової підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 13.03.2020 року № 591-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-20?fbclid=IwAR3MFTCKd93bBZDOfm7bY1MadjnSAhu1Tq9WZ1slUPre3GlbaKZEicV9Tdw#Text>

46. Про скорочення строку дії обмеження в частині дії мораторію на проведення деяких видів перевірок: постанова Каб. Міністрів України від

03.02.2021 р. № 89. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skorochennya-stroku-diyi-obmez-a89>

47. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 29.03.2020, № 533-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-20#Text>

48. Про затвердження Державної програми стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на 2020 - 2022 роки: Постанова КМУ від 27 травня 2020 р. N 534. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP200534?an=1>

49. Сайт Данської Ради у справах Біженців - Данська Група з розмінування (DRC-DDG). URL: <https://lap.drc.ngo/>

50. Сайт Фонду швидкого реагування на коронавірус. URL: <https://www.gmfus.org/>

51. Інтернатūra бізнесу 2.0 - Збудуй свою власну справу. Business Community School. URL: <https://www.bc-school.com.ua/internatyra-2dnipro?fbclid=IwAR0nkkGHziI8XJI5slJnN7mwtvTbnbn/vS/gQ1p4ZL4tFygQIDMd73Pkyt6M>

52. Програма «Нові можливості адаптації внутрішньо переміщених осіб та ветеранів АТО у громаду м. Миколаєва». Сайт Миколаївської міської ради. URL: <https://mkrada.gov.ua/>

53. Erasmus for Young Entrepreneurs. URL: <https://www.erasmus-entrepreneurs.eu/>

54. Програма для менеджерів “Fit for Partnership with Germany”. URL: https://ukraine.managerprogramm.de/?page_id=484

55. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua>

56. Де взяти кредит для бізнесу в Україні в 2021 році? FinStream URL: <https://finstream.ua/de-vzyaty-kredyt-dlya-biznesu-v-ukraine-v-2021/> (дата звернення: 15.05.2021).

57. Офіційний сайт НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/>

58. Офіс розвитку малого та середнього підприємництва/SME.DO

59. Національний банк розширив можливості для кредитування під іпотеку та МСБ. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-rozshiriv-mojlivosti-dlya-kredituvannya-msb-ta-pid-ipoteku> (дата звернення: 14.05.2021).

60. Сайт МінФін. URL: <https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/>

61. Лазарева З. В. Наслідки пандемії covid-19 та інноваційні процеси розвитку бізнесу в Україні у 2021 році. *Проблеми та перспективи розвитку бізнесу в Україні*: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. молодих вчених і студентів (м. Львів, 19 лютого 2021 р.). Львів : Львівський торговельно-економічний університет, 2021. С. 202–204.

62. Фецин М. М. Розвиток вітчизняного бізнесу в умовах карантину. *Проблеми та перспективи розвитку бізнесу в Україні*: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. молодих вчених і студентів (м. Львів, 19 лютого 2021 р.). Львів : Львівський торговельно-економічний університет, 2021. С. 66–67.

63. Гершук В. В. Маркетингові підходи в умовах кризи. *Проблеми та перспективи розвитку бізнесу в Україні*: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. молодих вчених і студентів (м. Львів, 19 лютого 2021 р.). Львів : Львівський торговельно-економічний університет, 2021. С. 248–249.

64. Terrasoft: Як цифрова трансформація допоможе розвитку вашої організації? URL: <https://www.terrasoft.ua/page/ru/digital-transformation> (дата звернення: 03.06.2021)

65. Що таке оцифровка бізнесу, і як вона допоможе збільшити прибуток. URL: <https://blog.units.bz/chto-takoe-ocifrovka-biznesa/?p=media&p2=chto-takoe-ocifrovka-biznesa-i-kak-ona-pomozhet-uvelichit-pribyl> (дата звернення: 03.06.2021).

66. Веретенникова Г. Б., Устименко О.С. Діджиталізація, як інструмент управління підприємством. *Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м.Київ, 22 квіт. 2021 р.). Київ, 2021. С.42–43

67. EVO Business: 107 млрд грн витратили українці на покупки в інтернеті. Яким був е-commerce у 2020 році (дата звернення: 04.06.2021)

68. Наскільки глибоко потрібно оцифруватися компаніям, щоб вижити в нових умовах. URL: <https://finacademy.net/materials/article/cifrovizaciya-biznesa> (дата звернення: 04.06.2021)

69. CoinyPay. URL: <https://coinypay.com/>

70. Гудзь О.Є. Диджиталізація, як конкурентна перевага підприємств. *«Економіка. Менеджмент. Бізнес»*. 2019. № 3 (29). С. 18–24.

71. Познякова О.І., Мацьків Л.Б. Удосконалення бізнес-процесів підприємств в умовах діджиталізації. *Управління інноваційним процесом в Україні: розвиток співпраці*: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 18-20 трав. 2020 р.). Львів, 2020. С. 144–146.

72. Бердинець М. Д. Фінансовий менеджмент у малому бізнесі : навчальний посібник / М. Д. Бедринець, А. В. Сурженко. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 352 с.

73. Хоча Н.В. Бюджетування діяльності малих підприємств України *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Київ, 2019. Том 30 (69). №2. С. 249–254

74. Терещенко О.О. Теоретичні засади бюджетування на підприємстві. *Фінанси України*. 2001. № 11. С. 17-23.

75. Хромушина Л.А. Особливості фінансового планування діяльності підприємств малого бізнесу. *Глобальні та національні проблеми економіки*. Миколаїв, 2018. Вип. 23. С. 574–578.

ДОДАТКИ

Додаток А

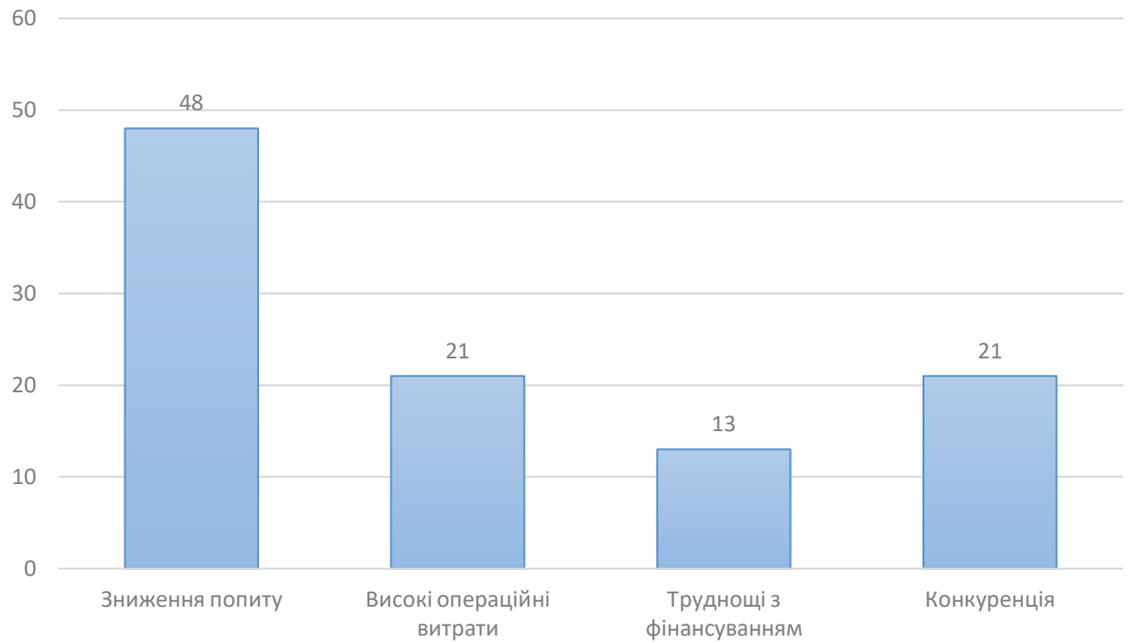

Рис. Виклики, що постали перед малим бізнесом в умовах пандемії в 2020 році в Китаї [17]

Додаток Б

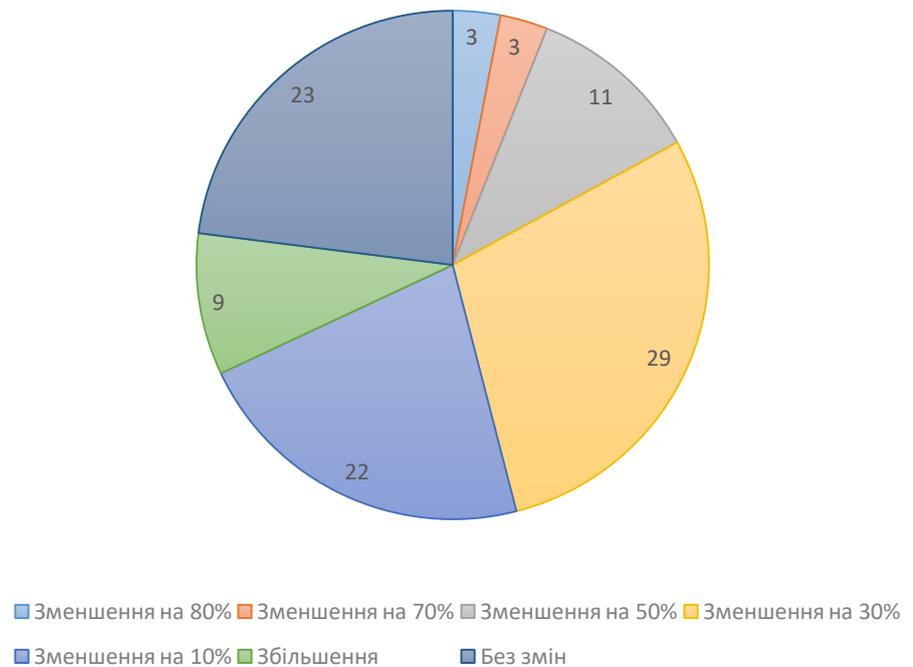

Рис. Зміни продажів після поширення Covid-19 в Японії [19]

Додаток В

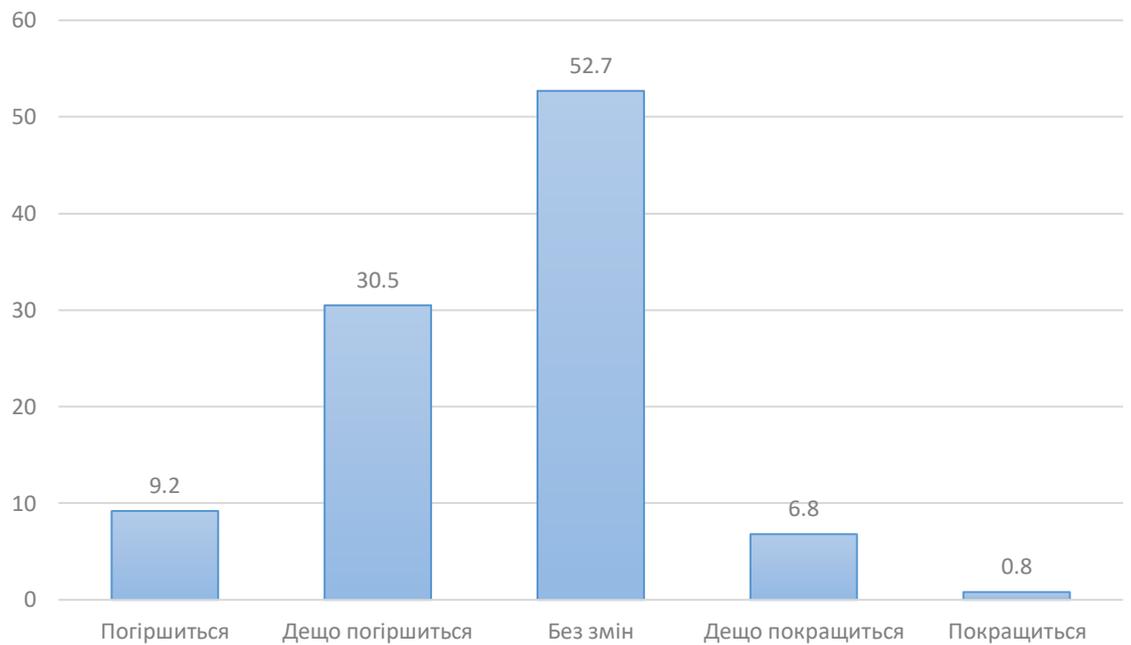

Рис. Перспективи бізнес-середовища для МСП на 2021 рік в Південній Кореї [21]

Додаток Г

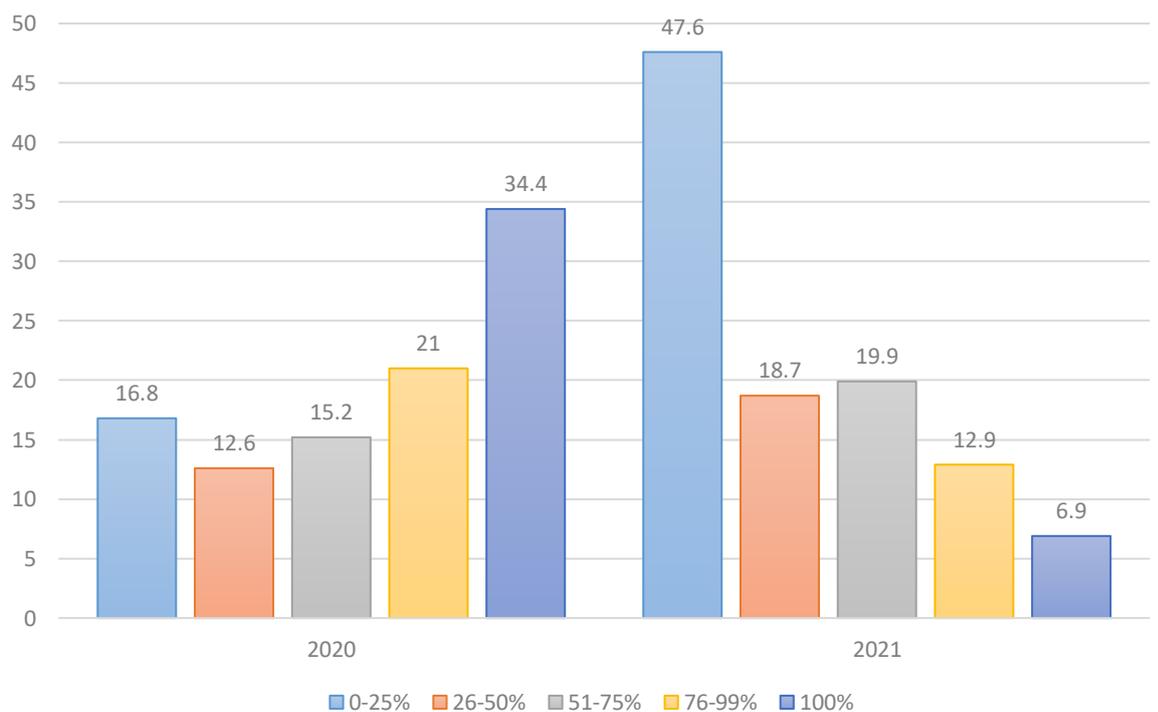

Рис. Вплив пандемії на обсяг продажів в компаніях Німеччини [23]

Додаток Д

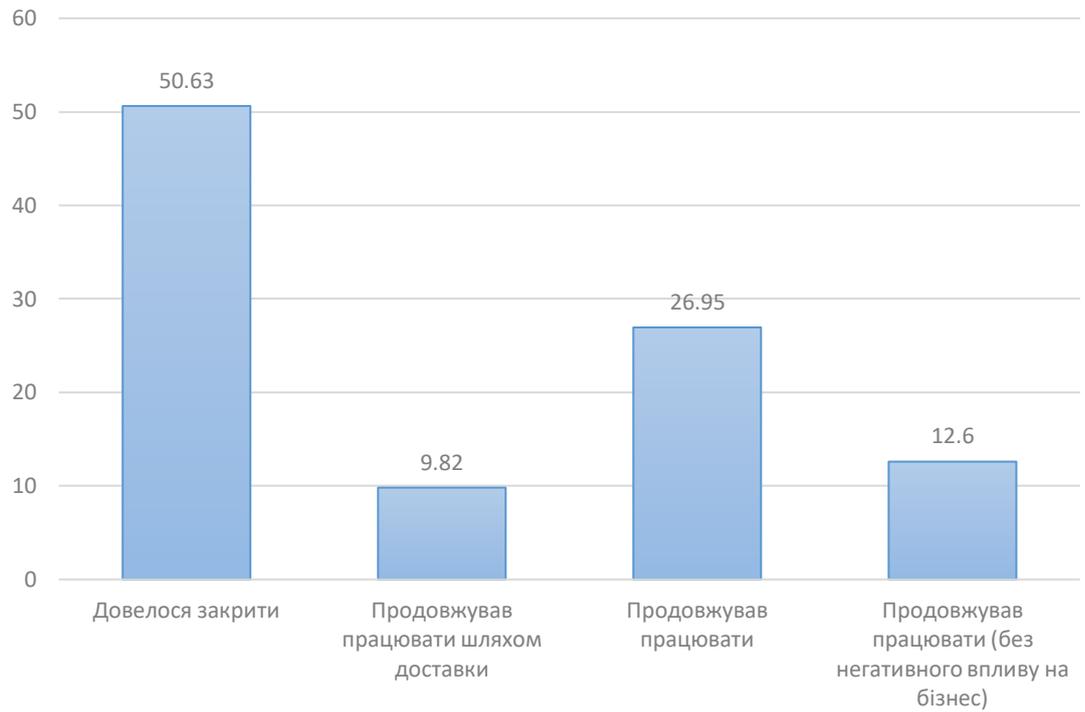

Рис. Рішення підприємців Італії щодо ведення бізнесу [24]

Додаток Е

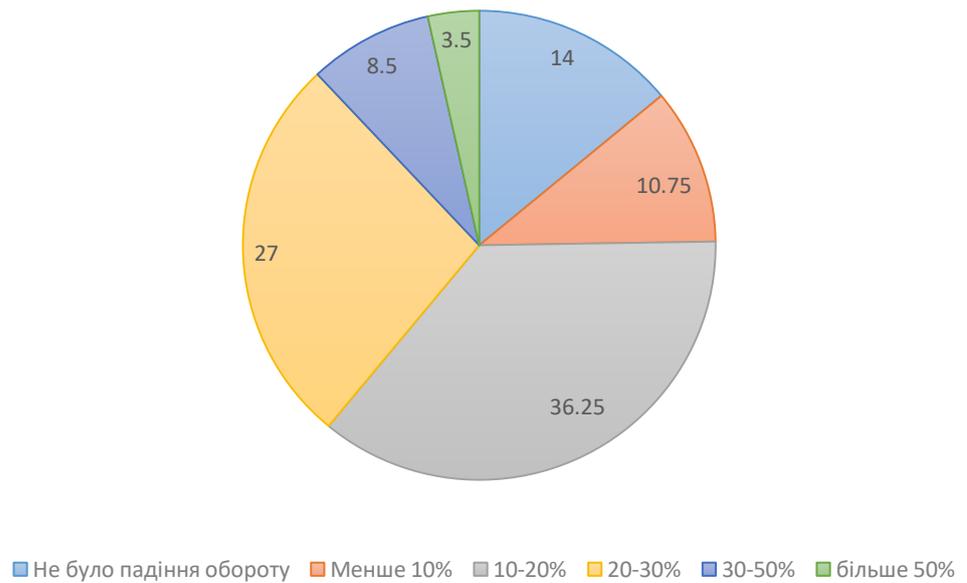

Рис. Вплив пандемії на обсяг продажів компаній Італії [24]

Додаток Ж

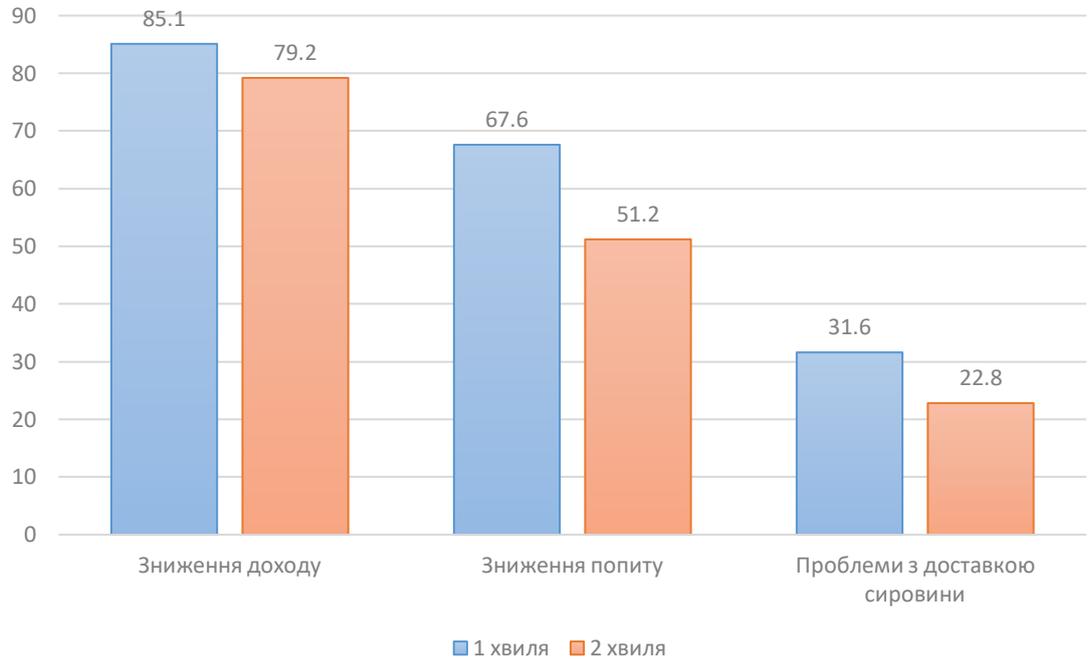

Рис. Тип і рівень впливу поширення Covid-19 на компанії Іспанії [26]

Додаток И

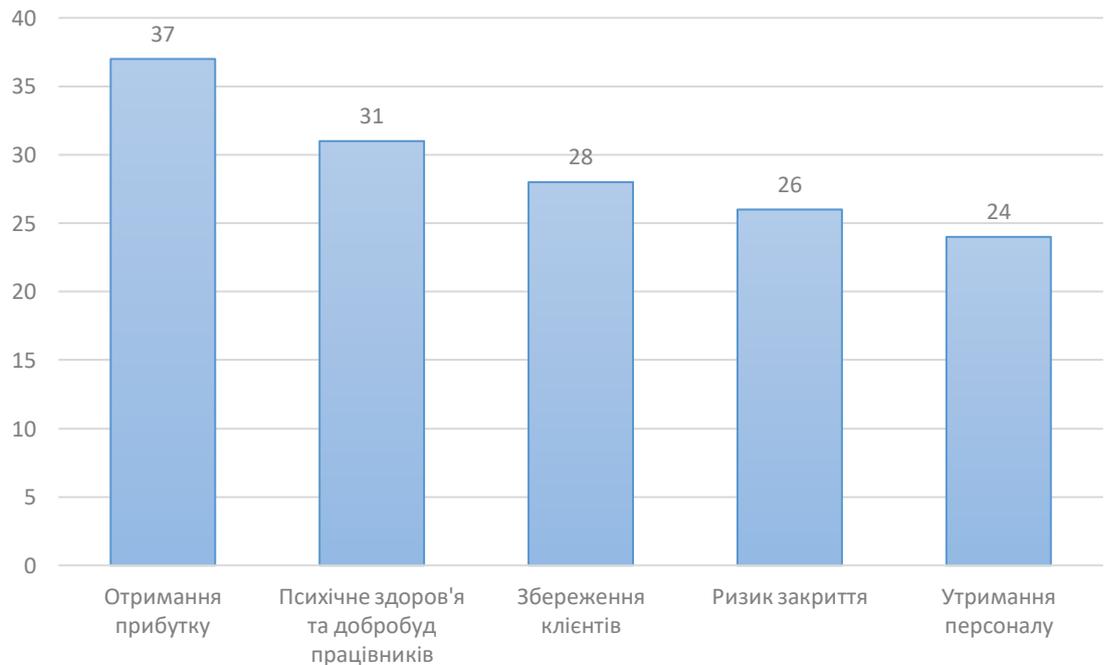

Рис. Виклики, що очікуються малим бізнесом в умовах пандемії в 2021 році в Великобританії [27]

Додаток К

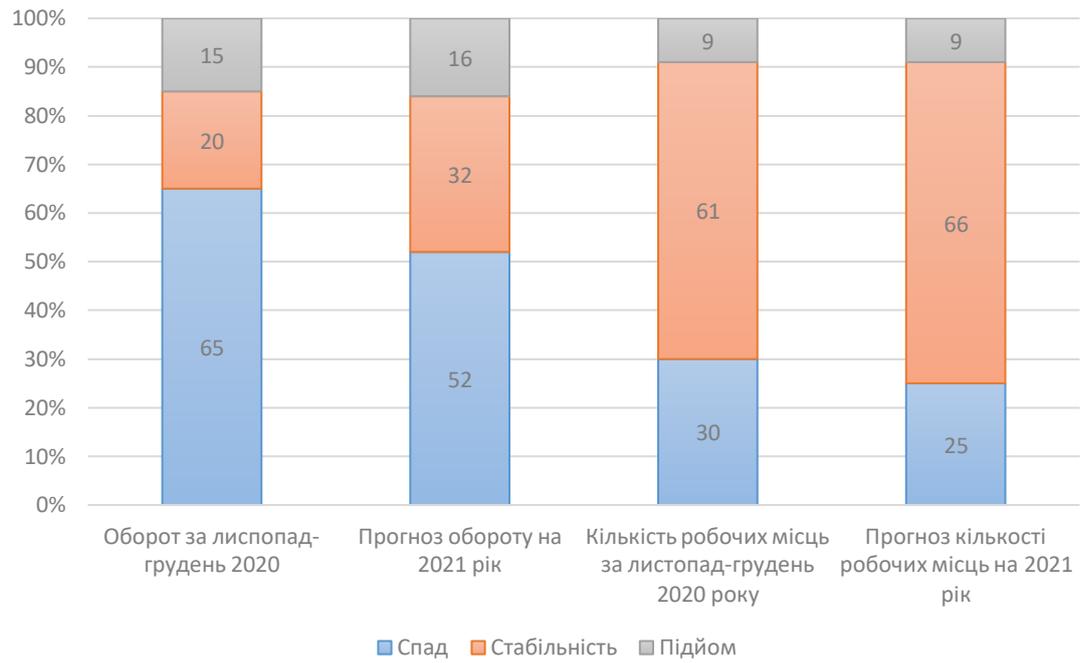

Рис. Вплив епідемії на малі підприємства у Франції за листопад-грудень 2020 року та очікування МСП на 2021 рік [28]